

Τεύχος 9.

Σεπτέμβριος 1900

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ 9

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ: ΟΔΟΣ ΠΙΝΑΚΩΤΩΝ 8

Παρακαλοῦνται οἱ κ. κ. Συνδρομηταὶ νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ
ἐν τῇ 3ῃ καὶ τῇ 4ῃ σελίδι σημειούμενα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 9^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ἀρχαιολογικαὶ ἐρευναι ἐν Κρήτῃ, ὑπὸ I. Χατζιδάκι. Σελ. 529	
Ἀρίθμῳσις καὶ ἀριθμός, ὑπὸ I. Περβάνογλου	» 539
Μία ἡμέρα τῆς Α. Α. Λέοντος τοῦ ΙΓ'. (Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ), ὑπὸ K. X. K.	» 557
Μελέται θρησκευτικῆς ἱστορίας: Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὑπὸ G. Boissier. (Μετάφρασις ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Μαρίας Ἀθανασιάδου).	» 569
Νίκارهος Ξένωνος, Ἀκαρονάν, μύστις, ὑπὸ Στεφάνου N. Δραγούμη	» 584
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829. (Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ K. βαρώνου Ἐϊδεκ).	» 587

Κύριος καὶ πρῶτος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῇ συνῆδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπόν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν

σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης εἰδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεύχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δ' ἐξάμηνος συνδρομῆ δραχ. 5 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 5) καὶ ἡ ἔτησία δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Ὅσοι τῶν κ. κ. συνδρομητῶν δὲν κατέβαλον ἀκόμη τὴν συνδρομὴν αὐτῶν παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσιν αὐτὴν

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδόστην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πινακωτῶν 8,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν HERRN CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως: pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΙ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΝ ΛΙΨΙΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ

BERNHARD TAUCHNITZ

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ παρά τῷ γενικῷ αὐτοῦ ἀντιπροσώπῳ

ΓΟΥΛΙΕΛΜΩ ΜΠΑΡΤ

Ὅδος Πανακωτῶν ἀρ. 8

Αἱ ἐκδόσεις αὗται ἐγένοντο ὑπὸ τῶν κρατίστων φιλολόγων τῆς Γερμανίας καὶ εἶναι εὐθηνόταται καὶ μετ' ἀπαραμίλλου τυπογραφικῆς φιλοκαλίας ἐκτετυπωμένα.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΣΧΟΛΙΩΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΩΝ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

1. Σχόλια εἰς τὴν Ἀριστοτέλους Πολιτείαν Ἀθηναίων
Κεφ. 1—41 1.—
2. Σχόλια εἰς Lhomond de viris illustribus
Μέρος Α' —.80
3. Σχόλια εἰς Οὐεργιλίου Αἰνειάδος βιβλ. Α'.
Πρῶτον μέρος, στ. 1—377 —.70
4. Σχόλια εἰς Οὐεργιλίου Αἰνειάδος βιβλ. Α'.
Δεύτερον μέρος, στ. 378 — τέλους —.60

Προσεχῶς ἐκδοθήσονται :

5. Σχόλια εἰς Καίσαρος Γαλ. πολέμου βιβλ. Α'.

Πωλοῦνται παρά τῷ κ. Γουλιέλμῳ Μπαρτ ἐκδότῃ, ὁδὸς Πανακωτῶν ἀρ. 8.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΚΡΗΤΗΙ

Ἡ προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἀρχαιότητος, τῶν τε ἀρχαιολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν, στρέφεται κατὰ τὴν παρούσαν δεκαετηρίδα εἰς τὴν ἐξερεύνησιν κυρίως τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς ρίζης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ Κρήτη καθ' ὅλας τὰς εἰς τοὺς μύθους καὶ τοὺς ποιητὰς καὶ λογογράφους περιωθεύσας παραδόσεις ἦτο μεγάλη ἐστία πολιτισμοῦ καὶ πολιτικῆς δυνάμεως κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους, εἰς οὓς μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ ἐπιμονῆς ἀγωνίζονται νὰ διεισδύσωσιν οἱ σύγχρονοι ἐρευνηταὶ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς κριτικῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα διὰ τῆς σκαπάνης τοῦ ἀρχαιολόγου.

Γῆν τῆς ἐπαγγελίας τῶν ἀρχαιολόγων ὠνόμαζέ τις ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τὴν Κρήτην· ὁ δὲ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς διευθυντὴς ἔγραφεν εἰς τὸ Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀλληλογραφίας ὅτι, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης θὰ σημειώσῃ ἐποχὴν διὰ τοὺς ἀρχαιολόγους.

Τὰς προσδοκίας δὲ ταύτας δὲν διέψευσαν αἱ μέχρι τοῦδε ἔρευναι.

Αἱ ἐν Ἀξῶ γινόμεναι ἀνασκαφαὶ ὑπὸ Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων, τῶν καθηγητῶν κ. κ. Ἀλμπερ καὶ de Sanctis, ἔφερον εἰς φῶς προστερνίδια χαλκᾶ, φέροντα παραστάσεις πηγᾶσων ἢ λεόντων Ἰωνικῆς τέχνης τοῦ 4ου ἢ 5ου αἰῶνος, ἔτι δὲ ἐν κράνος μὲ ἀναλόγους παραστάσεις, πράγματα πρωτοφανῆ. Πλὴν τούτων δὲ καὶ ἄλλων ἥττονος ἐνδιαφέροντος χαλκῶν εὐρημάτων, ἀνεκαλύφθη σειρὰ ὀλόκληρος πηλίνων κορῶν παριστανουσῶν τὴν Ἀφροδίτην, καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς πρώτης μορφῆς ὡς θεᾶς τῆς φύσεως, καὶ τῆς γονιμότητος, ὡς Ἀστάρτης ἢ Κυβέλης, μέχρι τῆς τελείας αὐτῆς ἐξιδανικεύσεως ὡς Ἀφροδίτης πανθήμου καὶ Οὐρανίας.

Αἱ ἐν Ἰτάνῳ ὑπὸ τῶν ἐταίρων τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς ἔρευναι ἔφερον εἰς φῶς περὶ τὰς 25 ἐπιγραφάς, ὧν τινες συνθῆκαι μεταξὺ

Κρητικῶν πόλεων, ἐπιχέουσαι ἰκανόν φῶς εἰς τὴν σκοτεινὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους, καὶ ἄλλα μαρτυροῦσαι τὴν μεγάλην ἐπικοινωνίαν, ἣτις ὑπῆρχε πάντοτε μεταξὺ Κρήτης καὶ Αἰγύπτου. Ἐνταῦθα ὁμοῦς ἡ σκαφὴ περιωρίσθη εἰς τὰ ἐπιπόλαια μόνον στρώματα· διότι εἰς βάθος μόνον 1—2 τὸ πολὺ μέτρα ἀναβλύζουσι πολλὰ ὕδατα ἀποκωλύοντα πᾶσαν περαιτέρω ἐργασίαν.

Ἐν Καβουσίῳ (Μιραμπέλου) ἡ δεσποινὶς Boyd, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς ἐνήργησε μικρὰν καὶ ὀλιγοήμερον ἀνασκαφὴν. Ἐπέτυχε δὲ νὰ ἀποκαλύψῃ σύμπλεγμα οἰκημάτων ἐκ δεκαπέντε περίπου διαμερισμάτων, ἀνασκάψασα δὲ καὶ τινὰς τάφους τῆς ἀγνώστου ἐκεῖ ἀρχαίας πόλεως ἀνεκάλυψε πολλὰ ἀγγεῖα γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ὧν τινὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ἐν Κρήτῃ.

Ὁ κ. Hogarth ἐζήτησε μετὰ πολλῆς ἐπιμονῆς τοὺς βασιλικούς τάφους ἐν Κνωσῷ· καὶ τούτους μὲν δὲν ἀνεῦρεν, εὗρηκεν ὁμοῦς ἄλλους τάφους γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ τούτους δυστυχῶς πάντας σχεδὸν σεσυλημένους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σεσυλημένων τούτων τάφων ἐξήγαγεν ἰκανὰ ἀγγεῖα γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ἅτινα οἱ πρότερον ἀνασκάψαντες τοὺς τάφους θησαυροθῆραι εἶχον ἀφίσῃ ἐκεῖ λαβόντες μόνον τὰ πολύτιμα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ κοσμήματα. Ἐν ἐνὶ μάλιστα τῶν τάφων τούτων διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν μικρῶν ταινιῶν ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ, ἄνευ κοσμημάτων.

Πλὴν τῶν τάφων τούτων ὁ κ. Hogarth ἀνεκάλυψε ἐν Κνωσῷ οἰκίας Μηκωναϊκῆς καὶ παλαιότερας ἔτι, ἀφ' ὧν ἐξήγαγε πολλὰ ἀγγεῖα Μηκωναϊκὰ καὶ παλαιότερα τούτων τῆς λεγομένης ἐποχῆς τῶν Καμαρῶν, καὶ ὀλίγα προϊστορικά. Τινὰ τῶν ἀγγείων τῆς ἐποχῆς τῶν Καμαρῶν ἦσαν πολὺ ἐνδιαφέροντα ὡς ὄλως ἰδιόρρυθμα καὶ πρωτοφανῆ.

Ὁ αὐτὸς ἐπεχείρησεν ἀνασκαφὴν καὶ ἐν τῷ παρὰ τὸ χωρίον Ψυχρὸ τοῦ Λασηθίου σπηλαίῳ, ὅπερ οἱ κ.κ. Ἀλμπερ καὶ Χατζιδάκις ἐρευνήσαντες πρὸ ἐτῶν δι' ὀλίγων ἐργατῶν εἶχον ἀναγνωρίσῃ ὡς τὸ πεφημισμένον ἱερὸν τῷ Διὶ Δικταῖον Ἄντρον.

Ἐν τῷ ἄντρον τούτῳ ὁ κ. Hogarth ἀνεκάλυψε πηλίνας κόρας μὲ πολυχρωμίαν Μηκωναϊκῆς ἐποχῆς, ἄλλας τοιαύτας χαλκᾶς, μικρὸν χαλκοῦν ἄρμα, εἰς ὃ παραδόξως εἰσὶν ἐζευγμένοι βοῦς καὶ κριός, ἐγχειρίδια, διπλοῦς πελέκεις καὶ ξίφη χαλκᾶ. Τοῦ ἐνὸς τούτων ἡ λαβὴ κοσμεῖται διὰ μικρᾶς χαλκῆς κεφαλῆς ἀνθρώπου ἀρχαϊκῆς τέχνης. Σὺν τούτοις δὲ πρωτοφανῆ τὸ σχῆμα Μηκωναϊκᾶ ἀγγεῖα. Πλὴν τούτων

δὲ πόρπας καὶ σφονδύλια καὶ ἄλλα μικρὰ πράγματα, οἷον λαβίδας ἀποφιλιωτικᾶς, καρφίδας, βελόνας ἐκ χαλκοῦ, ἐξ ὄστου καὶ ἐκ λίθου. Μία τῶν πορπῶν εἶναι ἐνδιαφέρουσα, διότι εἰς τὸ πλατὺ αὐτῆς μέρος φέρει παράστασιν λέοντος κατασπαράσσοντος ταῦρον. Εἶναι δὲ περιεργόν ὅτι πολλὰ τῶν εὗρημάτων τούτων ἀπετέλουν τὸν πυρῆνα σταλακτιτῶν, οὗς θραύοντες ἐξῆγον ταῦτα. Μεταξὺ τῶν εὗρημάτων τοῦ Ψυχροῦ διαπρέπει μεγάλη γαλόπετρα ἐκ γαδείτου λίθου φέρουσα ἐγγεγλυμμένον λέοντα σπαράσσοντα ταῦρον καὶ ὑπὸ τοῦτον αἰγαγρον καὶ τρία Κρητικὰ γράμματα.

Ἐπεὶ πᾶν ἄλλο ὁμοῦς διήγειραν τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἐκπληξιν τῶν ἀρχαιολόγων τὰ εὗρήματα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

Εἰς τριῶν μιλίων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πόλεως Ἡρακλείου διεκρίνοντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς χαμηλοῦ λόφου ἐρείπια οἰκοδομημάτων, ἅτινα πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰλκυον τὴν προσοχὴν καὶ τῶν ἀρχαιολόγων οἵτινες ἐπεσκέπτοντο τὸν τόπον, καὶ τῶν ζητούντων ἀρχαίους θησαυροὺς πρὸς μεταπώλησιν. Τῷ 1870 ὁ κ. Μίνως Καλοκαιρινὸς ἀνασκάψας ἐκεῖ ἀνεκάλυψε ἰκανὰ Μυκωναϊκῆς ἐποχῆς ἀγγεῖα καὶ πίθους μεγάλους τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, εἰς τινὰς τῶν ὁποίων ἀνεῦρε ὀλίγον σίτον, φακὴν καὶ κυάμους ἀπηνθρακωμένους.

Ὁ Στήλιμαν ζητήσας κατόπιν νὰ ἐνεργήσῃ ἐκεῖ ἀνασκαφὰς δὲν κατώρθωσε νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὰς παρουσιασθείσας δυσκολίας, τὸ αὐτὸ ἔπαθε κατόπιν καὶ ὁ Σηλήμαν καὶ ἡ Γαλλικὴ σχολή. Κατὰ τὰ ἰσχύοντα ἐν Τουρκίᾳ, ἵνα ἐνεργήσῃ τις ἀνασκαφὴ ἐν ἰδιοκτῆτῳ ἀγρῷ πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ ἰδιοκτῆτου. Οἱ κύριοι ὁμοῦς τοῦ μέρους τούτου ἀπήτουν ὑπέρογκα ποσά. Τέλος ὁ κ. Ἐβανς ἠγόρασεν ὄλον τὸν τόπον ἐν ᾧ ἐφαίνοντο τὰ ἐρείπια ταῦτα ἀντὶ ἀδράς δαπάνης καὶ προέβη εἰς τὴν τακτικὴν ἐξερεύνησιν αὐτοῦ ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐν Λονδίῳ Συλλόγου πρὸς προαγωγὴν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν, οὗ τυγχάνει εἰς τῶν ἀντιπροέδρων.

Ἡ μέχρι τοῦδε γενομένη ἀνασκαφὴ ἀπεκάλυψε μεγαλοπρεπῆς ἀνάκτορον Μυκωναϊκῆς ἐποχῆς, συνιστάμενον ἐκ πολλῶν συγκοινωνούντων ἀλλήλοις διαμερισμάτων καὶ καταλαμβάνον ἔκτασιν πλέον τῶν 3,000 τετραγωνικῶν μέτρων.

Ἴνα ἐννοήσῃ τις τὸ σχέδιον τοῦ εὐρέως τούτου καὶ πολυπλόκου οἰκοδομήματος ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀκριβῆς αὐτοῦ σχεδιάγραμμα, ἡ δημοσίευσίς ὁμοῦς αὐτοῦ ἀνήκει εἰς τὸν ἐνεργήσαντα τὰς ἀνασκαφὰς

διό ἡμεῖς θὰ περιορισθῶμεν ἵνα δώσωμεν ὀλίγας μόνον εἰδήσεις περὶ τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερόντων μερῶν αὐτοῦ.

Πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῶν ἀνακτόρων φαίνονται τὰ ἴχνη εὐρείας κλίμακος, με κλίσειν ὀμαλωτάτην καὶ βαθμίδας πολὺ χαμηλάς, δι' ἧς ἀνῆρχοντο εἰς τὸ ἀνάκτορον. Ἡ κλίμαξ αὕτη φθάνει πρὸς τὰ ἄνω εἰς εὐρείαν πύλην, δι' ἧς εἰσέρχεται τις εἰς διπλοῦν διάδρομον, ὅστις εὐρίσκεται ἔξω καὶ χαμηλότερα τῆς καθ' αὐτὸ εἰσόδου. Παρὰ τὴν κλίμακα ταύτην καὶ εὐθὺς ἔξωθεν τῆς πύλης εὐρέθῃ τετράγωνον κρηπίδωμα, ἐφ' οὗ ὑποτίθεται ὅτι ἦν ὑποδομημένον μικρὸν δωμάτιον διὰ τὸν θυρωρόν. Τὸ δωματίον τοῦτο ἐκοινώνει διὰ μικρᾶς καὶ στενῆς θύρας πρὸς τὸν διπλοῦν διάδρομον.

Τρεῖς παράλληλοι τοῖχοι διὰ μεγάλων λίθων ἐκτισμένοι καὶ ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς διήκοντες ὑπενθυμίζουσι τὰ τεῖχη τῆς Τύρινθος. Ὁ μεταξὺ τῶν τοίχων τούτων καταλειπόμενος χώρος ἀποτελεῖ τὸν διπλοῦν διάδρομον, εἰς ὃν εἰσερχόμεθα διὰ τῆς προειρημένης μεσημβρινῆς πύλης. Ἀπὸ τῆς πύλης ταύτης εἰσερχόμενός τις εἰς τὸν διπλοῦν διάδρομον κάμπτει πρὸς δυσμᾶς καὶ μετὰ τινα βήματα κάμπτων καὶ πάλιν πρὸς βορρᾶν ἀνέρχεται δι' ἀνωφερίας συναντῶν, μετ' ὀλίγα βήματα, διάδρομον μεγαλοπρεπῆ, ὃν διατρέξας ἀπαντᾷ ἄλλην πύλην διπλῆν, δι' ἧς εἰσέρχεται εἰς αὐλὴν εὐρυτάτην ἢ μᾶλλον πλατεῖαν πλακόστρωτον. Εἰς τοὺς τοίχους τοῦ διαδρόμου τούτου καὶ εἰς τὸν τοῖχον τῶν ἀνακτόρων τὸν περιορίζοντα τὴν αὐλὴν ἐξ ἀνατολῶν εὐρέθησαν αἱ μεγάλαι τοιχογραφίαι περὶ ὧν θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.

Τὸ πάτωμα τοῦ διαδρόμου καλύπτεται εἰς τὸ μέσον μὲν ἀπὸ μεγάλας ὀρθογωνίου πλάκας γύψου ἐπιμελῶς εἰργασμένας, ἐκατέρωθεν δὲ τούτων ὑπὸ πλακῶν σχιστολίθου ἀμελέστερον εἰργασμένων, ἐφ' ὧν διακρίνονται σαφῶς ἔτι τὰ ἴχνη ἐπιχρίσματος δι' ἀσβέστου, χρωματισμένου δι' ἐρυθροῦ χρώματος.

Εἰς τὸ κατώφλιον τῆς διπλῆς πύλης, δι' ἧς ἐκοινώνει ἡ δυτικὴ αὐλὴ (ὀνομάσωμεν αὐτὴν οὕτω) πρὸς τὸν διάδρομον φαίνονται ἐκατέρωθεν ἀνά εἰς τετράγωνος βόθρος, εἰς οὓς ἐνεγομποῦντο ξύλινα παραστάδες.

Ἡ δυτικὴ αὐλὴ δὲν ἀνεσκάφη ἀκόμη ὅλη. Ἐν αὐτῇ παρατηρεῖται κρηπίδωμα τετράγωνον, πιθανῶς βάσις βωμοῦ. Ἐπι δὲ βάσις ἐκ γύψου μεγάλου κίονος ὁ κίων οὗτος ἴστατο ἐκεῖ μεμονωμένος, οὐδὲ ἐχρησίμευε βέβαια πρὸς στήριξιν στέγης διότι ἡ αὐλὴ ἦτο βέβαια ὑπαιθρος. Καὶ παρ' Ὀμήρῳ ὅμως φαίνεται μεμονωμένος ὅτι θὰ ἦτο ὁ στῦλος

ἐφ' οὗ προσδέσας τὸ ἐν ἄκρον τοῦ σχοινίου καὶ τὸ ἄλλο ἐπὶ τῆς θόλου ἐκρέμασεν ὁ Τηλέμαχος τὰς πονηρὰς δμῶας τοῦ πατρός του. (Ὀδῆσ. X. 465).

Πόθεν εἰσῆρχοντο ἀπὸ τῆς αὐλῆς ταύτης εἰς τὰ οἰκήματα τῶν ἀνακτόρων δὲν ἔδειξαν αἱ τέως γενόμεναι ἀνασκαφαί.

Εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν πλευρὰν τῶν ἀνακτόρων ἀπεκαλύφθη ἄλλη εἴσοδος προφυλακτομένη καὶ αὕτη δι' ὁμοίων ὀχυρωμάτων, δι' ὧν καὶ ἡ μεσημβρινή. Καὶ ἡ εἴσοδος αὕτη ὀδηγεῖ δι' ἀπλοῦ διαδρόμου εἰς αὐλὴν, ἣν θὰ λέγωμεν ἀνατολικήν. Καὶ ἡ αὐλὴ αὕτη εἶναι πλακόστρωτος καὶ δὲν ἀπεκαλύφθη οὐδὲ αὐτὴ ἀκόμη ἐντελῶς.

Ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς ταύτης αὐλῆς στρεφόμενοι πρὸς δυσμᾶς εἰσερχόμεθα εἰς διαμερίσμα τι τῶν ἀνακτόρων, ὅπερ δικτηρεῖται καλλήτερα τῶν λοιπῶν καὶ ὅπερ ὀνομάζομεν λουτρόν, διότι πιθανώτατα ἐχρησίμευεν ὡς τοιοῦτον.

Τὸ λουτρόν συνίσταται ἐκ τριῶν συνεχόμενων ἀλλήλοις θαλάμων.

Τοῦ πρώτου θαλάμου ἡ πρὸς ἀνατολὰς βλέπουσα πλευρὰ ἦτο ὅλη σχεδὸν ἀνοικτὴ καὶ διὰ στενῶν μόνον παραστάδων διήρητο εἰς τρεῖς εὐρείας θύρας. Κατέρχεται δὲ τις εἰς τοῦτον ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐλῆς διὰ τριῶν καταβαθμῶν ἐκ γύψου. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου τούτου εἶναι πλακόστρωτον γύρω μὲν διὰ πλακῶν ἐπιμελῶς εἰργασμένων καὶ ἀκριβῶς προσηρμοσμένων, τὸ δὲ κεντρικὸν μέρος διὰ πλακῶν ἀμελέστερον τοποθετημένων. Ἐπὶ τῶν πλακῶν ὅμως τούτων σώζονται τὰ ἴχνη ἐπιχρίσματος δι' ἀσβέστου, χρώματος ἐρυθροῦ ὡς εἶπομεν καὶ εἰς τὸν διάδρομον τὸν ἄγοντα εἰς τὴν δυτικὴν αὐλὴν. Τοὺς τοίχους τοῦ θαλάμου τούτου περιθεῖι πεζούλα. Οἱ τοῖχοι εἶχον ἐπιχρίσμα ἐρυθρὸν δι' ἀσβέστου.

Ἀπὸ τοῦ θαλάμου τούτου πρὸς δυσμᾶς εἰσερχόμεθα διὰ δύο ἀνισοπλατῶν θυρῶν εἰς δεῦτερον θάλαμον. Καὶ τοῦ θαλάμου τούτου τοὺς τοίχους περιθεῖι πεζούλα, ἣτις ὅμως διακόπτεται εἰς τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου ἵνα ἀφίση τόπον εἰς λίθινον θρόνον ἰδρυμένον ἐκεῖ καὶ ὑψηλότερον τῆς πεζούλας. Ὅλον δὲ τὸ μῆκος τῆς ἀντικρῦ τοῦ θρόνου πλευρᾶς κατέχει δεξιαμενὴ ὕδατος. Οἱ τοῖχοι τῆς δεξιαμενῆς εἰσὶν ἐνδοθεν ἐπενδεδυμένοι διὰ μεγάλων καὶ λεπτῶν πλακῶν ἐκ γύψου, ὁμοία δὲ πλάξ καλύπτει καὶ τὸν πυθμένα αὐτῆς. Εἰς τὴν δεξιαμενὴν κατέρχεται τις διὰ λιθίνης κλίμακος με 8 χαμηλάς βαθμίδας. Ἐν τῷ θαλάμῳ τούτῳ φαίνονται τὰ ἴχνη τριῶν χονδρῶν στρογγύλων ξυλίνων στύλων, χρησιμευόντων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς στέγης. Οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου τούτου

ἐπικεχρισμένοι ασθέστω καὶ χρωματισμένοι δι' ἐρυθροῦ χρώματος σῶζουσι καὶ τοιχογραφίας παριστώσας ἄνθη, φυτὰ καὶ δύο γρύπας ἀνὰ ἓνα ἑκατέρωθεν τῆς θύρας, δι' ἧς εἰσερχόμεθα ἀπὸ τοῦ μεσαίου τούτου θαλάμου εἰς τὸν τρίτον καὶ ἐσώτατον. Οἱ γρύπες καθήμενοι ἑκατέρωθεν τῆς θύρας ταύτης φαίνονται οἶονεὶ φρουροῦντες αὐτήν.

Ὁ ἐσώτατος θάλαμος εἶναι μικρότερος καὶ ἀπλούστερον διακεκοσμημένος. Τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἐκαλύπτετο ὅλον ἐξ ἐπιγρίσματος ασθέστου ἄνευ ὑποκειμένων πλακῶν, καὶ οἱ τοῖχοί του δὲν ἔφερον τοιχογραφίας.

Ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐλῆς διὰ κλίμακος μὲ 4 ἢ 5 βαθμίδας ἀνερχόμεθα εἰς διαμέρισμα τῶν ἀνακτόρων, ὅπερ δὲν ἀπεκαλύφθη ἀκόμη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦδε φαίνεται τόσῳ κατεστραμμένον, ὥστε ἀπίθανον φαίνεται νὰ κατορθωθῇ ποτὲ περιγραφή τις αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ διαμερίσματος τούτου κατερχόμεθα πάλιν διὰ λιθίνης κλίμακος 4—5 βαθμίδων εἰς ἄλλο διαμέρισμα πολυδαίδαλον, οὗ τὴν περιγραφὴν δὲν ἐπιχειροῦμεν ὡς ἀκατάληπτον καὶ ἄσκοπον ἐπομένως, ἄνευ σχεδιαγράμματος.

Πρὸς τὸ διαμέρισμα τοῦτο συνέχεται μακρότατος (μέχρι τοῦδε ἀπεκαλύφθη εἰς 45 μέτρα) διάδρομος, πλατὺς δὲ δύο μέτρα, πλακόστρωτος καὶ μὲ τοὺς τοίχους ἐπικεχρισμένους καὶ χρωματισμένους ἐρυθροῦς. Ὁ διάδρομος οὗτος διήκει ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν. Καὶ ἡ μὲν ἀνατολικὴ αὐτοῦ πλευρὰ φαίνεται συγκοινωνοῦσα πρὸς τὸ προειρημένον πολὺπλοκον διαμέρισμα διὰ μίας μόνης θύρας, εἰς τὴν δυτικὴν ὁμοῦς πλευρὰν αὐτοῦ ἀνοίγουσι κατὰ σειρὰν 12 ἴσως καὶ πλέον ἀποθήκαι κατὰ σειρὰν τεταγμέναι καὶ ὁμοίαι, καὶ ἰσομεγεθεῖς σχεδὸν ἀλλήλαις.

Ἐκάστη τῶν ἀποθηκῶν τούτων ἔχει μῆκος μὲν 11—13 μέτρων πλάτος δὲ 3. Οἱ τοῖχοί των εἰσὶν ἐπικεχρισμένοι καὶ χρωματισμένοι καὶ τὸ ἔδαφος ἐστρωμένον διὰ πλακῶν. Παρὰ τοὺς τοίχους κατὰ σειρὰν ἴστανται πίθοι. Τὴν στενὴν δὲ λωρίδα τοῦ δαπέδου, ἣτις μένει μεταξὺ τῶν πύθων, καταλαμβάνουσι κιβώτια λίθινα τεταγμένα ὑπὸ τὸ δάπεδον.

Τὰ κιβώτια ταῦτα ὄντα ἐν τῶν μᾶλλον ἰδιορρυθμῶν πραγμάτων, ἅτινα ἀπεκάλυψαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Κνωσοῦ περιγράφομεν ἐνταῦθα συντόμως.

Ἀφοῦ ἔσκαψαν πρῶτον τὸν βόθρον ἐν ᾧ θὰ ἔθαπτον τὸ κιβώτιον ἐκτιζόν αὐτὸν περίξ ἐπιμελῶς διὰ τετραγώνων λίθων, προσαρμόζοντες ὁμοίως λίθους καὶ εἰς τὸν πυθμένα τοῦ βόθρου, ἵνα χρησιμεύσιν ὡς κρηπίδωμα. Ἐπὶ τοῦ κρηπίδωματος τούτου ἐποποθέτου χαλαρῶς τεμά-

χια γύψου ὁμαλῶς εἰργασμένα, ἴσως διὰ νὰ ἐπιτύχῃσι βάσιν ἐφ' ἧς θὰ ἔθετον τὸ κιβώτιον ἐντελῶς ὀριζόντιον. Ἐπὶ τῶν τεμαχίων τούτων τοῦ γύψου ἐτίθετο μεγάλη πλάξ γύψου, ἣτις ἐπλήρου ἀκριβῶς τὸν οὐτω παρεσκευασμένον πυθμένα τοῦ βόθρου. Ἡ πλάξ αὕτη ἀπετέλει τὸν πυθμένα τοῦ κιβωτίου ὡς ἐξῆς. Τὴν ἀνωτέραν ἐπιφάνειαν τῆς πλακὸς παρὰ τὰ χεῖλη περιέθεον αὐλαξ, ἐν ἧ εἰς ἑκάστην τῶν τεσσάρων πλευρῶν ἐνεγομοφοῦτο ἀνὰ μία πλάξ ἐκ γύψου ὡσαύτως ἀπετέλει δὲ ἑκάστη τῶν πλακῶν τούτων μίαν τῶν πλευρῶν τοῦ κιβωτίου. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ πλάκες αὗται προσηρμόζοντο ἀκριβῶς καὶ πρὸς τὴν βάσιν τοῦ κιβωτίου καὶ πρὸς ἀλλήλας. Δὲν ἠρκέσθη ὁμοῦς εἰς τὴν ἀκριβῆ ταύτην προσαρμογὴν, ὁ κατασκευάσας τὰ κιβώτια ταῦτα, ἀλλὰ ἐπενέδυσεν εἰς τὰ ἔσωθεν διὰ μολυβδίνων ἑλασμάτων. Ἐπὶ ἑκάστου τῶν κιβωτίων ἐτίθετο κάλυμμα ἐκ πλακὸς γύψου ἐπίσης· μετὰ τοῦτο δὲ ἐτίθεντο πλάκες τοῦ δαπέδου τῆς ἀποθήκης ἐν συνεχείᾳ μὲ τὰς ἄλλας· οὕτως ὥστε οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι ἐκεῖ κάτωθεν τοῦ πατώματος ἐκρύπτετό τι. Καὶ ἴσως δὲν θὰ ἀνεκαλύπτοντο τὰ κιβώτια ταῦτα ἀπὸ ἐπιστήμονα ἐρευνητὴν, ὅστις δυσκόλως θὰ ἀπεφάσιζε νὰ καταστρέψῃ τὸ δάπεδον, ἂν μὴ εὕρισκε τινὰ τούτων πρὸ ἐτῶν χωρικὸς ἀνασκάπτων ἐκεῖ πρὸς εὐρεσιν θησαυρῶν.

Εἰς τί ἐχρησίμευον τὰ κιβώτια ταῦτα, καὶ τί ἐφύλαττον ἐκεῖ μετὰ τόσης ἐπιμελοῦς φροντίδος δὲν δύναται τις ἀπὸ τοῦδε νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς, διότι οὐδὲν εὐρέθη ἐντὸς αὐτῶν. Τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Ὀμήρου ἠδύνατο ἴσως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βοήθημα πρὸς τοῦτο. (Ὀδ. Β. 337).

«Ὁ δ' ὑπόροφον θάλαμον κατεβήσσο πατρός,
εὐρύν, ὄθι νητὸς χρυσὸς καὶ χαλκὸς ἔκειτο
ἔσθης τ' ἐν χηλοῖσιν, ἄλις τ' εὐῶδες ἔλαιον,
ἐν δὲ πίθοι οἶνιο παλαιοῦ ἠδυπότιο
ἔστασαν, ἄκρητον θεῖον ποτὸν ἐντὸς ἔχοντες,
ἐξεῖς παρὰ τοῖχον ἀρηρότες. . . .».

Τὸ σύνολον τῶν οἰκοδομημάτων φαίνεται ὅτι κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς.

Τὰ κυριώτερα δὲ τῶν εὐρημάτων ἅτινα ἐξήχθησαν ἐκ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀνακτόρων τούτων εἰσὶ τὰ ἐξῆς.

Τοιχογραφία ἐξ ὧν τινὲς μὲν εἶχον καταπέση ἤδη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἄλλαι δὲ ἔμενον ἀκόμη ἐπὶ τῶν τοίχων ἠναγκάσθημεν ὁμοῦς νὰ ἀποκολ-

λήσωμεν, ταύτας ἵνα μεταφέρωμεν εἰς τὸ ἐν Ἑρακλείῳ Μουσεῖον· διότι ἐκρίθη ἀδύνατος ἡ διατήρησις αὐτῶν ἐκεῖ ὅπου εὐρέθησαν.

Τὰς τοιχογραφίας ταύτας θὰ ἠδύνατο νὰ διαιρέσῃ τις εἰς δύο· εἰς ἀπλᾶς κοσμηματογραφίας καὶ εἰς προσωπογραφίας. Ταύτας δὲ πάλιν εἰς προσωπογραφίας φυσικοῦ μεγέθους καὶ εἰς ἄλλας μικρογραφίας.

Πρώτη εὐρέθη εἰκὼν νεανίου κρατοῦντος ἀγγεῖον κωνοειδές. Διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὸ κατώτερον πτενὸν ἄκρον τοῦ ἀγγείου διὰ δὲ τῆς ἄλλης τὴν παρὰ τὸ χεῖλος λαβήν. Ὁ νεανίας κλίνει ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ τὸ βᾶρος τοῦ ἀγγείου, ὅπερ φέρει. Ἡ εἰκὼν αὕτη σώζεται ἐκ τῆς κορυφῆς μέχρι τῶν μηρῶν εἰς δύο τεμάχια μὲ ἐλαχίστας ἐλλείψεις. Δύο ἄλλων ἀνδρῶν εἰκόνες μεγάλου φυσικοῦ μεγέθους σώζονται ἀπὸ τοῦ στήθους μέχρι τῶν ἄκρων ποδῶν ἀκεραίων. Ἄλλου νεανίου φέροντος ἄλλου εἶδους ἀγγεῖον ἐλλείπουσι τὰ ἀνώτερα καὶ τὰ κατώτερα τοῦ σώματος μέρη.

Αἱ μικρογραφίαι δὲν περισώθησαν ἢ εἰς μικρὰ μόνον τεμάχια. Ἄλλα καὶ οὕτως ἔχοντα εἰσὶ πολλοῦ λόγου ἄξια καὶ διὰ τὴν τέχνην καὶ διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν παραστάσεων. Εἰς τινὰ τεμάχια παρίστανται πολυπληθεῖς ὅμιλοι ἀνδρῶν οἰονεὶ ἐν ἀγορᾷ καὶ πολλοὶ τούτων ἀνατείνουσι τὴν μίαν χεῖρα πρὸς τὰ ἄνω, ἄλλου παρίστανται γυναῖκες πολλαὶ ἕξωθεν ναῶν ἢ ἄλλων οἰκοδομημάτων. Εἰς ἓν τεμάχιον παρίσταται νεανίας δρέπων ἄνθη ἀπὸ τοῦ χλοεροῦ καὶ ἀνθοστολιστοῦ ἐδάφους ἀποθέτων αὐτὰ εἰς κἀνιστρον.

Τὰ σπουδαιότερα τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων εἰσὶν ἐκ διαφορῶν ἐκλεκτῶν εἰδῶν μαρμάρου. Τοιαῦτα δὲ εἶδη μαρμάρων ἐν Κρήτῃ δὲν εὐρίσκονται, οὐδὲ ἐν Ἑλλάδι νομίζω. Ἐξ ἕως ὀκτώ τῶν ἀγγείων τούτων ἔχουσι κωνοειδῆ σχῆμα ὁμοιάζοντα πρὸς τοὺς ἐν τοῖς πίναξι τοῦ Furthwängler und Loeschke *Mykenische Wasen* ἀριθμούς. P. VII 42. XX. — P. XI, 71 καὶ P. XIX 134.

Πολλὰ ἄλλα ἀγγεῖα εἶναι πεποιημένα ἐκ γύψου φυσικοῦ.

Πάντων ὁμοίως ὑπερέχει κεφαλὴ κυνὸς μεγάλου φυσικοῦ μεγέθους ἐκ λίθου λευκοῦ, οὐχὶ μαρμάρου, ἐπιδεκτικοῦ στιλβώσεως, ὅστις εὐρίσκεται ἐν Κρήτῃ. Οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ οἱ μυκτῆρες ἦσαν ἐξ ὑελώδους μάζης. Ἡ τέχνη τῆς κεφαλῆς ταύτης εἶναι ἐξαισία καὶ ὁ ποιήσας αὐτὴν τεχνίτης φαίνεται ὅτι ἐξεργάσθη ταύτην μιμούμενος τὴν φύσιν καὶ οὐχὶ ἀκολουθῶν προὔπαρχον ὑπόδειγμα.

Ἡ κεφαλὴ αὕτη οὕσα κοίλη φέρει πρὸς τὸ ἄνω αὐτῆς μέρος, ἥτοι

τὸν αὐχένα ὄντα ἀνοικτόν, πολλὰς μικρὰς ὀπὰς, εἰς ἃς θὰ προσηρμόζοντο μέταλλα κοσμήματα καὶ συμπληρώματα. Θὰ ἐχρησίμευεν δὲ ἡ κεφαλὴ αὕτη ὡς ἀγγεῖον ἢ διὰ κρήνην τινά.

Πήλινα ἀγγεῖα εὐρέθησαν ὀλίγα ἀκεραία, πολλὰ ὁμοίως εἰς τεμάχια. Εἶναι δὲ πάντα Μηκωναϊκῆς ἐποχῆς καὶ ὀλίγα τῆς ἐποχῆς τῶν Καμαρών. Νεωτέρων τῆς Μηκωναϊκῆς ἐποχῆς χρόνων οὐδὲν τεμάχιον ἀνευρέθη.

Εἰδώλια ἐξ ὀπτῆς γῆς Μηκωναϊκὰ εὐρέθησαν ὀλίγα. Ἐν μόνον χάλκινον καὶ ἓν ἐκ μολύβδου, Μηκωναϊκὰ καὶ ταῦτα.

Πλὴν τούτων εὐρέθη τὸ κατώτερον ἡμισυ μικροῦ Αἰγυπτιακοῦ ἀγαλματίου καθημένου ἀνδρός. Εἰς τὰ πλάγια τοῦ θρόνου, ἐφ' οὗ κἀθήται οὗτος, ὑπάρχει μικρὰ ἐπιγραφὴ ἱερογλυφική. Τὸ ἀγαλμάτιον τοῦτο εἰσήχθη προφανῶς ἐξ Αἰγύπτου διὰ τοῦ ἐμπορίου.

Λυχνίαι Μηκωναϊκαὶ λίθιναι εὐρέθησαν οὐκ ὀλίγαι. Μία τούτων ἐκ λίθου πορφυροῦ ἀπομιμείται στήλην Αἰγυπτιακοῦ ναοῦ, ἥτοι στέλεχος λωτοῦ οὐ τὸ ἄνω μέρος πλατυνόμενον παριστᾷ τὸ φύλλωμα αὐτοῦ.

Εὐρέθησαν καὶ τινὰ τεμάχια ἐξεργασμένα κρυστάλλου φυσικοῦ, ἅτινα συναπετέλουν, φαίνεται, πολυτιμὸν τινὰ πυξίδα. Εἰς ἓν τῶν τεμαχίων τούτων σώζεται ἐξωγραφημένος διὰ ποικίλων χρωμάτων ταῦρος τρέχων.

Καὶ τέλος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει μοναδικὴν σπουδαιότητα εἰς τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ἐξ ὀπτῆς γῆς πινακίδων μὲ γράμματα ἀγνώστου ἀλφαβήτου τέως, καὶ τὸ ὁποῖον δικαίως ὁ ἀνακαλύψας αὐτὸ κ. Evans ὠνόμασε Κρητικὸν ἀλφάβητον.

Αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἐνεπίγραφοι πινακίδες ἀνέρχονται εἰς ἑκατοντάδας. Τὰ γράμματα ἐχαράχθησαν δι' ὀξέος ἐργαλείου, ἐνῶ ὁ πηλὸς ἦτο μαλακὸς καὶ κατόπιν ὀπτώθησαν αἱ πινακίδες.

Τὸ σχῆμα αὐτῶν εἶναι ἐπίμηκες ὀρθογώνιον μὲ γωνίας ἐπιστρογγυλωμένας. Πολλὰ τούτων φέρουσιν εἰς τὸ τέλος ἐκάστου στίχου γραμμάτων, σημεῖα πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενα οὕτως ὥστε φαίνονται ὡς ἀριθμοί.

Πλὴν τῶν πινακίδων τούτων εὐρέθησαν καὶ τετράπλευρα μικρὰ πρίσματα ἐπίσης ἐξ ὀπτῆς γῆς φέροντα γράμματα διάφορα τῶν ἐπὶ τῶν πινακίδων.

Πλὴν τούτων δὲ εὐρέθησαν καὶ μικρὰ δισκάρια ἐπίσης ἐξ ὀπτῆς γῆς μὲ ὀπὴν πρὸς τὰ ἄνω, ὁμοιάζοντα πολὺ πρὸς περίαπτα, ἔχοντα καὶ ταῦτα γράμματα ὁμοία πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν πρισματῶν. Καὶ τέλος εὐρέθησαν ἀκανόνιστα μικρὰ τεμάχια ὀπτῆς γῆς, ἅτινα εἰσὶ διάτρητα καὶ

φέρουσιν εἰς μίαν μὲν τῶν πλευρῶν αὐτῶν τύπον σφραγιδος ἐνίοτε καὶ δύο τοιούτους τύπους, ἐπὶ ἄλλης δὲ ἐπιφανείας γράμματα.

Αἱ πινακίδες αὗται καὶ τὰ πρίσματα καὶ λοιπὰ εὐρέθησαν ὡς τὸ πολὺ πολλὰ ὁμοῦ καὶ ἐν μέσῳ τέφρας καὶ λειψάνων ἀνθρώπων.

Τοιαῦτά εἰσι τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐν Κρήτῃ ἀνασκαφῶν λύοντα μὲν τινα ἄλλα πολὺ περισσότερον νέα προβάλλοντα πρὸς λύσιν προβλήματα τῆς ἱστορίας τῶν Μηκυναϊκῶν λαῶν.

Πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων τούτων πολλοὶ ἀρχαιολόγοι προαλείφονται διὰ νέας ἀνασκαφάς. Ἦδη δὲ μανθάνομεν ὅτι ἐν Φεστῶ ὁ καθηγητῆς κ. Halbherr ἀποκαλύπτει ἀνάκτορα Μηκυναϊκὰ εὐρύτερα τῶν τῆς Κνωσοῦ, καὶ ὧν τὰ ἀποκαλυφθέντα τέως ἐλάχιστα μέρη εἰσὶν ἐπίσης ἐκ γύψου ὑποδομημένα καὶ οἱ μεγάλοι λίθοι τῆς οἰκοδομῆς φέρουσι τὰ αὐτὰ σύμβολα, ἥτοι διπλοῦς πελέκεις καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἐν Κνωσῶ ἀνευρεθέντα.

I. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ

ΑΡΙΘΜΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΟΣ

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος μανθάνει τὸ ἀριθμεῖν κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, δηλ. ἐν ἡλικίᾳ, καθ' ἣν ἀντιλαμβάνεται μᾶλλον διὰ τῆς μνήμης ἢ διὰ τοῦ νοός, τούτου ἕνεκα ὀλίγοι ἐκ τῶν ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, οἵτινες καθ' ἑκάστην ἀσχολοῦνται μὲ ἀριθμούς, λαμβάνουσι ποτε ἀφορμὴν νὰ σκεφθῶσιν ἢ νὰ ἐρωτήσωσι, τίνες αἱ φάσεις τῆς ἀναπτύξεως, αἱ προηγηθεῖσαι τῆς σημερινῆς γραφῆς τῶν ἀριθμῶν.

Ἡ μέθοδος, καθ' ἣν σήμερον σημειοῦμεν τοὺς ἀριθμούς καὶ τοὺς συνδυάζομεν, εἶναι πολὺ πρακτικώτερα καὶ ἀναπαυτικώτερα τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἠρίθμουν οἱ προπάτορες ἡμῶν, καὶ καθ' ὃν σήμερον ἔτι ἀριθμοῦσι καὶ ὑπολογίζουσιν οἱ ἄγριοι τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἵτινες ἦσαν οἱ κατ' ἐξοχὴν πνευματικοὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὀδηγοί, ἠγνόουν τὰ ἡμέτερα ἀριθμητικὰ σημεῖα, οὐδὲ κατεῖχον τὰς πρὸς αὐτὰ συνδεομένης εὐκόλους ἀριθμητικῆς μεθόδους. Ὡς ἐκ τούτου διὰ μίαν ἀρίθμησιν, ἣν ἡμεῖς ἀποπερατοῦμεν ἐντὸς πέντε λεπτῶν τῆς ὥρας, ἐκεῖνοι κατηνάλισκον ὥραν ὀλόκληρον.

Τὸ σύστημα τῶν ἀριθμῶν, τὸ ὅποιον ἐν τῇ παιδικῇ ἡμῶν ἡλικίᾳ παραδεχόμεθα ὡς τι φυσικὸν καὶ τι εὐνόητον, δὲν εἶναι τοιοῦτο, ἀλλ' ἡ ὑψίστη βαθμὶς μακρᾶς κοσμοπολιτικῆς ἐξελίξεως.

Τὰ δύο σημεῖα τῆς ἀριθμῆσεως, ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ παράβλεψις τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως τῶν ἀριθμημένων πραγμάτων, εὐρηνται ἠνωμένα, ὅταν μάθωμεν ὅτι ἄγρια φυλαὶ διὰ νὰ κρίνωσι περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς τὴν χώραν των εἰσβαλόντων ἐχθρῶν, συναθροίζουσιν εἰς ὄρισμένον μέρος τόσους λίθους ἢ ὄστρακα, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ εἰσβαλόντες ἐχθροί. Ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν πληροφορίαν τοῦ ἀκριβοῦς ἀριθμοῦ συνδεομένην πρὸς τὴν γνῶσιν, ὅτι ἡ ἀρίθμησις τῶν ἠριθμημένων πραγμάτων δύναται ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλων πραγμάτων. Ὅθεν θὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἐκεῖνοι ἠριθμήθησαν, καθότι ἐν τῇ ἀρίθμησει δὲν πρόκειται νὰ βεβαιωθῇ ἂν ὁ ἀριθμῶν μετεχειρίσθη πρὸς τοῦτο τοὺς δακτύλους του ἢ γραμμὰς διὰ κιμωλίας, ἢ λιθάριον, ἢ ὄστρακα. Ἐπομένως ἀριθμεῖν σημαίνει ἀντι-

καθιστῶν τι δι' ἄλλου τινός. Πρὸς πλειοτέραν διασάφισιν τοῦ ὀρισμοῦ τούτου παραθέτομεν παράδειγμα: Ἐν τῷ προθαλάμῳ σχολείου τινός εἶναι τοποθετημένοι ἀναρτήρες, ἐφ' ὧν οἱ μαθηταὶ ἀναρτῶσι τοὺς πῖλους των, οὕτως ὥστε δι' ἕκαστον μαθητὴν νὰ ὑπάρχη εἰς ἀναρτήρ. Ἐὰν λοιπὸν ὁ διδάσκαλος, πρὶν ἢ εἰσελθῆ εἰς τὸ δωμάτιον τῆς παραδόσεως, βεβαιωθῆ διὰ τοῦ βλέμματός ὅτι ἐπὶ ἕκαστου ἀναρτήρος κρέματα εἰς πῖλος, τότε κατὰ τὸν ἀνωτέρω ὀρισμὸν ἠρίθμησε τοὺς μαθητάς, διότι συνεδύασεν αὐτοὺς διανοητικῶς πρὸς τοὺς ἀναρτήρας. Καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ ὀρίσῃ δι' ἐνός ἀριθμητικοῦ σημείου τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν, πάντως δυνάμεθα ψυχολογικῶς νὰ ὀνομάσωμεν τὴν κρίσιν ταύτην ἀρίθμησιν.

Βεβαίως τοιαύτη ἀρίθμησις ἄνευ ἀριθμητικῶν σημείων εἶναι τι ἀντιβαῖνον εἰς τὸν πολιτισμὸν· ὅτι ὅμως εἶναι τοῦτο τὸ παιδικὸν στάδιον τῆς ἀριθμήσεως, καὶ ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν τοιαύτην μέθοδον ἀριθμήσεως μετεχειρίζοντο, τοῦτο διδάσκουσιν ἡμᾶς ἀφ' ἐνός μὲν αἱ παρατηρήσεις ἡμῶν ἐπὶ ἀγρίων καὶ ἀπολιτίστων λαῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀριθμοῦσι καὶ ὑπολογίζουσι τὰ παιδιά.

Πρωτίστως συνδυάζει ὁ ἄνθρωπος τὰ ἀριθμηθησόμενα ἀντικείμενα πρὸς ἰδιαίτερα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἔχει ἐν ἀφθονίᾳ πρόχειρα, καὶ ταῦτα εἶναι οἱ δέκα δάκτυλοι τῶν δύο χειρῶν του καὶ διὰ τοὺς γυμνοὺς τοῖς ποσὶ βαδίζοντας οἱ δέκα δάκτυλοι τῶν δύο ποδῶν. Παρὰ τισι λαοῖς οἱ δάκτυλοι εἶναι μέσον ἀπαραίτητον πρὸς ἀρίθμησιν. Οὕτω διηγούνται περὶ τῶν Μασσούτων, ἀγρίας φυλῆς κατοικοῦσης παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Λουάγγου ποταμοῦ, ὅτι μόνον διὰ τῶν δακτύλων ἀριθμοῦσιν, ὅταν δὲ ἔχωσι νὰ ἀριθμῆσωσι πέραν τῶν δέκα, προσλαμβάνουσιν εἰς ἐπικουρίαν παριστάμενόν τινα συμπολίτην των, ὅστις διὰ τῆς ὑψώσεως ἐνός τῶν δακτύλων σημειοῖ τὰς δεκάδας· διὰ δὲ τὴν πέραν τῶν ἑκατὸν ἀρίθμησιν προσλαμβάνουσιν καὶ τρίτον, ὅστις διὰ τῶν δακτύλων του σημειοῖ τὰς ἑκατοντάδας. Καὶ οἱ Ζουλοῦ ἀριθμοῦσι σήμερον ἔτι διὰ τῶν δακτύλων, καὶ ἕκαστοτε, ὡσάκις συμπληρωθῆ μία δεκάς, κροτοῦσι διὰ τῶν χειρῶν, ἕκαστος κρότος τῶν χειρῶν ἐμφαίνει μίαν δεκάδα. Τοιαύτην ἀρίθμησιν παρατηρήσαμεν καὶ εἰς τοὺς ἐκφορτόνοντας κιβώτια σταφίδος καὶ σύκων ἢ καὶ σάκκους σίτου ἐν Τεργέστη καὶ Βενετίᾳ.

Εὐτυχῶς ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἔμεινε στάσιμος εἰς τὴν ἀτελεῆ ταύτην βαθμίδαν τῆς ἀναπτύξεως, καὶ οἱ φθόγγοι ἀντικατέστησαν τὴν διὰ τῶν δακτύλων ἀρίθμησιν. Τὰ διὰ τῆς φωνῆς ἐκφραζόμενα ἀριθμητικὰ ὀνό-

ματα, τὰ ὅποια ἠδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ «φυσικὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα», δὲν εὐρηνται σήμερον παρ' οὐδενὶ λαῶ. Μόνον διὰ τὸν ἀριθμὸν 2 εὐρίσκουμεν πολλάκις τὸν διπλασιασμὸν τοῦ ἀριθμοῦ 1, ὡς π. χ. ἐν Ἰάβη. Καὶ σήμερον ἔτι ἡχοῦσιν εἰς τὰ ὦτα ἡμῶν τοιαῦτα φυσικὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα, ἀλλ' οἱ ἐκπέμποντες τοὺς ἤχους τούτους εἶναι ἀντικείμενα νεκρά· τοιοῦτοι οἱ κτύποι τοῦ ὠρολογίου. Θέλοντες δὲ ταυτοχρόνως ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν διὰ λιθαρίων, ἢ διὰ τῶν δακτύλων, ἢ καὶ διὰ τῆς φωνῆς ἀρίθμησιν διὰ τῆς γραφῆς, τὸ ἀπλούστερον εἶναι νὰ λάβωμεν ἀντὶ ἕκαστου ἀντικειμένου ἀπλῶς μίαν γραμμὴν, μίαν τελείαν ἢ ἐν σημείον. Οὕτω παράγονται τὰ φυσικὰ ἀριθμητικὰ σημεία. Ταῦτα μεταχειρίζομεθα καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὸ δόμινον, εἰς τοὺς κύβους καὶ τὰ παιγνιόχαρτα. Ὁ ἐν τῇ σιταποθήκῃ σημειῶν διὰ γραμμῆς κιμωλίας ἢ ἄνθρακος τοὺς εἰσαγομένους σάκκους ἐπὶ τοῦ τοίχου γράφει φυσικὰ ἀριθμητικὰ σημεία.

Καὶ νῦν ἂς παρακολουθήσωμεν τὰ διάφορα στάδια, δι' ὧν διήλθε κατ' ἀνάγκην ἡ ἀρίθμησις, ὅπως ἐννοήσωμεν πῶς ἐκ τῶν πρώτων ἀριθμητικῶν σημείων παρήχθη ὁ τρόπος τοῦ ἀριθμεῖν καὶ σημειοῦν τοὺς ἀριθμούς, τὸν ὅποιον ἕκαστος ἡμῶν ἐδιδάχθη ἐν τῇ παιδικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ, καὶ ὅστις ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖται ὡς εὐνόητος. Ἄς ἐξετάσωμεν πρὸ τῶν ἀριθμητικῶν σημείων τὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα, διότι ἡ γλῶσσα προσηγήθη τῆς γραφῆς.

*

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἠθέλησε νὰ ἐκφράσῃ διὰ συντόμου τρόπου ἀριθμούς, ἐπόμενον ἦτο ὅτι οἱ ἀριθμοὶ ἔδει νὰ ὀνομασθῶσιν ὡς ἀντικείμενα, τὰ ὅποια εἰς πάντας ἦσαν γνωστά, ἦτοι νὰ ἐκφράσωσι π. χ. τὸν ἀριθμὸν 2 διὰ «πτερύγων». Παραδείγματα τοιοῦτου σχηματισμοῦ ἀριθμητικῶν ὀνομάτων εὐρηνται πλείστα ὅσα ἐν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀγρίων λαῶν. Εἰς πολλὰς γλώσσας, ὡς τὴν τῶν Μαλαισιῶν ἀφ' ἐνός καὶ τῶν Ἰνδῶν τῆς βορείου Ἀμερικῆς ἀφ' ἑτέρου, τὸ πέντε καὶ ἡ χεῖρ εἶναι ἡ αὐτὴ λέξις· ὁ δὲ ἀριθμὸς 10 ἐμφαίνεται δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τῆς Κόρας τὸ 11 σημαίνει ἕνα πόδα, τὸ 12 δύο πόδας κτλ. καὶ τέλος τὸ 20 τὸ σῶμα ὀλόκληρον. Οἱ Γροενλανδοὶ προσφέροντες ἀριθμητικὰ ὀνόματα δεικνύουσι τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν των, δίδοντες εἰς ἕκαστον δάκτυλον ὠρισμένον ἀριθμὸν· τὰς ἄνω τῶν 20 ἀριθμούς θεωροῦσιν ὡς ἀμετρήτους, ἐν ᾧ διὰ τὸν ἀριθμὸν 100 λέγουσι «πέντε ἄνθρωποι», ἦτοι πέντε ἄνθρωποι ἔχοντες 20 δακτύλους

ἑκαστος = 100. Οἱ Ἴνδοι τῆς φυλῆς τῶν Ἀβιπόνων σημειοῦσι τὸν ἀριθμὸν 3 διὰ ποδὸς στρουθοκαμήλου, διότι ὁ στρουθοκάμηλος τῆς νοτίου Ἀμερικῆς ἔχει τρεῖς δακτύλους εἰς ἕκαστον πόδα του.

Καὶ ἐν τῇ περσικῇ γλώσσῃ ὑπάρχει τοιοῦτο παράδειγμα. Περσιστὶ τὸ 5 λέγεται *pendscha*, ὅπερ σημαίνει καὶ τὸν γρόνθον καὶ ἔχει τὴν αὐτὴν ρίζαν μὲ τὰς λέξεις *πέντε*, *quinque*, *cing*, *cinque* κτλ.

Τὴν κατωτάτην ταύτην βαθμίδα τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων ἀναγνωρίζομεν καὶ εἰς τὰ συμβολικὰ ἀριθμητικὰ τῶν Ἰνδῶν, ὅπως εὐρηγῆται ἐν τοῖς διδακτικοῖς ποιήμασι τοῦ περὶ τὰ 500 π. Χ. ἀκμάσαντος μαθηματικοῦ Βραμαγούπκα. Ἐν αὐτοῖς ἡ λέξις *abdhi* σημαίνει καὶ τὸν Ὠκεανὸν καὶ τὸν ἀριθμὸν 4, διότι οἱ Ἴνδοι παρεδέχοντο ὅτι τέσσαρες εἶναι οἱ Ὠκεανοί. Ἡ λέξις *sūrya* σημαίνει καὶ τὸν ἥλιον καὶ τὸν ἀριθμὸν 12, διότι ἐπίστευον ὅτι ὁ ἥλιος εἶχε δώδεκα κατοικίας. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην ἡ λέξις *abdhi sūray*, *ewinas* ἐπέφαινε τὸν ἀριθμὸν 2124, δηλ. 4 μονάδας, 12 δεκάδας καὶ 2 χιλιάδας.

Εἰς τινὰς γλώσσας οἱ μεγαλειότεροι ἀριθμοί, οἷον 100, 1000 συμφωνοῦσι πρὸς τὰς λέξεις τὰς ἐμφαινούσας σωρόν, ἢ ὄρος, ἢ ἄμμον κτλ., καὶ τοῦτο ἐν μέρει μόνον, καθότι αἱ ἔννοιαι αὐταὶ δὲν ἐμφαίνουσιν ἀναγκαστικῶς ὀρισμένον ἀριθμὸν. Τοῦτο ἀποδεικνύει π. χ. ἡ λέξις ἡ ἐμφαινούσα τὸν λωτὸν (τὸ ἄνθος), ὅστις σημαίνει ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὸν ἀριθμὸν 1000, καὶ ἐν τῇ σανσκριτικῇ ταυτοχρόνως καὶ τὸν ἀριθμὸν 10,000 ἑκατομμύρια. Τοῦναντίον συμβαίνει ὅταν ἡ ἔννοια δίδεται δι' ὀρισμένου τινὸς ἀριθμοῦ. Οὕτω ὁ ἀριθμὸς 89 παραφράζεται διὰ τῆς λέξεως *révolution* (ἐπανάστασις) εἰς ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐκραγείσης ἐν ἔτει 1789. Τοιαῦτα ὅμως παραδείγματα εἶναι μᾶλλον λογιστικὰ παίγνια.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατωτάτη βαθμὶς τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων ἐξέλιπε ταχέως σὺν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν μέρει μὲν πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων, ἐν μέρει δὲ ἵνα μὴ μονομερῶς ἐκφράζονται ἀριθμοὶ δι' ἀντικειμένων, ταχέως ἐξέλιπεν ἡ ἔξις τοῦ ὀνομάζειν ἐξ ἴσου ἀριθμούς καὶ ἀντικείμενα. Ἡδὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπέφευγον τοῦτο οἱ ἄνθρωποι, ὅπως μὴ φέρωσι τὰ αὐτὰ ὀνόματα τὰ ἀντικείμενα καὶ οἱ κατὰ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα κληθέντες ἀριθμοί. Ὅτι ὅμως ἐν ἀρχῇ πάντα τὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα ἦσαν ὀνομασίαι ἀντικειμένων, τοῦτο παραδέχονται πάντες οἱ μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν λέξεων ἀσχολούμενοι.

Ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς ἰνδογερμανικὰς γλώσσας, δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναγνωρίσωμεν παρ' αὐταῖς τὴν ὀνομασίαν τῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὅμως ἐπικρατεῖ παρ' αὐταῖς καταπληκτικὴ τις ὁμοιότης πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἀριθμῶν, ὡς π. χ. ἀποδεικνύουσι τὸ *eins* καὶ *unus*, τὸ *drei* καὶ *tres*, τὸ *sechs* καὶ *sex*. Ἐκ τούτου ἐμφαίνεται ὅτι οἱ ἰνδογερμανικοὶ λαοὶ εἶχον ἤδη τοιαῦτα ἀριθμητικὰ ὀνόματα πρὶν ἢ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων. Ἀξίον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι τὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα, τὰ ἐμφαινόμενα 1000 καὶ μεγαλειτέρους ἔτι ἀριθμούς δὲν συμφωνοῦσιν ἐν ταῖς ἰνδογερμανικαῖς γλώσσαις, ὅπως συμφωνοῦσιν οἱ μικρότεροι ἀριθμοί. Ἄς λάβωμεν τὴν γερμανικὴν λέξιν *tausend*, τὴν λατινικὴν *mille* καὶ τὴν ἑλληνικὴν *χίλιοι*. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων τούτων ἀριθμῶν παρήχθησαν μόλις μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς φυλῆς ἐκείνης, διότι ἐν ἀρχῇ δὲν εὐρίσκετο εἰς τοιαύτην βαθμίδα ἀναπτύξεως, ὅπως ληφθῆ φροντίς νὰ δοθῶσιν ὀνόματα εἰς ἀριθμούς τόσοσιν μεγάλους. Ὅπωςδὴποτε ὅμως τὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα εἶναι ἄριστον μέσον πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν. Οὕτω θεωροῦνται οἱ Κάφροι τῆς νοτίου Ἀφρικῆς καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Κόγχου συγγενικαί φυλαὶ κυρίως, διότι τὰ ἀριθμητικὰ αὐτῶν ὀνόματα ὁμοιάζουσιν.

Τὰ μετὰ ταῦτα στάδια τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων βασίζονται ἐπὶ τῆς ἐξῆς σκέψεως. Ἐὰν δι' ἕκαστον νέον ἀριθμὸν οἱ ἄνθρωποι ἤθελον νὰ ἔχωσι καὶ νέον ὄνομα, ἔπρεπε νὰ ἔχωσι τόσα ὀνόματα ὅσους καὶ ἀριθμούς. Τὴν τοιαύτην τῆς μνήμης σύγχυσιν ἠδύνατο ν' ἀποφυγῆ τις διὰ παύλας μετὰ ὀρισμένον ἀριθμὸν καὶ διὰ τῆς συμπτύξεως τῶν ἀμέσως ἐπομένων ἀριθμῶν. Ἐν ταῖς πλείσταις τῶν γλωσσῶν ὁ ἀριθμὸς 10 εἶναι ἡ πρώτη παῦλα, ὁ ἀριθμὸς 100 ἡ δευτέρα, ὁ ἀριθμὸς 1000 ἡ τρίτη. Φυσικῶ τῶ λόγῳ ἠδύνατό τις νὰ θέσῃ τὴν παῦλαν καὶ μετὰ ὁποιονδήποτε ἀριθμὸν, π. χ. μετὰ τὸ 12. Τότε ἀντὶ 13 ἔπρεπε νὰ λέγωμεν δώδεκα καὶ ἓν, ἀντὶ 14 δώδεκα καὶ δύο κτλ. Ὅτι δὲ παρὰ ταῖς πλείσταις τῶν γλωσσῶν ἐγένετο παραδεκτὸς ὁ ἀριθμὸς 10 ὡς ἀριθμὸς τῆς παύλας ἢ ὡς βᾶσις, αἰτία εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται μὲ δέκα δακτύλους. Ἐὰν τὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα δὲν ἐφευρίσκοντο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ νηπιώδει αὐτῶν καταστάσει, ἀλλὰ ὑπὸ λογίων ἐν τοῖς σπουδαστηρίοις αὐτῶν, τότε ὁ ἀριθμὸς 10 δὲν θὰ ἦτο ἡ βᾶσις, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς 12, διότι ἐν τῷ ἀριθμῷ 10 δὲν περιέχονται ἢ δύο μόνον ἀριθμοί, τὸ 2 καὶ τὸ 5, ἐν ᾧ εἰς τὸ 12 περιλαμβάνονται τέσσαρες

ἀριθμοί, ἦτοι τὸ 2, 3, 4 καὶ 6. Ἐκ τούτων ἔπεται ἂν ἡ βᾶσις ἦτο τὸ 12, εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν ἢ τὴν διαίρεσιν τῶν 2, 3, 4, 6 καὶ 12 ἤθελον προκύψει τὰ αὐτὰ ἀριθμητικὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὅποια ἐν τῷ ἐν χρήσει συστήματι τῆς ἀριθμῆσεως εὐρίσκομεν εἰς τοὺς τρεῖς ἀριθμούς 2, 5 καὶ 10. Τότε εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν ἔπρεπε νὰ προβαίη τις οὐχὶ μόνον μέχρι τοῦ 10×10 , ἀλλὰ μέχρι τοῦ 12×12 . Τὸ μέγα πλεονέκτημα, τὸ προκύπτει ἐν τῷ ἀριθμῷ 12 ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτῶν διαιρέσεων, ἐπέφερε καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι πάντοτε καὶ ἀπανταχοῦ διήρουν τὰ μήκη, τὰ σταθμὰ καὶ τὰ νομίσματα αὐτῶν εἰς δώδεκα ἴσα μέρη. Καὶ τὰ μέτρα τοῦ μήκους, ὁ ποῦς, διηρέθη εἰς δώδεκα δακτύλους, ὅπερ ἐπιφέρει τὴν εὐκολίαν, ὅτι οὕτω τὸ ἥμισυ, τὸ τρίτον, τὸ τέταρτον καὶ τὸ ἕκτον ἐνὸς ποδὸς δίδει πάντοτε ἀκέραιον ἀριθμὸν δακτύλων.

Ὁ ἀγὼν μεταξύ τῶν δύο συστημάτων ἐνεκαινίσθη ὑπὸ τῶν Γάλλων, οἵτινες ἐν ἔτει 1789 εἰσήγαγον τὴν δεκαδικὴν διαίρεσιν ὄλων τῶν μέτρων. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν κατόπιν πολλοὶ ἄλλοι χῶραι. Δικαίως ἠνοήθη ὅτι κατὰ πολὺ ἀπλοποιεῖται ἡ ἀριθμῆσις, ἂν ἡ διαίρεσις τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν συμφωνῇ πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν βᾶσιν. Ἐὰν οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον δώδεκα δακτύλους, βεβαίως θὰ εἶχον ἐκλέξει ὡς ἀριθμητικὴν βᾶσιν τὸν ἀριθμὸν 12, καὶ τὸ ἀριθμητικὸν σύστημα θὰ ἦτο πάντοτε σύμφωνον πρὸς τὴν φυσικὴν διαίρεσιν τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἤθελον οἰκονομησεὶ πολὺ τιμὸν χρόνον. Σήμερον ὅμως ἡ μεταβολὴ τῆς βᾶσεως τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων δὲν εἶναι ἐφικτή, καὶ ὀφείλομεν κατ' ἀνάγκην νὰ ὑποστῶμεν τὰς συνεπείας τοῦ φυσικοῦ ἡμῶν ἐλαττώματος τῶν δέκα δακτύλων.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀρχὴν τῆς διὰ συνθέσεως τῶν μετὰ τὴν ἀριθμητικὴν βᾶσιν ἐπομένων ἀριθμῶν ἐν ταῖς διαφόροις γλώσσαις, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ βᾶσις προηγεῖται καὶ τὰ μικρότερα ἀριθμητικὰ ὀνόματα ἔπονται. Οὕτω λέγουσιν οἱ Γάλλοι *dix neuf* καὶ οἱ Ἕλληνες *δεκαεννέα*, ἦτοι κατὰ λέξιν *δέκα* καὶ *ἐννέα*. Ἀπ' ἐναντίας ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀραβικῇ, ἡ βᾶσις ἔπεται· οἱ Γερμανοὶ λέγουσι *neunzehn* (ἐννέα δέκα). Ἐὰν δὲ μετὰ τὴν πρώτην ἀριθμητικὴν βᾶσιν δὲν ἠθέλομεν νὰ σχηματίσωμεν νέα ἀριθμητικὰ ὀνόματα, θὰ κατελήγομεν εἰς μακρὰν σειρὰν ἀριθμῶν. Οὕτως ἀντὶ *τεσσαράκοντα* θὰ ἐλέγομεν *δέκα — δέκα — δέκα — δέκα*. Διὰ τοῦτο αἱ πλείστα τῶν γλωσσῶν ἐποίησαντο χρῆσιν καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων. Οὕτω λέγουσαι *εἴκοσιν*

ἐμφαίνουσι διὰ τῆς λέξεως ταύτης τὸ δις δέκα. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἡ ἀριθμῆσις θὰ καθίστατο εἰς ἄκρον ἀνιαρὰ καὶ πολὺ πλοκος· διὰ τοῦτο ἀντὶ *δεκάκις δέκα* λέγομεν διὰ μιᾶς λέξεως *ἐκατόν* δι' ἀθροίσεως δὲ φθάνομεν μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ 999, μεθ' ὃ ἔχομεν ὡς νέαν βᾶσιν τὴν λέξιν *χίλια*, καὶ οὕτω καθεξῆς. Θέλοντες νὰ εἴμεθα συνεπεῖς ὡφείλομεν ἐπίσης νὰ σχηματίσωμεν ἀριθμητικὰ ὀνόματα διὰ τὰς δέκα χιλιάδας καὶ οὕτω δι' ὅλους τοὺς διὰ τοῦ 10 πολλαπλασιαζομένους ἀριθμούς. Συνεπεῖς ὡς πρὸς τοῦτο ἦσαν μόνον οἱ ἀρχαῖοι Ἴνδοί, οἵτινες ὡς πρὸς τὸ ἀριθμεῖν καὶ ὑπολογίζεσθαι ἦσαν οἱ διδάσκαλοι τοῦ κόσμου ὀλοκλήρου.

Ἐν τῇ σανσκριτικῇ ἐκάστη νέα βᾶσις ἀριθμοῦ, ὡς 10, 100, 1000, 10,000, 100,000 κτλ. ἐμφαίνεται διὰ νέου σχηματισθέντος οὐχὶ συνθέτου ὀνόματος, οὕτω π. χ. τὸ 1 λέγεται *kharva*, τὸ 2 *rodma*, τὸ 3 *vyaiba da* κτλ. Ἡδὴ ἡ Μαχαβαράτα, τὸ ἀρχαῖον ἐθνικὸν ἔπος τῶν Ἰνδῶν, τὸ ὁποῖον συνετάχθη πολλὰς ἑκατονταετηρίδας πρὸ τῆς ἡμετέρας χρονολογίας, περιέχει ἰδιαιτέρα ῥιζικὰ ὀνόματα δι' ὅλους τοὺς βαθμούς τῶν ἀριθμῶν μέχρις ἑκατὸν χιλιάδων ἑκατομμυρίων. Βραδύτερον δὲ ὁ πρὸς τὰς φανταστικὰς ὑπερβολὰς ῥέπων νοῦς τῶν Ἰνδῶν ἐπενόησεν ἔτι μεγαλειότερα. Ἐπὶ τῇ ιδέῃ, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ οὐδέποτε παύουσιν, ἐγράφησαν παρὰ τῶν Ἰνδῶν ὀλόκληρα βιβλία περὶ τοῦ συνδυασμοῦ διαφόρων συλλαβῶν πρὸς σχηματισμὸν ὀνομάτων δι' ἀριθμούς ἐπ' ἄπειρον βαίνοντας.

Οἱ Ἕλληνες, θιασῶται τοῦ φυσικοῦ βίου καὶ τῆς ἀληθείας, δὲν ἠρέσκοντο εἰς τοιαύτας ὑπερβολὰς. Ὁ Ὀμηρὸς λέγει ἐν τῇ Ε'. ῥαψῶδιᾳ τῆς Ἰλιάδος, ὅτι ὁ Ἄρης τραυματισθεὶς ἐκραύγαζεν ὡς νὰ ἐκραύγαζον 9 ἢ 10 χιλιάδες ἄνδρες ὁμοῦ. Ὁ Ἰνδὸς ἤθελεν ἐκλάβει ὡς πάσχοντα τοὺς πνεύμονας Θεὸν κραυγάζοντα ὡς δέκα χιλιάδες ἀνδρῶν ὁμοῦ. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Ἀρχιμήδης ἐν τῇ περιφῆμῳ αὐτοῦ δι' ἄμμου ἀριθμῆσεως (τῷ ψαμμίτη) ἐπεχείρησε νὰ ὑπολογίσῃ πόσοι κόκκοι ἄμμου ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τοσάκις ἢ τοσάκις μεγαλιότερος τῆς γῆς· οἱ δὲ ἀριθμοί, εἰς οὓς κατέληξεν ἦσαν τόσον μεγάλοι, ὥστε μὴ δυνάμενος νὰ σχηματίσῃ ἀρκούντα ἀριθμητικὰ ὀνόματα ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς μακρὰς παραφράσεις. Ἄλλ' ὁ Ἀρχιμήδης δὲν ἐπεχείρησε τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ τοῦτον, ἵνα ὡς οἱ Ἴνδοί, πλεύσῃ εἰς πέλαγος μεγάλων ἀριθμῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἵν' ἀποδείξῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ὀμιλῶμεν περὶ ἀμετρήτων κόκκων ἄμμου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ ἔκτασις τῶν ἀριθμῶν εἶναι ἀπεριόριστος, ἂν καὶ ἡ γλῶσσα δὲν δύναται ἢ περιορισμένον μόνον πλῆθος ἀριθμῶν νὰ διατυπώσῃ.

Καὶ οἱ νεώτεροι πεπολιτισμένοι λαοὶ δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὡς οἱ Ἴνδοι ἀγάπην πρὸς τοὺς μεγάλους ἀριθμούς, καὶ θεωροῦσι τοιοῦτους ἀριθμούς μᾶλλον ὡς τι παράδοξον, ὡς ἦτο ἡ χρηματικὴ ἀμοιβή, ἣν ἐζήτησεν, ὡς λέγεται, ὁ ἐφευρέτης τοῦ ζατρικίου. Βασιλεὺς τις τῶν Ἰνδιῶν ὀνόματι Σεράμ (Shehram) ἀπήτησε παρὰ τοῦ ἐφευρέτου τοῦ ζατρικίου, τοῦ Σέσσα-Ἐβν-Δαχέρ (Sessa-Ebn-Daher) νὰ ὀρίσῃ αὐτὸς τὴν ἀμοιβὴν διὰ τὴν ἐφευρεσίν του. Οὗτος ἐζήτησεν ὡς τοιαύτην τὸ ποσὸν τῶν κόκκων ἀραβοσίτου, τὸ ὁποῖον θὰ παρήγετο, ὑπολογιζομένου ἐνὸς κόκκου διὰ τὸ πρῶτον τετράγωνον τοῦ ζατρικίου, δύο διὰ τὸ δεῦτερον, τεσσάρων διὰ τὸ τρίτον, ὀκτώ διὰ τὸ τέταρτον, καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τοῦ 64^{ου} τετραγώνου. Γενομένου τοῦ ὑπολογισμοῦ ἐζήχθη ὁ τεράστιος ἀριθμὸς τῶν 18 τρισεκατομμυρίων κόκκων ἀραβοσίτου. Πῶς νὰ τηρήσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του ὁ ἡγεμὼν καὶ ἂν ἦτο κάτοχος ὀλοκλήρου τῆς γῆς, καὶ ἂν ἐφ' ὅλης τῆς γῆς ἐσπίρειτο καὶ ἐθερίζετο μόνον ἀραβοσίτος;

Ἐτερός τις, σχολαστικὸς οὗτος, ὑπελόγησεν εἰς ποῖον ποσὸν θ' ἀνήρχετο ἐν λεπτόν ἀνατοκίζόμενον ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρις ἡμῶν. Τὸ ποσὸν τοῦτο, μέχρι τοῦ ἔτους 1875, ὅτε ἐγένετο ὁ ὑπολογισμὸς, ἀνήρχετο εἰς τὸ τεράστιον ποσὸν 865.896 τετράκις ἑκατομμυρίων φράγκων, ὥστε ἂν ἅπασα ἡ γῆ ἡμῶν συνίστατο μόνον ἐκ χρυσοῦ θὰ ἀπητῶντο 37,317 τοιαῦται χρυσαὶ ὑφῆλιοι, ὅπως ἀντιπροσωπεύσωσι τὴν ἀξίαν τοῦ χρηματικοῦ ἐκείνου ποσοῦ.

Ὅσον καὶ ἂν ἄσκοποι φαίνονται ἡμῖν αἱ ἰδέαι τῶν Ἰνδιῶν περὶ ἀτελευτήτων ἀριθμῶν, ὀρθὸν ὁμῶς εἶναι, ἀσχετῶς πρὸς τὴν ἐνυπάρχουσαν ὑπερβολήν, ὅτι δι' ἐκάστην ἀριθμητικὴν βαθμίδα ἔδει κυρίως νὰ πλασθῇ καὶ νέα λέξις. Οὐδεμία ἄλλη γλῶσσα ἐκτὸς τῆς Ἰνδικῆς ἐπεχείρησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἰδέαν ταύτην. Καὶ εἶχον μὲν οἱ Ἕλληνες σχηματίσει λέξιν ἐκφράζουσαν τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀριθμοῦ «δεκάκις χίλια». Ἡ λέξις αὕτη εἶναι ἡ λέξις *μύριοι*, ἀλλὰ προβάλλαντες μέχρις 100,000 ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς παραφράσεις. Ἡ λέξις *μύριοι* δὲν εὑρηται εἰσέτι παρ' Ὀμήρῳ, ὅστις παραφράζει αὐτὴν διὰ τοῦ «δέκα χίλιοι». Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τοὺς ἄνω τῶν χιλίων ἀριθμούς δὲν εἶχον ἐν τοῖς μεταγενεστέροις ἀκόμη χρόνοις ῥιζικὴν (ἢ θεματικὴν) λέξιν, ἀλλ' ἔλεγον δι' ἑκατομμύρια *decies centena milia*, ἥτοι δεκάκις ἑκατὸν χιλιάδας. Αἱ σημεριναὶ λέξεις *ἑκατομμύριον*, *δυσεκατομμύριον* κτλ. ἐσχηματίσθησαν βραδύτερον. Οὕτως ἡ λέξις *millione* (ἑκατομμύριον) ἐν τῇ ἰταλικῇ γλῶσσῃ ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ δέκα τόνους χρυσοῦ, καὶ εὑρηται τὸ πρῶτον

ἐν τῇ κατὰ τῷ 1494 συνταχθείσῃ Ἀριθμητικῇ τοῦ Πακιάλη. Αἱ λέξεις *δυσεκατομμύριον* καὶ *τρισεκατομμύριον* ἐσχηματίσθησαν μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος καὶ ἐτέθησαν ἐν χρήσει κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα παρὰ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ἀστρονόμων.

Ἄλλαι παρεχθᾶσις ἐκ τοῦ συστήματος τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων τῶν Ἰνδιῶν ἀναφαίνονται παρ' ἄλλοις λαοῖς, παρ' οἷς ἐκτὸς τῆς ἀθροίσεως καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἀναφαίνεται καὶ ἡ ἀφαιρέσις ἐν τῷ σχηματισμῷ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων. Ἐν τῇ γερμανικῇ γλῶσσῃ δύο μόνον ἔχθη τοῦ τοιοῦτου συστήματος ἀπαντῶνται, ἐν ταῖς λέξεσιν *elf* (ἕνδεκα) καὶ *zwölf* (δώδεκα). Τὸ *elf* ἐν τῇ γοθθικῇ λέγεται *olif*, ἡ δὲ ῥίζα εἶναι *lif*, ἣτις εὑρηται ἐν τῇ ἀγγλικῇ λέξει *leave* (ἐγκαταλείπειν), ὥστε τὸ *elf* σημαίνει κυρίως «κρατῶ ἐν» καὶ *zwölf* «κρατῶ δύο» ἐκ τοῦ ῥιζικοῦ ἀριθμοῦ δέκα. Πλεϊότερα δὲ παραδείγματα τοῦ δι' ἀφαιρέσεως σχηματισμοῦ τῶν ἀριθμητικῶν παρουσιάζουσιν ἡμῖν ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα· λατινιστὶ *undeviginti*, δηλ. ἐν ἀπὸ τὸ εἰκοσι (δέκα ἐννέα), καὶ ἑλληνιστὶ *δυοῖν δέοντες ἐξήκοντα*, ἥτοι δύο ἐλλείποντες ἐκ τῶν ἐξήκοντα, δηλ. πενήκοντα ὀκτώ. Ἀλλὰ καὶ γλῶσσαί τινες ἀγρίων λαῶν παρέχουσιν ἔχθη τοῦ δι' ἀφαιρέσεως σχηματισμοῦ ἀριθμητικῶν ὀνομάτων· οὕτω παρὰ τινι ἰνδικῇ φυλῇ τῆς βορείου Ἀμερικῆς τὸ ὀκτὼ λέγεται *noyapa*, δηλ. ἀφαιρέσις δύο ἐξ αὐτῶν (τῶν 10).

Καὶ ἡ διαίρεσις χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ μένει ἡ διαίρεσις διὰ τοῦ 2, ὡς ἐν τῇ λέξει *ἡμόλιον*. Ἐν τῇ δανικῇ γλῶσσῃ συντρέχουσι εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἀφαιρέσις καὶ ἡ διαίρεσις· οὕτω τὸ 50 λέγεται δανιστὶ *halotredes*, ἥτοι κατὰ λέξιν «δύο καὶ ἡμισυ φορὰς εἰκοσιν». Ἐν τῇ μαλαϊκῇ γλῶσσῃ τὸ 25 ἐκφράζεται διὰ τῆς φράσεως «τὸ ἡμισυ τῶν δέκα ἀφαιρουμένου ἐκ τῶν τριάκοντα».

Ἐκ τῶν δέκα δακτύλων τοῦ ἀνθρώπου ἐξηγεῖται διατὶ παρὰ τοῖς πλείστοις λαοῖς ὁ ἀριθμὸς δέκα κατέστη βᾶσις ἀριθμητικῶν ὀνομάτων. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐφ' ἐκάστης χειρὸς πέντε δακτύλους καὶ ἐὰν προσθέσωμεν καὶ τοὺς δακτύλους τῶν ποδῶν ἔχει ἐν ὄλῳ εἰκοσι δακτύλους· ἐκ τούτου προέρχεται διατὶ ἐν τισὶ γλώσσαις τὸ 5 καὶ τὸ 20 ἀναφαίνονται ὡς ἀριθμητικαὶ βᾶσις. Ἡ βᾶσις 5 εὑρηται παραδόξως πῶς καὶ εἰς τὰς ψυχροτέρας καὶ εἰς τὰς θερμότερας χώρας τῆς γῆς, ἥτοι ἀφ' ἐνὸς μὲν παρὰ τοῖς Ἑσκιμῶσι, ἀφ' ἐτέρου δὲ παρὰ τισὶ φυλαῖς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ διάσημος ἐξερευνητὴς Stanley ἀναφέρει ἐν τῷ

γνωστῶ συγγράμματι αὐτοῦ 54 ἀφρικανικὰς γλώσσας, αἱ 7 τῶν ὁποίων δὲν ἔχουσιν ἀριθμητικὰ ὀνόματα, αἱ 43 τὸν ἀριθμὸν 10 ὡς βάσιν, ἐν ᾧ αἱ ἐπίλοιποι 4 γλώσσαι ἔχουσιν ὡς βάσιν τὸν ἀριθμὸν 5.

Τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ ἀριθμοῦ 5 ὡς βάσεις ἔχει στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν βάσιν 10. Ἰδίως δὲ τὸ 10 δὲν ἐκφράζεται διὰ τοῦ δις πέντε, ἀλλ' ἔχει ἰδιαιτέραν ῥίζαν, ἣτις ἐχρησίμευσεν κατόπιν καὶ ὡς βάσις διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐπομένων ἀριθμητικῶν ὀνομάτων. Τὸ 20 ὡς βάσιν μεταχειρίζονται ἰδίως οἱ Ἀσσιῆται, οἱ ἀρχαιότατοι τοῦ Μεξικοῦ κάτοικοι. Ὁ σπουδαιότατος οὗτος ἀρχαῖος λαὸς εἶχεν ἰδιαιτέρα ἀριθμητικὰ ὀνόματα διὰ τὸ 1 μέχρι τῶν 5, εἶτα καὶ διὰ τὸ 10, διὰ τὸ 15 καὶ διὰ τὸ 20 καὶ ἐσχημάτιζε τοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἀριθμοὺς διὰ συνθέσεως, οἷον· δέκα ὀκτώ διὰ τοῦ δέκα πέντε καὶ τρία (15+3). Ἀπὸ τοῦ 20 καὶ ἄνω ἐτηρήθη αὐστηρότατα ἡ βάσις· οὕτω π.χ. τὸ 73 ἐξεφράζετο διὰ τῶν λέξεων «τρὶς εἰκοσάκις καὶ δεκατρία». Διὰ τὸν ἀριθμὸν 100 δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νέου ἀριθμητικοῦ ὀνόματος, διότι τὸ 100 ἐλέγετο «πεντάκις εἴκοσι». Ἐν Ἀσίᾳ εὐρηταὶ ὁ ἀριθμὸς 20 ὡς βάσις τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων, καὶ τοῦτο παρὰ τοῖς λαοῖς τοῦ Καυκάσου καὶ κατ' ἐξοχὴν παρὰ τοῖς Λεσγίοις.

Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ εὐρὴν ἄλλοτε ὁ ἀριθμὸς 20 μέγα κύρος ὡς βάσις. Οἱ Κέλται εἶχον μόνον διὰ τὸν ἀριθμὸν 100 ἰδιαιτέραν ῥίζαν, ἀλλ' ἐβασίζοντο τοσοῦτον ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ 20, ὥστε ἐξέφραζον τὸν ἀριθμὸν 220 διὰ τῶν λέξεων «ἐνδεκα εἰκοσάδες». Καὶ σήμερον ἔτι ἡ γαλλικὴ λέξις quatre vingts (80) ἐμφαίνει ὅτι ἡ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Γαλλίας εἶχον τὸ σύστημα τοῦ ἀριθμοῦ 20 ὡς βάσιν. Εὐρίσκομεν ποῦ καὶ ποῦ καὶ τὰς λέξεις six-vingts, sept-vingts, huit-vingts καὶ ἀκόμη καὶ quinze-vingts.

Ἐκτὸς τῶν ἀριθμῶν 5, 10 καὶ 20 ὡς βάσεων σπανίως εὐρηνται καὶ οἱ ἀριθμοὶ 6 καὶ 9 ὡς βάσεις· οὕτως ἐν τῷ ἀριθμῷ 18, ὅστις ἐν Βρετανίᾳ ἐκφράζεται διὰ τὸ 3×6. Ἀρχῆθεν ἐπιστεύετο ὅτι ὡς βάσις ἐχρησιμοποιοῦντο κατ' ἐξοχὴν οἱ ἀρ. 10, 5 καὶ 20. Γλωσσικὸν αἰνίγμα ἀπῆντησεν ὁ Πόττ παρὰ τοῖς ἀγρίοις τῆς Νέας Ζηλανδίας. Οἱ Νεοὶ Ζηλανδοὶ ἔχουσιν τὸν ἀριθμὸν 11 ὡς βάσιν τῶν ἀριθμητικῶν αὐτῶν ὀνομάτων εἰς τρόπον, ὥστε τὸ 12 λέγεται παρ' αὐτοῖς «ἐνδεκα καὶ ἓν», τὸ 13 «ἐνδεκα καὶ δύο». Κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἀνεκαλύφθη ὡς βάσις καὶ ὁ ἀριθμὸς 2, καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς Εὐγγίοις, φυλῆ κατοικοῦσῃ πλησίον τοῦ μεγάλου ποταμοῦ Ἀμαζόνος.

Ἐν μέρει μὲν αἱ ἀναφερόμεναι* διαφοραὶ εἰς τὰς βάσεις τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων ἐν ταῖς διαφοραῖς γλώσσαις, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων εἶναι ἡ αἰτία, ὅτι ἐνίοτε εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς ἔχει διαφόρους τρόπους ἐκφράσεως παρὰ τοῖς διαφοροῖς λαοῖς. Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὸν ἀριθμὸν 18, ὅστις ἐκφράζεται κατὰ δέκα διαφόρους τρόπους.

Γαλλιστί — dixhuit (ἦτοι 10+8).

Γερμανιστί — achtzehn (8+10).

Ἑλληνιστί — ὀκτοκαίδεκα (8+10) ἢ δεκαοκτώ.

Λατινιστί — decem et octo (10+8) ἢ duodeviginti (2+20).

Βρετανιστί — tri-omch (3×6).

Βαλλενιστί — den-naw (2×9).

Ἀσσειστί — caxtulli om ey (15+3).

Παρὰ τοῖς Νεοῖς Ζηλανδοῖς — 11 καὶ 7.

Ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Ἀφῶν — 12 καὶ 6.

*

Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ παρηκολουθήσαμεν τὴν συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς μέχρι τῶν συστημάτων τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ὑπολείπεται ἤδη ἡμῖν νὰ ποιήσωμεν μνείαν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς σημερινῆς γραφῆς τῶν ἀριθμῶν.

Πάντες οἱ λαοί, οἱ ἔχοντες ἀριθμητικὰ ὀνόματα, δὲν ἔχουσι καὶ ἀριθμητικὰ σημεῖα. Ἐνθα ὅμως εὐρίσκομεν τοιαῦτα, βλέπομεν τὸν ἀριθμὸν 10 ὡς ῥιζικὴν βάσιν τῆς γραφῆς τῶν ἀριθμῶν. Ἐξαιρέσιν τούτου ποιοῦσι μόνον οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τοῦ Μεξικοῦ καὶ οἱ ἀστρονόμοι τῆς ἀρχαίας Βαβυλωνος. Οἱ Ἀσσιῆται τοῦ Μεξικοῦ εἶχον μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ 19 φυσικὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα, παρίστων δηλ. τοὺς ἀριθμοὺς 1—19 δι' ἰσαριθμῶν κύκλων, ὅσοι ἦσαν οἱ σημειωθησόμενοι ἀριθμοί. Ὁ ἀριθμὸς 20, ἡ βάσις αὐτῶν τοῦ συστήματος τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων, ἐσημειοῦντο διὰ μικρᾶς σημαίας, ὁ ἀριθμὸς 40 διὰ δύο σημαίων κτλ. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα ἐλάμβανον μεγάλας διαστάσεις, οὕτω π.χ. διὰ τὴν παράστασιν τῶν ἀριθμῶν 365 ἀπητοῦντο οὐχὶ ὀλιγώτερα· τῶν 18 σημαίων καὶ πέντε κύκλων. Ὅτι δὲ καὶ οἱ λόγιοι τῆς ἀρχαίας Βαβυλωνος εἶχον τελείαν γραφὴν ἀριθμῶν, τοῦτο ἐγνώσθη ὀριστικῶς ἐκ τῶν ἐν Σεγκερέ παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐνεργ-

γηθεισῶν ἀνασκαφῶν. Ὁ γεωλόγος Λόφτους εὗρεν ἐκεῖ δύο μικροὺς πίνακας μὲ γράμματα σφηνοειδῆ, ἐξ ὧν τὸ ὀξυδερκὲς βλέμμα τοῦ διασήμου Ῥωλινσῶνος ἐξῆγεν ἐν μέρει μὲν, ὅτι ἦσαν πίνακες τῶν τετραγωνικῶν ἀριθμῶν 1, 4, 9, 16, 25 μέχρι τοῦ 3600, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπέδειξεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Βαβυλώνιοι εἶχον γραφὴν ἀριθμῶν μὲ βάσιν τὸ ἀριθμὸν 60. Ἐπομένως διὰ τοὺς ἀριθμοὺς 1—59 εἶχον ἀριθμητικὰ σημεῖα διαφόρου σχήματος, μὴ ἔχοντες σημεῖον διὰ τὸ «μηδενικόν» ἐσημείουν τὸν ἀριθμὸν 60 ὡς 1, τὸν ἀριθμὸν 120 ὡς 2 κτλ., ὥστε ἐκ τῆς συναφείας ἐξήγετο ἐὰν ἐδηλοῦτο ὁ ἀριθμὸς 60, ἢ μετὰ τὸν ἀριθμὸν 1 ἀνωτέρω μονάς. Ἐν τῇ ὀγδόῃ γραμμῇ τοῦ ἐνὸς τῶν πινάκων ἴστατο 8×8 κάμουν 1 καὶ 4, καὶ ἀνεγινώσκετο 1×60 καὶ 4. Ἡ σπουδαία αὕτη ἀνακάλυψις τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει 60 στηριζομένου ἀριθμητικοῦ συστήματος παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐξηγεῖ, διατὶ οἱ ἀστρονόμοι τῆς Βαβυλώνας καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτῶν οἱ Ἕλληνες ἀστρονόμοι καὶ ἰδίως ὁ Πτολεμαῖος ὑπελόγιζον λαμβάνοντες ὡς μονάδα τὸν ἀριθμὸν 60 καὶ ἔχοντες τὸν ἀριθμὸν 3600 ὡς μέρη τῆς μονάδος, ὅπερ παρεῖχε μεγάλας εὐκολίας ἕνεκα τῶν πολλῶν διαιρετῶν τοῦ ἀριθμοῦ 60. Τὸ 60^{ον} μέρος μιᾶς ὥρας καὶ ἐνὸς βαθμοῦ τοῦ κύκλου οἱ Λατίνοι μεταφρασταί τοῦ Πτολεμαίου ὠνόμασαν *pars minuta prima*, ἤτοι τὸ «πρῶτον ἐλαττωμένον μέρος». (Παρ' ἡμῖν τὸ λεπτόν τῆς ὥρας). Βραδύτερον τὸ τμήμα τοῦτο ἐλέγετο ἀπλῶς *minuta*, καὶ ἡ ὑποδιαίρεσις αὐτοῦ *pars minuta vecunda* ἢ ἀπλῶς *secunda* (ἑλληνιστὶ δευτερόλεπτον) ὥστε αἱ γαλλικαὶ λέξεις *minute* καὶ *seconde* ἀποτελοῦσι τὴν τελευταίαν ἀπήχησιν ἀρχαίου ἀριθμητικοῦ συστήματος ἐν χρήσει πρὸ τριῶν χιλιετηρίδων καὶ βασιζομένου ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ 60.

Ἐξαιρέσει τῶν συστημάτων τῶν ἀρχαίων Μεξικανῶν καὶ Βαβυλωνίων, ὅλα τὰ συστήματα τῆς γραφῆς τῶν ἀριθμῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων βασιζονται ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ 10 ὡς βάσεως. Πολὺς ὁμως παρῆλθε χρόνος, μέχρις οὗ ἐγκατασταθῆ ὀριστικῶς τὸ σύστημα τῆς γραφῆς τῶν ἀριθμῶν, οἷον μανθάνομεν αὐτὸ σήμερον ἐν τοῖς σχολείοις. Τὰ φυσικὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα, τὰ συνιστάμενα εἰς στιγμὰς, γραμμὰς ἢ κύκλους, ὅπως ἔχομεν αὐτὰ καὶ σήμερον ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, καθίστανται εἰς μεγάλους ἀριθμοὺς τοσοῦτον ὀχληρὰ καὶ δυσοικονόμητα, ὥστε εὐκολώτερον δ' ἀπέβαινε νὰ σημειοῖ τις αὐτὸ τὸ ἀριθμητικὸν ὄνομα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον σπανίως εὐρίσκομεν ἀριθμητικὰ σημεῖα, καὶ ταῦτα μόνον ἐπὶ ἀριθμῶν, κατωτέρων τοῦ ἀριθμοῦ

10. Οὕτως οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ αὐτῶν γραφῇ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τῇ τυρρηνικῇ γραφῇ ἐσημείουν τοὺς ἀριθμοὺς 1—9 διὰ τῆς παραθέσεως γραμμῶν. Βραδύτερον ἀνέπτυξαν οἱ Ῥωμαῖοι τὰ καὶ σήμερον ἐν χρήσει σημεῖα, τηρήσαντες τὰς τρεῖς γραμμὰς μόνον διὰ τοὺς ἀριθμοὺς 1, 2 3, (I, II, III).

Πῶς ἦσαν δ' ἐσηματισμένα τὰ βραχύτερα σημεῖα, δι' ὧν οἱ λαοὶ ἀντικατέστησαν τὰ φυσικὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα; Θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι τὰ βραχύτερα ταῦτα σημεῖα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παραστάσεις ἀντικειμένων· ὀλίγα ὁμως ἔχνη τοῦ τοιοῦτου συστήματος εὐρηναί. Οὕτω τὸ ἄνθος τοῦ λωτοῦ ἀναφαίνεται εἰς τὴν ἀρχαίαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἰνδῶν γραφὴν, καὶ ἐμφαίνει παρὰ μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν, παρὰ δὲ τοῖς Ἰνδοῖς τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν ἑκατομμύρια. Ἐπίσης καὶ οἱ Ἀστυάκται, οἵτινες ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη, ἐδήλουν τὸν ἀριθμ. 20 διὰ σημαίας, εἶχον καὶ δύο μεγαλειτέρους ἀριθμοὺς παραστάσεως ἀντικειμένων· οὕτω μία γραφὴς ἐπέφαινε τὸν ἀριθμὸν 400, βαλάντιον τὸν ἀριθμὸν 8000. Ἠδύνατό τις προσέτι νὰ πιστεύσῃ ὅτι τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα ἦσαν συγκοπαὶ ἢ φωνητικὰ στενογραφήματα τῶν οἰκειῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων· ὅπερ ὁμως δὲν ἀποδεικνύεται.

Τὸ ἀδύνατον τῆς καταδείξεως πῶς παρήχθησαν αἱ διάφοροι μορφαὶ τῶν διαφόρων ἀριθμητικῶν σημείων, προέρχεται ἐκ τῶν ὅτι αἱ μορφαὶ αὗται ἠλλατώθησαν σπουδαίως σὺν τῇ παρελεύσει τῶν αἰώνων. Τοῦτο δ' ἐφαρμόζεται οὐ μόνον εἰς τὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα τῶν Ἰνδῶν, τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ σήμερον ἐν χρήσει παρ' ἅπανσι τοῖς λαοῖς. Ἡ μορφή τῶν σημερινῶν ἀριθμητικῶν σημείων ὑπέστη οὐσιώδη ἀλλοιώσιν μόλις μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς τυπογραφίας· ἀλλὰ καὶ πρότερον ὑπέστη ἀλλοιώσεις τινάς, ὥστε ἄνθρωπος π. χ. ζῶν κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα δυσκόλως ἡδύνατο ν' ἀναγνώσῃ τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ἄς ἐγκαταλείψωμεν ἐπομένως τὸ δύσλυτον τοῦτο ζήτημα περὶ τοῦ σχήματος τῶν ἀριθμητικῶν σημείων, καὶ ἄς ἐξετάσωμεν τὰ περὶ τῶν ἀρχῶν, ἐξ ὧν ἐπήγαγεν ἡ τῶν ἀριθμῶν γραφὴ ἡμῶν.

Ἐὰν ἤθελε τις νὰ μεταχειρισθῆ διὰ πάντα νέον ἀριθμὸν καὶ νέον ἀριθμητικὸν σημεῖον, θὰ ἡδύνατό τις μὲν νὰ δηλοῖ μεγαλειτέρους ἀριθμοὺς διὰ μικρῶν σημείων, ἀλλ' ἡ μνήμη θὰ ἐπιβαρύνετο ὑπὲρ τὸ δέον. Ἐπομένως ἐπέστη ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκφράζωνται μεγαλειτέροι ἀριθμοὶ δι' ἐπαναλήψεως τῶν σημείων καὶ νὰ τηρῆται ὅσον τὸ δυνατόν πιστότερον ὁ ἀριθμὸς, ὅστις ἐχρησίμευεν ὡς βᾶσις τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀριθμητικῶν

ονομάτων. Τὸ γνωστότερον παράδειγμα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος τούτου παρέχουσιν ἡμῖν οἱ ῥωμαϊκοὶ ἀριθμοί, παρ' οἷς τὰ σημεῖα διὰ τὸ 1, διὰ τὸ 10 καὶ τὸ 100 ἐπαναλαμβάνονται δις καὶ τρίς χάριν συντομίας δὲ καὶ τὰ σημεῖα διὰ τὸ πέντε διὰ τὸ πενήντα καὶ τὸ πεντακόσια, καὶ πάλιν χάριν συντομίας διὰ τοὺς ἀριθμοὺς 4, 40 καὶ 400, ὅπου γίνεται χρῆσις καὶ τῆς ἀφαιρέσεως.

Ὁθεν ἡ οὐσιωδέστερα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ῥωμαϊκῶν καὶ τῶν ἡμετέρων (ἀραβικῶν) ἀριθμῶν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι παρ' ἡμῖν ὁ ἀριθμὸς 5 λ. χ. κατὰ τὴν θέσιν, ἣν κατέχει, δύναται νὰ σημαίνῃ 50, 500, 5000 κτλ., ἐν ᾧ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τὸ 5 σημαίνει μόνον πέντε ἐν οἰκλήποτε θέσει καὶ ἐὰν εὐρίσκηται. Καὶ ἡ παρὰ τοῦ Ἑλληνος γραμματικοῦ Ἡρωδιανοῦ (περὶ τὰ 200 μ. Χ.) περιγραφομένη ἀρχαία τῶν Ἑλλήνων γραφὴ τῶν ἀριθμῶν ἠκολούθησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀθροίσεως. Τὰ ἔχγη τῆς γραφῆς ταύτης, τὴν ὁποῖαν εὐρίσκει τις ἰδίως ἐν ἀρχαιοτέροις ἐπιγραφαῖς, ἀνέρχονται μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος (περὶ τὰ 600 π. Χ.), ἐν ᾧ ἡ κατωτέρα αὐτῆς βαθμὶς φθάνει μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους καὶ κατωτέρω (πρὸ τὸ 400 π. Χ.). Κατὰ τὴν δι' ἀθροίσεως ἀρχὴν ἔγραφον ἐκτὸς τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν πρὸ τοῦ Περικλέους Ἑλλήνων, ἰδίως οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Ἑβραῖοι, οἱ τελευταῖοι ὅμως οὗτοι μόνον μέχρι τοῦ ἔτους 150 π. Χ.

Ἐπὶ ἱστορικὴν ἔποψιν ἡ δι' ἀθροίσεως γραφὴ τῶν ἀριθμῶν παρηκολούθησε παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τὴν γραφὴν τοῦ ἀλφαβήτου, ἣτις ἠλάττωσε μὲν ἐπαισθητῶς τὰ σημεῖα, δυσχεραίνει ὅμως οὐσιωδῶς τοὺς ὑπολογισμούς. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ τὰς μονάδας, δεκάδας καὶ ἑκατοντάδας ἐμφαίνοντα ἀλφαβητικὰ γράμματα δὲν δεικνύουσι τὸν σύνδεσμον τῶν ἀριθμῶν· οὕτω π. χ. οἱ ἀριθμοὶ 3, 30 καὶ 300 γράφονται παρὰ τοῖς Ἑλλήσι διὰ τῶν στοιχείων γ, λ καὶ τ, δηλ. διὰ τριῶν γραμμάτων, τὰ ὁποῖα οὐδὲν κοινὸν μεταξὺ τῶν ἔχουσι, καὶ οὕτω ἐπισκιάζουσι ἐντελῶς τὸν σύνδεσμον, ὃν ἔχουσι μεταξὺ τῶν οἱ ἀριθμοὶ 3, 30 καὶ 300. Τῶν δ' ἀλφαβητικῶν γραμμάτων ἀριθμητικὰ ταῦτα σημεῖα εὐρίσκομεν βραδύτερον καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, τοῖς Σύροις, τοῖς Κόπταις, Ἀρμενίοις καὶ Αἰθίοψιν.

Οὐσιώδη πρόδοον ἀπέναντι τῆς δι' ἀθροίσεως καὶ ἀλφαβητικῶν στοιχείων γραφῆς τῶν ἀριθμῶν ἀποτελεῖ ἡ χρῆσις τῆς διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἀρχῆς. Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην προστίθεται τὸ σημεῖον τοῦ 1 διὰ πολλαπλασιασμῶν διὰ τοὺς βαθμηδὸν προβαίνοντας ἀριθμούς, οὕτω π. χ.

διὰ νὰ γράψωμεν πολλαπλασιαστικῶς τὸν ἀριθμὸν 1887 πρέπει νὰ παραθέσωμεν 5 σημεῖα, ἧτοι ἐν διὰ τὸ 1, ἐν διὰ τὸ 1000, ἐν διὰ τὸ 8, ἐν διὰ τὸ 10 καὶ τέλος ἐν διὰ τὸ 7. Δηλ. γράφομεν τὸν ἀριθμὸν ὅπως τὸν προφέρομεν. Τελείαν διεξαγωγὴν τῆς ἀρχῆς ταύτης παρέχει ἡμῖν μόνον ἡ Σινικὴ γραφὴ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύστημα τοῦτο ἀπαιτεῖ διὰ πάντα νέον ἀριθμὸν καὶ νέον σημεῖον, οἱ Σῖναι, οἵτινες καὶ σήμερον ἔτι γράφουσι πολλαπλασιαστικῶς, ἔχουσι ἐκτὸς τῶν σημείων διὰ τοὺς ἀριθμοὺς 1—9 καὶ ἑνδεκα ἄλλα σημεῖα, ἧτοι διὰ τὸ 10, διὰ τὸ 100, διὰ τὰ 1000 κλ. μέχρι τῶν ἑκατὸν χιλιάδων ἑκατομμυρίων.

Φυσικῶ τῷ λόγῳ δὲν δύναται τις πολλαπλασιαστικῶς νὰ γράφῃ κατὰ βούλησιν μεγάλους ἀριθμούς, ὡς ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ διὰ ἀριθμητικῶν σημείων γραφὴ, ἀλλὰ μόνον ὅσα σημεῖα ὑπάρχουσι διὰ τοὺς ὡς βάσιν χρησιμεύοντας ἀριθμούς. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ ἀριθμεῖν δὲν δύναται τις διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ν' ἀριθμῇ τόσον ταχέως, ἀλλ' ἐν τούτοις εὐκολώτερον ἢ διὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ καὶ τοῦ ἀλφαβητικοῦ συστήματος. Πλὴν τῶν Σινῶν, οὐδαμοῦ ἐβεβαιώθη γραφὴ ἀριθμητικῶν σημείων διὰ πολλαπλασιασμοῦ. Σημειωτέον ὅμως ἐνταῦθα ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐνίοτε εἰς μεγαλειτέρους ἀριθμούς ἐπέφαινον τὴν ποικιλίαν τῶν χιλιάδων προσθέτοντες μικρὸν ἀριθμὸν πρὸ τῶν σημείων τῶν χιλίων διὰ πολλαπλασιασμοῦ.

Ἐν τῇ προσπάθειά τοῦ διορθοῦν διὰ περικοπῆς τὴν πολλαπλασιαστικὴν γραφὴν τῶν ἀριθμῶν, ἔπρεπε νὰ σκεφθῇ τις ἐὰν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραλείψῃ τὰ σημεῖα τῶν ἀρχικῶν ἀριθμῶν V, C, M. Τοῦτο θὰ ἦτο ἐφικτὸν εἰς ἀριθμούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαξ μόνον ἀνεφαίνετο ἡ βᾶσις. Πῶς θὰ διεκρίνετο τότε ἀπ' ἀλλήλων ἀριθμοί, οἱοί οἱ 1008, 1080, 180 ἢ 18; Ἴσως ἀπαντήσει τις ὅτι τοῦτο κατορθοῦται διὰ τῆς προσθήκης μηδενικοῦ, δι' οὗ διακρίνεται ἡ διαφορὰ τῶν ἀριθμῶν τούτων. Ἄλλ' οἱ μεγαλειτέροι μαθηματικοὶ τῆς ἀρχαιότητος δὲν συνέλαβον τὴν ιδέαν τοῦ μηδενικοῦ, ἧτις δι' ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἀπαλῶν οὕτως εἰπεῖν ὀνύχων ἐξοικειωθέντας πρὸς αὐτήν, φαίνεται τοσοῦτον ἀπλή.

Ἀπὸ τῆς διὰ πολλαπλασιασμοῦ ἀρχῆς τῆς ἀριθμητικῆς γραφῆς δὲν μεταβαίνομεν ἀμέσως εἰς τὴν ἡμετέραν γραφὴν, ἀλλ' ἡ μετάβασις ἐπιτυγχάνεται διὰ δύο μεσαιῶν σταδίων, τῆς ἀρχῆς τῶν σημείων καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν στηλῶν. Κατὰ τὴν πρώτην τῶν ἀρχῶν τούτων οἱ ἀριθμοὶ δὲν δηλοῦνται δι' ἰδιαιτέρων σημείων, ἀλλὰ διὰ στιγμῶν ἢ γραμμῶν, τῶν ὁποίων ἡ προσθήκη δι' ἄλλων σημείων ἐμφαίνει, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ πρέπει νὰ ἐννοηθῶσι δεκάκις ἢ ἑκατοντάκις οἱ μεγαλειτέροι. Οὕτω π. χ. τὰς

μὲν δεκάδας ἠδύνατό τις νὰ ἐκφράσῃ διὰ στιγμῆς ὑπεράνω τοῦ ἀριθμοῦ, τὰς ἑκατοντάδας διὰ δύο τοιούτων στιγμῶν καὶ τὰς χιλιάδας διὰ τριῶν στιγμῶν. Τῶν τοιούτων ἀριθμητικῶν σημείων οὐδέποτε ἐγένετο χρῆσις εἰμὴ μόνον ὡσάκις ἐπρόκειτο νὰ ἐκφρασθῶσι μεγαλείτεροι ἀριθμοί. Οὕτως ἐνέφαινον οἱ Σύροι τοὺς μέχρι 400 ἀριθμούς ἀλφαθητικῶς, μετατρέποντες διὰ προσθέσεως στιγμῶν ἢ γραμμῶν τὰς μονάδας εἰς ἑκατοντάδας καὶ χιλιάδας. Ὡσαύτως ἐσημείουν καὶ οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀριθμούς 1000, 2000 μέχρι 9000, θέτοντες πρὸ τῶν ἀλφαθητικῶν σημείων διὰ τοὺς ἀριθμούς 1—9 γραμμὴν. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐποιούντο ἐνίοτε χρῆσιν τοῦ διὰ τοιούτων σημείων συστήματος τούτου. Παρ' αὐτοῖς ἡ γραμμὴ ἄνωθεν ἀριθμοῦ ἐνέφαινεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἔδει ν' ἀναγινώσκειται χιλιάκις μεγαλείτερος.

Ἐγένετο μετὰ ταῦτα δεύτερον βῆμα πρὸς τὴν ἀριθμητικὴν γραφὴν τῶν χρόνων ἡμῶν· τὰ σημεία κατηργήθησαν καὶ ἡ σειρά τῶν ἀριθμῶν ὠρίσθη διὰ στηλῶν. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἐγένετο ἡ ἀρίθμησης ἐν ἀρχῇ τοῦ μεσαιῶνος ἐν ταῖς ἐκ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους σχηματισθεῖσαις χώραις. Πρὸς τοῦτο ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἰδιαίτερων ἀριθμητικῶν πινάκων, τοὺς ὁποίους ἐν διαφόρῳ σχήματι μετεχειρίσθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες (ἄβαξ), καὶ οἱ Ῥωμαῖοι (abacus). Τοιούτους ἀριθμητικούς πίνακας εὕρισκει τις καὶ σήμερον ἔτι παρὰ τισι λαοῖς, ἰδίως δὲ παρὰ τοῖς Ῥώσοις καὶ τοῖς νοτίοις Σλάβοις, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν Τουρκίᾳ. Ἄλλως τε τὸ σύστημα τοῦτο ὑφίσταται καὶ σήμερον ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις, ὅπου τὰ παιδιὰ μανθάνουσι τὴν ἀριθμητικὴν ἐπὶ πινάκων ἐν οἷς εἶναι προσηρμοσμένα σφαιρίδια, κινούμενα ἐπὶ συρμάτων.

Ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, τὸ σύστημα τοῦ ἀπλοποιεῖν τὴν γραφὴν τῶν ἀριθμῶν διὰ τῆς τελείας παραλείψεως τῶν σημείων, τότε μόνον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐπιτυχίαν, ἐὰν ἐφευρίσκετο νέον ἰδιαίτερον σημεῖον, ἐμφαίνον τὸ «μηδενικόν». Ἀπορίας ἄξιον φαίνεται πῶς δὲν ἐπενόησε τοιοῦτο σημεῖον ὁ Ἀρχιμήδης, ὁ ὑπάτος τῶν μαθηματικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὅστις ἐν τῇ ἀλφαθητικῇ γραφῇ τῶν ἀριθμῶν διεξήγαγε μετὰ πολλοῦ κόπου τοὺς πολυπλοκωτέρους ὑπολογισμούς, καὶ ὅστις ἀναμφιβόλως ἠσθάνετο τὸ κοπιῶδες τῆς ἀλφαθητικῆς γραφῆς. Πῶς ὅμως ἦτο δυνατόν, Ἕλληνας ἔχων διαρκῶς ὑπ' ὄψιν τὸ θετικόν ἐν τῷ κόσμῳ, νὰ ἐφεύρῃ σημεῖον πράγματος ἀνυπάρκτου;

Μόνον οἱ Ἰνδοί, πεπρωμένον ἦτο νὰ ἐφεύρωσι τὸ «μηδενικόν». Σκεπτόμενοι διὰ τῆς φαντασίας μᾶλλον καὶ ἀγαπῶντες τοὺς μεγάλους

ἀριθμούς οἱ Ἰνδοί ἦσαν ἐκ φύσεως πεπλασμένοι νὰ εὕρωσιν ἐν τῷ μηδενί χρήσιμόν τι, καὶ διὰ τοῦ μηδενὸς νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο. Δυστυχῶς καὶ περὶ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ μηδενικοῦ καὶ περὶ τῆς ἀριθμητικῆς ἡμῶν γραφῆς, ὡς καὶ περὶ πολλῶν σπουδαιοτάτων ἐφευρέσεων τῆς ἀρχαιότητος, δὲν ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίες. Ἐν τούτοις αἱ ἔρευναι τῶν Ἀσιανολόγων κατώρθωσαν ν' ἀνακαλύψωσι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τὰς ἐξῆς περὶ τούτων πιθανότητας: Ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις οἱ Ἰνδοί, ὡς σήμερον ἔτι οἱ Σῖναι, ἔγραφον τοὺς ἀριθμούς πολλαπλασιαστικῶς. Ἀλλὰ κατὰ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα Ἰνδοὶ Βραχμᾶνες, ὧν τὰ ὀνόματα δὲν διεσώθησαν, ἐφεύρον τὸ μηδενικόν, τὸ περιάπτον τοῦτο τῆς ἀριθμῆσεως, τὸ ὁποῖον ὠνόμασαν οὕτοι Asiphro, ἤτοι τὸ κενόν. Ἐκ τῆς λέξεως ταύτης ἐσχηματίσθη ἡ σημερινὴ λέξις chiffre, ἣτοι ἐν ἀρχῇ ἐσήμαινε, ὡς σήμερον ἔτι ἀγγλιστί, τὸ «μηδενικόν». Ἀπὸ τῆς 5ης μέχρι τῆς 8ης ἑκατονταετηρίδος διεδόθη ἡ νέα γραφὴ τῶν ἀριθμῶν καὶ αἱ συναφεῖς πρὸς ταύτην ἀριθμητικοὶ μέθοδοι κατὰ πρῶτον μὲν παρὰ τὸν Γάγγην, κατόπιν δὲ ἀνὰ τὰς Ἰνδίας. Τὸ χαρακτηριστικόν τῆς νέας ταύτης γραφῆς ἀπέναντι τῶν πρωτέρων ἀτελῶν γραφῶν ἦτο τὸ ἐξῆς: Οἱ ἀριθμοὶ τίθενται ἄνευ διακριτικοῦ τινος σημείου κατὰ σειράν, οὕτως ὥστε ἡ θέσις τῶν ἐμφαίνει ταυτόχρονως καὶ τὸν βαθμὸν αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν θέσιν πάσης ἐκλειπούσης ἐντελοῦς σειράς τῶν βαθμῶν τίθεται ἰδιαίτερόν τι σημεῖον, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν «μηδενικόν». Αἱ χαρακτηριστικαὶ αὐταὶ ιδιότητες τῆς ἀριθμητικῆς γραφῆς διευκολύνουσιν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἀριθμῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν γραφὴν τῶν μεγαλειτέρων ἀριθμῶν διὰ τῶν αὐτῶν δέκα σημείων. Κατὰ τοῦτο ἡ τῶν Ἰνδῶν ἀριθμητικὴ γραφὴ εἶναι τελειότερα τῆς γλώσσης, ἣτις χρειάζεται ἐκάστοτε τὸν σχηματισμὸν νέων λέξεων διὰ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς παρκαμειμένους μεγάλους ἀριθμούς. Ὅ,τι ὅμως καθιστᾷ πολῦτιμον τὴν ἀριθμητικὴν γραφὴν τῶν Ἰνδῶν ἐν διαστολῇ πρὸς πάσας τὰς ἄλλας ἀριθμητικὰς γραφὰς εἶναι ἡ σπουδαία ἀπλοποίησις πασῶν τῶν ἀριθμητικῶν μεθόδων, ἀπλοποίησις συντελέσασα εἰς μεγάλην οἰκονομίαν χρόνου πρὸ αἰῶνων παρὰ τῇ ἀριθμύσει ἀνθρωπότητι. Οἱ Ἰνδοὶ ἐξετίμησαν δεόντως τὸ μέγεθος τῆς ἐφευρέσεως αὐτῶν. Ἡ εὐκολία, ἣν εὗρον διὰ τῆς νέας τῶν ἀριθμῶν γραφῆς, παρεκίνησεν αὐτοὺς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἀριθμεῖν καὶ ὑπολογίζεῖν ὡς εἶδος διασκέδασεως (sport). Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἐτελοῦντο ἐν ταῖς Ἰνδίας ἀγῶνες, καθ' οὓς νικητὴς ἀνεκηρύσσετο ὁ πρῶτος λύτης δυσκόλου ὑπολογισμοῦ. Οὕτως ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἀνατολῇ

ἀνεκαλύφθη θησαυρός, οὐτινος μετέσχον πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Ἄλλ' οἱ Ἴνδοι ἦσαν λαὸς ἐντελῶς ἀποκεκλεισμένος, καὶ οὐδόλως ἦσαν πρόθυμοι νὰ μεταδώσωσιν εἰς ἄλλους τὴν νέαν αὐτῶν τέχνην. Πρὸς τοῦτο ἀπητέϊτο λαός, ὅστις ἤθελε μεταφέρει τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐξ Ἰνδῶν εἰς τὴν Ἑσπερίαν. Ὁ λαὸς οὗτος ἦσαν οἱ Ἄραβες.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 8^{ου} αἰῶνος, ὅτε οἱ Ἄραβες μετὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ κράτους αὐτῶν ἤρξαντο καλλιεργοῦντες τὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδίως τὴν μαθηματικὴν καὶ τὴν ἀστρονομίαν, Ἄραβες ἀστρονόμοι μεταβάντες εἰς τὰς Ἰνδίας περιῆλθον αὐτάς, ἐξέμαθον ἐκεῖ τὴν δι' ἀριθμῶν γραφὴν τῶν Ἰνδῶν καὶ μετέφερον αὐτὴν τὸ πρῶτον εἰς Βαγδάτην. Εἰς τὴν διάδοσιν τῆς τέχνης ταύτης συνετέλεσε κυρίως ὁ Ἄραβ Mahom edben-Musa Alschwarizmi, ἐκ τοῦ ἐκλατινισθέντος ὀνόματος τοῦ ὁποίου Ἄλγορίτμου ἐκλήθησαν κατόπιν ἐν Εὐρώπῃ αἱ νέαι μέθοδοι Ἄλγορίτμοι, καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτῶν Ἄλγορίτμοι. Συντόμως μετεδόθη ἡ ἰνδικὴ αὕτη μέθοδος εἰς τὴν Ἰσπανίαν, τὸ μεταίχμιον τοῦτο μεταξὺ τῆς μωαμεθανικῆς Ἀραβίας καὶ τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης. Ἐξ Ἰσπανίας δὲ μετεδόθη τὸ σύστημα τοῦτο εἰς τοὺς λογίους τῆς Ἑσπερίας, καὶ ἐν τῷ ἅμα συνήθη ζωηρὸς ἐν τῇ χριστιανικῇ Εὐρώπῃ ἄγων μεταξὺ τῶν Ἄλγορίτμικῶν καὶ τῶν Ἀβακιδῶν, δηλ. ἐκείνων, οἵτινες ἐνέμενον εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν τρόπον τοῦ ἀριθμεῖν (διὰ τοῦ ἄβακος), καὶ οἵτινες θεωροῦντες τὸ «μηδενικόν» ὡς ὑπερόχισιν τοῦ διαβόλου, δὲν ἤθελον νὰ ἐνοήσωσι πῶς ἦτο δυνατόν διὰ τοῦ «μηδενός» νὰ ἐκφράσωσιν ἀνύπαρκτόν τι. Τέλος κατῴρθωσαν ἐπιφανεῖς λόγιοι, ἐν οἷς προσξάρχει ὁ περὶ τὰ 1200 ἀκμάσας Λεονάρδος τῆς Πίσσης νὰ παράσχωσιν εἰς τὸ «μηδενικόν» τὴν δικαίαν καὶ γενικὴν ἀναγνώρισιν, καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸ κτῆμα κοινὸν εἰς ἅπαντας τοὺς πεπολιτισμένους λαούς. Ἐν ᾧ δὲ μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ ἀριθμητικὴ γραφὴ τῶν Ἰνδῶν περιωρίζετο μόνον ἐν τοῖς σπουδαστηρίοις τῶν λογίων, εἰσέδυσεν αὕτη κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας εἰς πάσας τὰς τάξεις τοῦ λαοῦ. Ὅ,τι δὲ σήμερον ἕκαστος δημοδιδάσκαλος καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου διδάσκει, εἶναι ἡ σοφία τῶν Ἰνδῶν ἐκείνων Βραχμάνων τοῦ 4^{ου} αἰῶνος!

I. ΠΕΡΒΑΝΟΓΛΟΣ

¹ Ἡ παρούσα μελέτη ἐλήφθη ἐξ ἀποσπάσματος ἐμβριθοῦς διατριβῆς, ἀναγνωσθεῖσης ἐν τινὶ Συλλόγῳ ἐμποροῦπαλλήλων ἐν Ἀμβούργῳ καὶ εὐμενῶς ἀνακοινωθεῖσης ἡμῖν.

ΜΙΑ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ Α. Α. ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΙΓ'

Ο ΕΣΤΕΜΜΕΝΟΣ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ

Ἀπὸ εἴκοσι καὶ ἐνὸς ἐτῶν ὅτε ἀνέβη ἐπὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου Λέων ὁ ΙΓ'. διετέλεσεν ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἕν ἔτη φυλακισμένος. Οὐδεμίαν ἡμέραν ἐξῆλθε τοῦ Βατικανοῦ. Καὶ κατ' αὐτοὺς ἔτι τοὺς θερινοὺς μῆνας, πληρεῖς νόσων καὶ πυρετῶν, ὅτε ἡ Ῥώμη ἐρημοῦται, οὐδόλως μετεκινήθη. Ἡ Ῥώμη γέμει ἐκκλησιῶν πλησιεστάτων τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Πάπα, ὧν τὰ κωδωνοστάσια ἀνυψοῦνται ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτοῦ· ἀφότου φέρει τὴν τιάραν οὐδεμίαν ἐπεσκέψατο· καὶ αὐτὴ ἡ πόλις τῆς Ῥώμης διετέλεσεν ἐπίσης ἀπομακρυσμένη δι' αὐτὸν ὡς ἡ ἀπωτάτη χώρα τοῦ νέου κόσμου. Ἐξ ἀπάντων τῶν σημείων τῆς Γῆς οἱ πιστοὶ συρρέουσι πρὸς τὸ Βατικανόν· ἀπανταχοῦ τὸ ὄνομα Λέοντος τοῦ ΙΓ'. ἐπευφημίσθη ὡς Ποντίφηκος καὶ Πατρός· καὶ αὐτὸς ἔμενε περιορισμένος ἐντὸς μιᾶς μόνης γωνίας τοῦ σύμπαντος τούτου, ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἀνακτόρου. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἠθικῆς ταύτης ἡγεμονίας καὶ τῆς σμικρότητος τῆς ὑλικῆς ἀποτελεῖ τὴν σήμερον τὴν ἀνώμαλον θέσιν ἣτις προσεγένετο τῷ διαδόχῳ τοῦ Ἁγίου Πέτρου.

Ἡ Ῥώμη ἀπὸ τοῦ 1870 ἀνήκει τῷ οἴκῳ τῆς Σαβοΐας. Πῖος ὁ Θ'. διαμαρτυρόμενος κατὰ τῆς κατοχῆς ταύτης, ἐκλείσθη ἐκουσίως ἀπὸ τῆς ἀκολουθουῦς ἡμέρας ἐν τῷ Βατικανῷ αὐτοῦ ἀνακτόρῳ. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1878 δύο ὁδοὶ ἠνοίγοντο τῷ νέῳ Πάπῃ ἢ νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην καὶ σιωπηλῶς κατὰ συνέπειαν ν' ἀναγνωρίσῃ τοὺς νῦν ἄρχοντας τῆς Αἰωνίου Πόλεως· ἢ μᾶλλον, ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς στοᾶς ἣτις ὑπερέχει τῆς προσόψεως τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐν μιᾷ στιγμῇ νὰ δεσπόσῃ τὴν Ῥώμην ὑπὸ τὴν δύναμιν τοῦ βλέμματός αὐτοῦ καὶ τῶν εὐχῶν καὶ νὰ κλεισθῇ κατόπιν ἐν τῷ Βατικανῷ ἵνα διατηρήσῃ ἄκαμπτον τὴν διαμαρτύρησιν τῆς ἀπογυμνωθείσης Ἁγίας Ἐδρας.

Λέων ὁ ΙΓ'. ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον.

Ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἔδωκε μόνον τὸ παράδειγμα ἡγεμόνος ὅστις ἅμα βασιλεύσας ἦτο καὶ αἰχμάλωτος. Οὐδεὶς ἐπὶ τῆς Γῆς κέκτηται τοσοῦτον πλῆθος ὑποτελῶν ὡς Λέων ὁ ΙΓ'. ἡγεμονεῦει ἐπὶ πλέον τῶν

300 εκατομμυρίων ψυχών, οὐχὶ διὰ τῆς δυνάμεως, ἀλλὰ διὰ τῆς πει-
θῆς. Οὐδεὶς ἡγεμὼν ἔχει τοσοῦτον μικρὸν βασιλεῖον· ἐν ἀνάκτορον, εἰς
κῆπος, ἢ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Πέτρου· ταῦτα ἀπομένουσι μόνον τῷ
Πάπα ἐκ τῶν παλαιῶν χωρῶν αὐτοῦ. Ἀμαξά τις δύναται ἐντὸς εἰκοσι
λεπτῶν νὰ ὑπάγῃ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τῆς Παπικῆς Ἐπικρατείας εἰς τὸ
ἕτερον διὰ μετρίας ταχύτητος φερομένη.

Δεξιόθεν τοῦ τρούλλου τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ υπερβαλλόμενος ὑπ'
αὐτοῦ ἐγείρεται εὐρύς τις τοίχος διαπεπερασμένος ὑπὸ παραθύρων· εἶναι
τοῦ Πάπα ἢ κατοικία, ἧς οὐδεὶς στρατιώτης τοῦ βασιλέως, οὐδεὶς τῶν
ἐν ἀξιώμασι τοῦ αὐτοῦ, δύναται νὰ διέλθῃ τὸν οὐδόν. Τὸ ἀνάκτορον
τοῦ Βατικανοῦ ἀπολαμβάνει τὰ δικαιώματα κράτους ἰδίου· ὁ Πάπας ἐν
τῷ οἴκῳ αὐτοῦ εἶναι κύριος ὡς ἦτο κύριος ἐν τῇ Ῥώμῃ πρὸ τοῦ 1870.
Διὰ νὰ φθάσῃ τις μέχρι τοῦ πατώματος, ἐν ᾧ κατοικεῖ ὁ Πάπας δεῖν
ν' ἀναβῆ ἀμετρήτους κλίμακας. Μεταξὺ τῆς ὀρειχαλκίνης πύλης καὶ
τῆς αὐλῆς τοῦ Ἁγίου Δαμασίου, ἧτις εἶνε τὸ κατακύρυφον σημεῖον τοῦ
Βατικανοῦ λόφου, ὑπάρχουσι δύο πατώματα· μεταξὺ δὲ τῆς τελευταίας
καὶ τῶν διαμερισμάτων τοῦ Πάπα ἕτερα δύο. Παρεμφερῆς πρὸς σκοπιᾶν
ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, φαίνεται ὅτι ὁ Πάπας ἐγκατεστάθη ὑψη-
λότερον ἵνα ἐπὶ μακρότερον διαβλέπῃ· ἢ ὄψις αὐτοῦ τείνει πρὸς κατό-
πτεισιν ὡς καὶ ἡ ψυχὴ.

Ἐκεῖ διήλθον αἱ ἡμέραι Λέοντος τοῦ ΙΓ'. ἐν ἐργασίᾳ διηνεκεῖ ὁμοίως
πάντοτε γόνιμοι. Ἀνακαλέσωμεν ἡμέραν τινὰ ἐξ αὐτῶν ὡς εἰκόνα πασῶν
τῶν ἄλλων ἐν τῇ συναρμογῇ τῶν πολλαπλῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Δωσω-
μεν ἑαυτοῖς τὸ μεγαλοπρεπὲς θέαμα Λέοντος τοῦ ΙΓ'. ὡς ἱερέως, ὡς
πολιτικοῦ, ὡς βαθύνου ἀνδρός, ἐναλλάξ λειτουργοῦντος καὶ δίδοντος
ἀκροάσεις, δεχομένου τὰς πληροφορίας αἰτινες ἔρχονται ἐξ ὅλων τῶν
μερῶν τοῦ κόσμου καὶ ἀντεπιστέλλοντος τὰς ἡγεμονικὰς αὐτοῦ ὁδηγίας.

Ἐνώπιον ἡμῶν, ὡσεὶ προνομιοῦχων μαρτύρων, θέλει ἐκτυλιχθῆ ἡ
ἡμέρα τοῦ Πάπα.

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑ.— ΑΙ ΑΚΡΟΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΩΙΑΣ

Ὁ κοιτῶν, ἐν ᾧ καθ' ἑκάστην περὶ τὴν ἕκτην ὥραν Λέων ὁ ΙΓ'. ἐξυ-
πνᾶ εἶνε ἀπλοῦστατος καὶ μικρότατος. Κίτρινον ὕφασμα κυλύπτει τοὺς
τοίχους· ἐν προσευχητάριον καὶ μία λευκὴ κλίνη εἰσι σχεδὸν τὰ μόνα
ἐπιπλα. Πλησιέστατα ὑπάρχει εὐκτήριόν τι διαμέρισμα ἐν ᾧ κατὰ τὰς
συνήθεις ἡμέρας ἀναγινώσκει εὐθὺς τὴν λειτουργίαν ἣν ἱερουργεῖ ἱεράρ-

χης τις ἐκ τῶν περὶ αὐτόν. Ὅταν ἀριθμὸς τις ξένων ἢ προσκυνητῶν
αἰτήσῃ τὴν χάριν νὰ παρευρεθῆ εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ Πάπα, προσκα-
λοῦνται οὗτοι εἰς τὸ Βατικανὸν εἰς πρωινήν τινα ὥραν καὶ ὁ Πάπας λει-
τουργεῖ ἐνώπιον αὐτῶν.

Τὸ κεκαμμένον αὐτοῦ σῶμα, λεπτὸν καὶ ἰσχνὸν ὑποστηριζόμενον ὑπὸ
δύο βοηθῶν, κινεῖται ἐνώπιον τοῦ βωμοῦ μετὰ βραδείας συνάμα δὲ
μεγαλοπρεποῦς ταπεινότητος· καὶ ὅταν στρέφῃται ὅπως εὐλογήσῃ, τὸ
ἀνάστημα αὐτοῦ ἀνυψοῦται· καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ βλέμματος ἔχει τι
τὸ ἡγεμονικόν.

Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ Πάπα προσευχομένου καὶ τοῦ Πάπα εὐλο-
γοῦντος ὑποδεικνύει πόσον παρ' αὐτῷ ἡ εὐκίνησις τῆς θέσεως τοῦ σώματος
ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν φωτεινὴν ἔκφρασιν τῆς ψυχῆς· αἱ σκέψεις αὐτοῦ,
τὰ αἰσθήματα, αἱ ἐντυπώσεις ἀντανακλῶνται ἐν ταῖς χειρονομίαις καὶ
τοῖς βλέμμασιν, ὡς ἐν κατόπτρῳ.

Ὁ Πάπας ἄρχεται τῶν ἀκροάσεων ἀρκετὰ ἐνωρίς, εὐθὺς ὡς μετὰ τὴν
λειτουργίαν λιτῶς προγευματίσει καὶ ἀναπαυθῆ ὀλίγον· εἶναι ἡ μᾶλλον
κοπιώδης ὥρα τῆς ἡμέρας ὅλης. Ἡ ἀκρόασις δι' αὐτόν δὲν εἶναι ἀγγα-
ρεία φιλοφροσύνης· ἀφιερῶνται ὅλος τῷ συνδιαλεγόμενῳ καὶ ἐννοεῖ καὶ
οὗτος ν' ἀφιερῶθῃ· εἶναι ὅθεν ἀληθῆς ἐργασία διὰ τὸν Λέοντα τὸν ΙΓ'.
Τὸ βλέμμα αὐτοῦ στερεοῦται τότε, ἡ διάνοια καθορίζεται καὶ ἔρχεται
πράγματι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ κόσμου. Ὑπάρχουσι τακτικά ἀκροάσεις
ἅπαξ ἢ πλειστάκις τῆς ἐβδομάδος, καθ' ἃς δέχεται τοὺς διαφοροὺς καρ-
διναλίους, οἵτινες προεδρεύουσι τῶν «ῥωμαϊκῶν ἱερατικῶν συλλόγων»
καὶ εἰσὶν ὡς τὰ διάφορα ὑπουργεῖα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας ὅστις εἶναι ἐπιφορτισμένος διὰ τὰς
σχέσεις τοῦ Πάπα μετὰ τῶν διαφορῶν Δυνάμεων, ἐκτυλίσσει ὑπὸ τὰς ὄψεις
αὐτοῦ τὰ ζητήματα τῆς παγκοσμίου πολιτικῆς· ἅπαντα ἔχουσιν ἀντί-
κτυπον ἐν τῷ Βατικανῷ. Οὐδεμία θέσις εἶναι μᾶλλον ζηλευτὴ τοῖς διπλω-
μάταις τῶν διαφορῶν Κρατῶν ἢ ἡ τοῦ πρέσβεως ἢ τοῦ ἀπεσταλμένου
παρὰ τῇ Ἁγίᾳ Ἐδρᾷ. Ἐκ σκοπιᾶς αὐτοῦ τοῦ Βατικανοῦ θυμασίως
παρατηρεῖται τὸ πολὺπλοκον νῆμα τῆς πολιτικῆς. Ὅταν Λέων ὁ ΙΓ'.
καὶ ὁ καρδιναλλίος Ῥαμπόλλας, ἐν τῇ σιγῇ τῆς ἐωθινής ἀκροάσεως ἐπε-
ζήτην τὰ μέσα ὅπως ἐπιστευθῆ ἡ γαλλορωσικὴ φιλία πρὸς ἐγγύησιν
τῆς εἰρήνης τῆς Εὐρώπης, οἱ πρέσβεις τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας παρε-
φύλαττον. . . .

Μετὰ τὸν γραμματεῖα τῆς Ἐπικρατείας, λίαν φιλικῶς διακείμενον τῇ

Γαλλία, ὁ καρδινάλιος-ἀναπληρωτὴς κομίζει Λέοντι τῷ ΙΓ΄. τὰ νέα ἐκ τῶν ῥωμαϊκῶν ἐνοριῶν, ὧν ὁ Πάπας διαμένει πάντοτε ἐπίσκοπος· ποτὲ μὲν ὁ καρδινάλιος-ἐπαρχὸς τῆς Συνόδου ἐρχεται ἵνα ἐρωτήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῶν ἀφορούντων εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν πειθαρχίαν, ποτὲ δὲ ὁ καρδινάλιος-γραμματεὺς ἐπὶ τῶν βραβείων, ὅστις εἶναι ὡσεὶ ὁ ὑψιστος γραφειοκράτης τῆς Ἐκκλησίας· ἄλλοτε ὁ καρδινάλιος-ἐπαρχὸς τῆς Προπαγάνδας, ἀφ' οὗ ἐξαρτῶνται τὰ τρία τέταρτα τοῦ κόσμου καὶ ὅστις κρατεῖ ἀφ' ἑβδομάδος εἰς ἑβδομάδα Λέοντα τὸν ΙΓ΄ ἐνήμερον τῶν προόδων τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ κόσμῳ.

Λέων ὁ ΙΓ΄. ἔχει διπλάσιαν ἐργασίαν ἢ οἱ προηγούμενοι πάπαι.

Διδάκτωρ τῆς πίστεως, κύριος τῆς εὐλαθείας, ἠθέλησε ταυτοχρόνως νὰ γείνη αὐθις, ὡς οἱ πάπαι τοῦ μέσου αἰῶνος εἰς τῶν κραταιῶν τῆς γῆς καὶ ἐπέτυχε.

Καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ κράτη ἅπαντα διαγωνίζονται διὰ πολεμικῶν παρασκευῶν, ἡ ἀτομικότης αὕτη ἀνευ ὀπλων ἀνέλαβε τὴν πρωτότυπον καὶ μεγαλοπρεπῆ ἀποστολὴν τοῦ ἀντιπροσωπεῦσαι καὶ ἐπιβαλεῖν τὸ πνεῦμα τῆς εἰρήνης. Ὁ Βίσμαρκ κατέφυγε ποτε παρὰ τῷ εἰρηνικῷ τούτῳ, ἵνα προλάβῃ πόλεμον μεταξὺ Γερμανίας καὶ Ἰσπανίας, αἵτινες ἀντεποιοῦντο ἐκάστη τὰς νήσους Καρολίνας. Εἶδον τὴν Γερμανίαν, προτεσταντικὴν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ λίαν ἀκόμη ὑπερήφανον ἐπὶ ταῖς νίκαις αὐτῆς, νὰ προσλιπαρῇ Λέοντα τὸν ΙΓ΄. ὅπως οὗτος ἀναλάβῃ πρὸς στιγμὴν τὰς ὑψηλόφρονας παραδόσεις τῆς ποντιφικεῖου διαιτησίας, αἵτινες ἐφαίνοντο λησμονημένα· ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Γρηγορίων τῶν Ζ΄. καὶ Ἰννοκεντίων τῶν Γ΄.

Ἐνθυμοῦνται ἅπαντες ὅτι πρὸ ἔτους ἀκόμη ὀλίγον ἔλειψε ἵνα αἱ Ἡνωμένα Πολιτεῖαι καὶ ἡ Ἰσπανία ἀποταθῶσιν καὶ αὐταὶ εἰς τὸ Βατικανόν, ὅπως περατώσωσι τὸν πόλεμον τῆς Κούβας, παραδεχόμενοι τὴν διαιτησίαν τοῦ ὑπερτάτου Ποντίφικος.

Προσθετέον ὅτι ἡ φροντίς τῶν ἐκκλησιαστικῶν συμφερόντων ἐν ἐκάστη χώρᾳ εἶναι διηλεκτῶς παρούσα ἐν τῷ πνεύματι Λέοντος τοῦ ΙΓ΄. Οὐδεὶς ἀρχιεπίσκοπος ἢ ἐπίσκοπος παραλείπει ἐν γένει νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Πάπαν τὸλάχιστον ἅπαξ ἐντὸς πέντε ἐτῶν, ἔστω καὶ ἂν ἐδρεύῃ εἰς ἐνὸς μηνὸς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ῥώμης. Κατὰ σειρὰν παρουσιάζονται πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Πάπα ἱεράρχαι Ἰταλοὶ ὑπεργεγυμνασμένοι εἰς τὰς λεπτότητας τῆς διοικήσεως καὶ ἱεραπόστολοι ἐξ ἀπομεμακρυσμένων χωρῶν ἐντριβεῖς εἰς τὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἀγρίους. Ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν ὑπερθαλασσίων

τούτων ἐπισκόπων τινές, οἵτινες μόνον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἔχουσι κοινήν μετὰ Λέοντος τοῦ ΙΓ΄, ἡ συνομιλία γίνεται λατινιστῆ καὶ ἡ νεκρὰ αὕτη γλῶσσα ἀναδιαγράφει καὶ δοξάζει εἰς τὰ ὄψα αὐτοῦ τὴν γένεσιν καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τῶν ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν κοινοτήτων. Προσθετέον εἰς ταῦτα καὶ τὰς ἀκροάσεις ἃς ὁ Πάπας παραχωρεῖ εἰς προνομιοῦχος λαϊκοὺς, οἵτινες ἀντιπροσωπεύουσι παρ' αὐτῷ τοὺς πιστοὺς χριστιανούς. Οἱ λαϊκοὶ οὗτοι φθάνουσιν ἐξ ὄλων τῶν τοῦ κόσμου μερῶν καὶ συμπληροῦσι τὸ σύνολον τῶν ἀπηχήσεων αἵτινες καθιστῶσι τὸ Βατικανὸν τὴν ἄριστα πληροφορημένην αὐλήν, καίτοι Λέων ὁ ΙΓ΄. ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι περιωρισμένος.

Ἄλλοτε λαϊκὸς τις ὅπως προσέλθῃ τῷ Πάπᾳ ἔφερον ἔνδυμα αὐλικὸν δηλ. ὑποδήματα μετὰ πόρπης, περισκελίδας ἐκ μετάξης βραχείας, ὄλα μέλανα. Τώρα τὸ μέλαν φράκον καὶ ὁ λευκὸς λαιμοδέτης ἀρκοῦσιν· αἱ κυραὶ φέρουσι μέλανα καὶ περικάλυμμα ἐκ τριχάπτων.

Προτοῦ νὰ διαβῇ τις τὴν διὰ βελούδου ἐρυθροῦ περιβεβλημένην ἐξέχουσαν θύραν ἥτις ἄγει πρὸς τὰ δώματα τοῦ ποντίφικος, δέον ν' ἀποθήσῃ τὸν πῖλον καὶ ν' ἀποσύρῃ τὰ χειρόκτια. Κατόπιν ἐφωδιασμένος δι' εἰσητηρίου, ὅπερ δίδει εἴσοδον εἰς τὴν ἀκρόασιν τῆς Α. Ἀγιότητος, διαβαίνει κατὰ σειρὰν τὴν αἴθουσαν ἐν ἣ εἰσὶν οἱ ὀπλίται, ἀκολουθῶν τὴν αἴθουσαν τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς καὶ ἔπειτα τὴν αἴθουσαν τῶν παραπετασμάτων, ἥτις ἐξ ὀλοκλήρου κοσμεῖται ὑπὸ Γοβελίνων δωρηθέντων ὑπὸ τῆς Γαλλίας· ἐπὶ τέλους κάθηται τις εἰς τὸν ἐπίσημον προθάλαμον. Ἐν τῷ βᾶθει τοῦ προθαλάμου τούτου κολλητὸς πρὸς τὸν τοίχον εὐρίσκειται εἰς θρόνος, ἐφ' οὗ ὁ Πάπας λαμβάνει θέσιν κατὰ τὰς μεγάλας ὑποδοχάς. Εἰς γωνίαν τινὰ ὑπάρχει θύρα τις μικρά, ἔνθα φυλάττει εὐγενὴς σωματοφύλαξ, δι' ἧς συγκοινωνεῖ ὁ ἐπίσημος προθάλαμος μεθ' ἑτέρου τοιοῦτου λεγομένου μυστικοῦ.

Ἐπὶ τῇ προσκλήσει τοῦ Πάπα, ὁ ἐπισκεπτόμενος γίνεται δεκτὸς ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ προθαλάμῳ καὶ ἐκεῖθεν κατ' εὐθείαν ἐν τῇ μικρᾷ αἰθούσῃ ἔνθα Λέων ὁ ΙΓ΄. ὑποδέχεται. Ἱεράρχης τις συνοδεύει ἕκαστον προσερχόμενον· ἀμφότεροι γονυπετοῦσι τρεῖς προσερχόμενοι πρὸς τὴν ἑδραν τοῦ ποντίφικος· κατόπιν ὁ ἱεράρχης ἀπέρχεται καὶ ὁ ἐπισκεπτόμενος μένει γονυκλινὴς ἐνώπιον τοῦ Πάπα, ἕως οὗ οὗτος νεύσῃ αὐτῷ ἵνα καθίσῃ.

Προσφρόνως ἀποκαλοῦσι Λέοντα τὸν ΙΓ΄. τὸν «Λευκὸν γέροντα τοῦ Βατικανοῦ» καὶ εἶνε ἀδύνατον ἵνα ἐκφρασθῇ ἐμφαντικώτερον ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τῆς ὄψεως αὐτοῦ. Ὁ ποδῆρης χιτῶν ὃν φέρει εἶνε λευκὸς καὶ

ἡ ἐπωμὶς ἐπίσης λευκή· τὰ σανδάλια λευκά, τὸ πρόσωπον λευκὸν ὡσεὶ κηρός· δύο θύσανοι τῆς κόμης λευκοὶ ἐξέχοντες ἐκ τοῦ λευκοῦ καλύμματος συμπληροῦσι τὴν σεβαστὴν ἐμφάνισιν. Ὁ ὀφθαλμὸς εἶνε ἰσχυρός, μικρὸς μὲν ἀλλὰ ζωηρός, κατ' ἐξοχὴν ἑταστικός· τὰ χεῖλη εὐκίνητα μετὰ πτυχῶν καὶ κλίσεων αἵτινες ἐπιτρέπουσι νὰ διαφαίνηται ἡ εὐαρέσκεια ἢ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ἐλπίς ἢ ὁ φόβος. Ἡ κεφαλὴ κλίνει προσηνῆς καὶ παρατηρητικῆ πρὸς τὸν συνδιαλεγόμενον, ἵνα ἀκούσῃ καὶ ἵνα ἀντιληφθῇ· καὶ ἔπειτα ἐξαίφνης ὅταν ὁ Πάπας λαλῇ, ὅταν ἡ συνείδησις ἦν ἔχει περὶ τοῦ μεγαλείου τῆς ἰδίας ἐξουσίας ἀντηχῇ ἐπὶ τῆς φαντασίας αὐτοῦ, ἡ κεφαλὴ αὕτη ἀνεγείρεται, ἡ ἔκφρασις τοῦ διπλωμάτου ὅστις διατάσσει· καὶ τότε αἰσθάνεται τις ὅτι ἡ ἔδρα αὕτη εἶνε θρόνος καὶ ὅτι ὁ θρόνος οὗτος εἶνε ἄμβων. Ἰδίως προξενεῖ ἐντύπωσιν ὅτι παρὰ Λέοντι τῷ ΙΓ΄ ἡ ἔθυμοτυπία οὐδόλως καταστρέφει τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὴν ἀπλότητα τοῦ παραστήματος, τὴν διάχυσιν τῆς ἀτομικότητος αἰτινῆς εἰσι τὸ θέλημα τῶν πρωτοτύπων φύσεων· τὸ ἀξίωμα τοῦ Πάπα οὐδόλως διαχωρίζει, δίκην τοίχου, τὸν Ἰωακείμ Πέκκην, Ἡγεμόνα Ποντίφηκα ἀπὸ τοῦ ἐπισκεπτομένου ὃν τιμᾶ συνδιαλεγόμενος· οὐδὲν τὸ πλαστὸν ἢ ἐκ συνθήκης. Οὐδὲν προσωπεῖον ἐναπέθετο ἐπὶ τοῦ προσώπου τούτου τὰ ἐνεήκοντα ἔτη ἡλικίας καὶ τὰ εἴκοσι τῆς βασιλείας.

Ο ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ ΕΝ Τῷ ΚΗΠῳ ΤΟΥ ΒΑΤΙΚΑΝΟΥ

Αἱ ἀκρόασεις πλησιάζουσι πρὸς τὸ τέρμα, ὅτε ζωηραὶ κωδωνοκρουσῆσαι ἀναγγέλλουσι ἐν Ῥώμῃ τὴν μεσημβρίαν· κανονοβολὴ ἀκούεται ἐκ τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Ἀγγέλου· οἱ δὲ κώδωνες σημαίνουσι πανταχόθεν. Ὁ Πάπας τότε εἶτε κατὰ τὸ ἔαρ, εἶτε κατὰ τὸ φθινόπωρον ἐτοιμάζεται διὰ τὸν περίπατον. Εἰς τῶν τῆς εὐγενοῦς φρουρᾶς διευθύνει τὴν προετοιμασίαν. Ὁ πῖλος Λέοντος τοῦ ΙΓ΄, ὁ ἐρυθρὸς εὐρύς μανδύας καὶ ἡ ῥάβδος ἀποτίθενται ἐπὶ θρανίου τινός. Ὁ Πάπας προσέρχεται καὶ ἀφοῦ λάβῃ ταῦτα εὐρίσκει ἀπέναντι αὐτοῦ ἐν τινὶ ἀκολούθῳ προθαλάμῳ τὸ φορεῖον αὐτοῦ περικεκλωμένον ὑπὸ τῶν φορέων λεγομένων ἵπποκόμων, ἐνδεδυμένων ἐρυθρά, οἵτινες ἀναμένουσιν. Ἀφοῦ εὐλογῆσθαι τοὺς εἰς γραμμὴν ἵσταμένους φύλακας εἰσέρχεται ἐντὸς αὐτοῦ. «Alzate» (ἐγείρατε)! κράζει· φωνή τις· εἶνε ἡ διαταγὴ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ φορείου διδομένη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἵπποκόμου. Ἐξ οὗτοι φέρουσι τὸ ἥμισυ βαρὺ φορτίον, τὸ ἄτομον Λέοντος τοῦ ΙΓ΄.

Ἡ συνοδεία διαβαίνει τὰς ἀμετρήτους αἰθούσας τοῦ Βατικανοῦ· δωμάτια καὶ στοὰς κεκοσμημένας ὑπὸ τοῦ Ραφαήλ καὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου, κατ' εἰσήγησιν τῶν Παπῶν τῆς ἀναγεννήσεως· μακροὺς διαδρόμους πλήρεις ἐπιταφίων λίθων καὶ ἀρχαίων στηλῶν· αἰθούσας τῆς βιβλιοθήκης, ἐνθα ὁ Πάπας συσσωρεύει πάντοτε, πρὸς μεγάλην ὠφέλειαν τῶν ἐργαζομένων, τὰ τιμαλφῆ χειρόγραφα ἅτινα αἱ τύχαι τοῦ ἐμπορίου ἐπαναφέρουσιν εἰς δημόσιον κυκλοφορίαν· μουσεῖον τῆς γλυπτικῆς ἐνθα ἐς αἰεὶ ἀνάκεινται τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἥτις εἶνε ἀένναος σχολὴ τῆς ἀνθρωπίνου φιλοκαλίας, ἀλησμόνητος ἀπόλαυσις διὰ τοὺς ἐραστὰς τοῦ κάλλους. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ προελάσει ἐν τοῖς διαδρόμοις καὶ ταῖς αἰθούσαις, δίδει τὸ σημεῖον ἵνα στῶσι· περὶ αὐτὸν οἱ οἰκείοι σχηματίζουσι κύκλον καὶ μετ' ἀνταλλαγὴν σκέψεων τινῶν, ἐπὶ νεύματι τοῦ Πάπα ἡ συνοδεία ἀναλαμβάνει αὐθις τὴν κατάβασιν, τὴν ἀτελεύτητον ταύτην κατάβασιν πρὸς τοὺς κήπους.

Ἄμαξά τις ἴσταται πρὸ τῶν κιγκλίδων τῆς θύρας. Τὸ φορεῖον ἴσταται πρὸ τοῦ τριπλοῦ ἀναβάθρου. Ὁ Πάπας καλῶς καὶ θερμῶς περιτετυλιγμένος ἐν τῷ λευκῷ αὐτοῦ ποδήρει χιτῶνι, ὃν ἀποκρύπτει πορφυροῦς μακρὸς μανδύας, καὶ ἔχων τὴν κεφαλὴν σχεδὸν κεκρυμμένην ὑπὸ πλατῶν ἐρυθρῶν ἐπίσης πῖλον, προσκαλεῖ ἕνα τῶν ἱεραρχῶν τῶν καλουμένων *συμμεριζομένων* (participanti) ἵνα παρακαθῆσθαι ἐν τῇ ἀμάξῃ. Παρὰ τὰς θύρας τῆς ἀμάξης τὰς εὐθὺς κλειομένας παριππεύουσιν ἑκατέρωθεν δύο ἑφιπποὶ εὐγενεῖς φύλακες, οὓς ὁ Πάπας εὐλογεῖ διὰ τῆς χειρὸς καὶ ἀναθαρρύνει. Ἐν τούτοις κατὰ μῆκος τῶν τοίχων τοῦ κήπου ἕτεροι φύλακες κλιμακῆδὸν φυλάττουσι φέροντες τὸ ὄπλον ἐπὶ χεῖρας.

Ἡ μικρὰ ἀμαξία οὕτω φυλαττομένη ἡρέμα προχωρεῖ διὰ μέσου τῶν ἐξ ἀειθαλῶν δρυῶν δενδροστοιχιῶν πεφραγμένων διὰ μυρσινῶν κεκομμένων ἐν σχήματι ὀγκωδῶν περιθωρίων. Διὰ τῶν δενδροστοιχιῶν τούτων ὁ ἀμαξηλάτης στρέφει τοὺς ἵππους πρὸς ὄλας τὰς γωνίας, ἵνα ἀφήσῃ ἀπατηλὴν τινὰ ἐντύπωσιν τῷ καθείρκτη Ἡγεμόνι, ὅστις ἐν τούτοις οὐδεμίαν πλέον διατηρεῖ, ἀφ' ὅτου ἡ αὐτὴ τοποθεσία διέρχεται πάντοτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ —, καὶ ἐντὸς εἴκοσι λεπτῶν ὄλος ὁ γῦρος λαμβάνει πέρας. Διέβησαν πρὸ τῆς κρήνης τῆς Ζιτέλλας, ἥς τὸ ὕδωρ διαπρέπει μετὰ τῶν περιφημοτέρων τῆς πόλεως πηγῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Μαρκίας. Δεξιόθεν ἀφῆκαν τὸ σπήλαιον τῆς Λουρδης, ἐνθα ὁ Ἅγιος Πατὴρ διατηρεῖ λυχνίαν εἰς ἐνθύμησιν τῆς Γαλλίας, καὶ ὄπερ ἀγαπᾷ καὶ χαιρετίζει πάντοτε διερχόμενος Ἐὰν θελήσῃ τις νὰ

στραφῆ ἐπ' ἀριστερὰ τῶν ὑδάτων, ἅτινα καταρρέουσιν ἐν εἶδει καταρράκτου περὶ τὸν βράχον τοῦτον, διευθύνεται πρὸς τὸ θελκτικὸν ἀγροτικὸν οἰκήμα (casino) Πίου τοῦ Δ'. Ἐκεῖ ὁ ποντίφηξ οὗτος τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ἐπεσώρευσε ἀπαντα τὰ ἀγλαίσματα τῶν Ἀναγεννήσεως, καὶ ταυτοχρόνως ἀπαντα τὰ θέλητρα ἀπερ' ἡ ἀρχαία Ῥώμη ἀφθόνως κατανήλισκεν εἰς τὰς τῶν πλουσίων ἐπαύσεις. Τὸ οἰκήμα τοῦτο εἶνε ἐν τῶν καθαρωτέρων καὶ πλουσιωτέρων προτύπων, ὑπὲρ τὸ δέον μάλιστα πλούσιον διὰ τοὺς ἐπομένους ποντίφηκας, οἵτινες προθέμενοι νὰ διατηρήσωσιν αὐτὸ κατανήλωσαν σπουδαία ποσά. Ἄλλ' ἡ ὑγρασία τοῦ ἐδάφους ἐφ' οὗ ὠκοδόμηται ἀποκαθίστησιν αὐτὸ τανῦν σχεδὸν μὴ κατοικήσιμον. Λέων ὁ ΙΓ'. προτιμᾷ νὰ διαμένῃ ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου κλιτύος, ἐνθα ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὁ ἰσχυρὸς Λεόντειος Πύργος ἐγείρει τὸν ἀπόρθητον κυκλοτερῆ αὐτοῦ ὄγκον ἐπὶ τοῦ μᾶλλον ἐξέχοντος καὶ ὑγιεινοτέρου σημείου τῶν κήπων τοῦ Βατικανοῦ.

Καθ' ὅσον τις ἀναβαίνει πρὸς τὴν ἀπόκεντρον ταύτην γωνίαν τοῦ μικροῦ ἄλσους (boscareccio) ἡ σειρά τῶν δρυῶν πυκνοῦται ἀποτελοῦσα δάσος βαθμηδὸν μεγεθυνόμενον. Τὰ μικρὰ δενδρύλλια τοῦ κάτω μέρους διαδέχονται γιγαντιώδεις φυταί.

Ὁ μέγας καὶ μέλας ὄγκος τοῦ Λεοντείου Πύργου, οὗτινος τὰ δύο μόνον παράθυρα — οἱ δύο φεγγίται μᾶλλον — διαπερῶσι τὰ τεῖχη δύο μέτρων πάχους καὶ βλέπουσι τὴν εὐθυγραμμίαν τῶν δι' ἐπάλλεων ἐφωδιασμένων τειχῶν εἰς πλεόν τῶν 100 μέτρων ἀπόστασιν μέχρι ἐτέρου τινὸς πύργου χρησιμεύοντος ὡς σκοπιά, παρέχει Λέοντι τῷ ΙΓ'. εἰδός τι ὄπτασίας τοῦ Μεσαιῶνος, ἐν ᾧ ἡ μεγάλη αὐτοῦ ἱστορικὴ φαντασία ἀρέσκειται.

Ἐκεῖ λοιπὸν Λέων ὁ ΙΓ'. πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὑγρασίας τοῦ οἰκήματος Πίου τοῦ Δ'. ἀπεφάσισε νὰ οἰκοδομήσῃ ἐαυτῷ καταφύγιον τι ἐναντίον τῶν θερμῶν ἡμερῶν τοῦ θέρους. Ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντίς ἦτο ἡ ἀνοικοδόμησις νεωτέρας οἰκίας ἐνθα οἱ περὶ αὐτὸν ἠδύναντο νὰ κατοικήσωσιν. Ἡ ἐξοχικὴ αὕτη οἰκία παραπλεύρως καὶ ὄπισθεν τοῦ πύργου ἐφωδιάσθη ἐπίσης δι' ἀνωδύων ἐπάλλεων, ἐν αἷς ἐμφωλεύουσιν αἱ χελιδόνες. Ὅσον διὰ τὸν Πάπαν, ἅμα λαβόντων τῶν οικείων αὐτοῦ καταφύγιον εἰς τὸ ἰσόγειον, ἔσπευσε οὗτος ν' ἀναβῆ διὰ τῆς μόνης κλίμακος τοῦ πύργου εἰς τὴν μόνην κυκλοτερῆ αἴθουσαν τοῦ ἀνώγειω.

Εἶνε αὕτη ἐντελὴς κυκλοτερής, ἔχουσα διάμετρον ὀκτώ μέτρων· δύο ἀναπληρωματικὰ μέτρα ἀφίενται διὰ τὸ πάχος τῶν τειχῶν, ἅτινα δια-

τρυπῶνται ὑπὸ δύο παραθύρων, τοῦ ἐνὸς πρὸς ἀνατολὰς καὶ τοῦ ἐτέρου πρὸς δυσμὰς. Διὰ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς παραθύρου φθάνει τις εἰς μικρὸν τι ἀναχωρητήριον, ἐν τῷ βάθει τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθη μία κλίνη καὶ μία ἔδρα διὰ τὸν μεταμεσημβρινὸν βραχὺν ὕπνον, καὶ εἰς στοάν, ἣτις βλέπει τὴν στέγην τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ τὸν τροῦλλον τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου.

Χωρὶς νὰ κωδωνίσῃ Λέων ὁ ΙΓ'. οὐδεὶς ἐπιτρέπεται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἄνω αἴθουσαν ταύτην. Ἄλλ' ἅμα κωδωνίσαντος ἅπας ὁ οἶκος εἶνε ἐπὶ ποδός. Ἴδου ὁ πιστὸς Κέντρας, ὅστις ρίπτει τὸν πορφυροῦν μανδύαν ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ γεραροῦ αὐτοῦ κυρίου καὶ λαμβάνει ἐκ τῆς τραπέζης μικρὸν ἐκκρεμὲς ὠρολόγιον φορητὸν ἐν κρυσταλλίνῃ χρυσοκολλήτῳ κίστῃ καὶ τὸ χαρτοφυλάκιον, οὗτινος τὰ πολύτιμα ἔγγραφα αὐτῷ μόνῳ ἐμπιστεύονται. Ἴδου ὁ κύριος συμμετόχος (Monsignor participante) φέρων τὸν πῖλον δι' οὗ εὐχαρίστως πάντοτε Λέων ὁ ΙΓ'. σκέπει τὴν κεφαλήν, καὶ τὴν βακτηρίαν ἣν ὁ Πάπας, εἰσέτι τὰς κνήμας ἐρρωμένας ἔχων, προτιμᾷ τοῦ βραχίονος, ὃν ὁ ἱεράρχης προσφέρει αὐτῷ ὅπως βραδεῖ τῷ βήματι φθάσῃ μέχρι τῆς ἐξευγμένης ἤδη ἀμάξης, ἣτις θέλει φέρει αὐτὸν εἰς τὴν ἐπίχρυσον φυλακὴν τοῦ Βατικανοῦ.

Πρὸ τοῦ νὰ καθῆσθαι ἐν τῇ ἀμάξῃ Λέων ὁ ΙΓ'. θέλει νὰ κάμῃ τινὰ βήματα περὶ τὸ ἀγαπητὸν αὐτοῦ ἐνδιαίτημα. Εἰς τὴν γωνίαν τοῦ περιπτέρου τοῦ Vespignani θέλει νὰ ἰδῇ ἂν οἱ δύο γεγηρακότες κακατοαί (εἶδος ψυττακῶν), εἰς τοὺς ὁποίους μένουσιν εἰσέτι πτερά τινα, ἀπολαμβάνουσι καλὴν περιποίησιν ἐν τῷ κλωβῷ αὐτῶν. Ὑπάγει νὰ ἰδῇ τὰς ἀμπέλους αὐτοῦ, ἃς κατὰ τινὰ ἔτη αὐτὸς ἐτρέψησε. Κατόπιν ἐμφροντίς προβαίνει πρὸς ἐν μικρὸν τετράγωνον, πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐνθα φυτὰ τινα ῥοδοιῶν χρώματος τείου προσελκύουσι καὶ ἀπασχολοῦσιν αὐτόν. Ἀριθμῆ τοὺς κάλυκας, ὑπολογίζει τὴν βλάστησιν καὶ προβλέπει ἐκ τῶν προτέρων τὰ ῥόδα τῆς ὥρας τοῦ ἔτους. Καλεῖ τὸν κηπουρὸν Πέτρον καὶ δίδει αὐτῷ τὰς τελευταίας συστάσεις. Κατόπιν δ' ἀναβαίνει ἐπὶ τῆς ἀμάξης, ἣτις ἠκολούθει αὐτῷ βῆμα πρὸς βῆμα, καὶ ἡ πρώτη τοῦ ἀνέμου τῆς ἐσπέρας πνοῆ κυματίζει τὰς μελαινας χαίτας τῶν ἵππων, ἐν μικρῷ τριποδισμῷ ὀρμουμένων πρὸς τὸ δρύφρακτον (cancello) τῆς Τσεάκας, ὅτε Λέων ὁ ΙΓ'. περαίνων οὕτω τὴν μικρὰν αὐτοῦ ἐξοχικὴν ἐκδρομὴν, ἐπανέρχεται εἰς τὸ Βατικανόν, ἀφ' οὗ ἀτενίσῃ τελευταῖον διὰ τῆς θύρας τῆς ἀμάξης πρὸς τὰς πλατείας δειροστοιχίας τῶν κειθαλῶν δρυῶν, αἵτινες ἀνοίγονται ἐπὶ τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ ὄρους Μαρίου, καὶ πρὸς τὴν μακρὰν κειμένην ἐξοχὴν

τὴν ἀναντιρρήτως ὠραιότεραν, ἣν ποτὲ πλέον δὲν θέλει ἐπισκεφθῆ ὡς ἐπὶ τῶν εὐτυχῶν ἐλευθέρων ἡμερῶν τοῦ παρωχημένου χρόνου, ὁ ἐθελούσιος οὗτος δεσμώτης τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ τοῦ Πύργου τοῦ Λέοντος.

Ο ΠΑΠΑΣ ΠΡΟ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ

Μετὰ τὸν περίπατον, ἐνίστε καὶ κατ' αὐτόν, ὅτε ἀναβαίνει εἰς τὸν πύργον, Λέων ὁ ΙΓ΄. γράφει καὶ ἐργάζεται. Τὸ γεῦμα λαμβάνει τέλος ταχέως· ζωμός τις, δύο ἢ τρία φαγητά, τυρὸς καὶ ὀπῶραι ἀρκουσιν αὐτῷ. Τὰ γεύματα ὀλίγον, σχεδὸν διόλου δὲν λογιζονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Πάπα. Πάντοτε τρώγει μόνος. Λέων ὁ ΙΓ΄. οὐδόλως ἀπόλλυσι χρόνον ἐν τῇ τραπέζῃ· πρὸ τοῦ γραφείου μόνον ἀρέσκειται.

Ὅταν Λέων ὁ ΙΓ΄. ἐτοιμάζῃ ἐπιστολὴν, εἴτε δι' ἐν μόνον χριστιανικὸν ἔθνος εἴτε διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὀλόκληρον, ἀρχεται τὸ πρῶτον ῥίπτων ἐπὶ χάρτου μεγάλου σχήματος βραχείας τινὰς σημειώσεις. Βαθυηδὸν καθ' ὅσον περαίνεται τὸ ἔργον κλείει αὐτάς εἰς τὸ συρτάριον. Οὐδὲν τυχαίως εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ γραφείου Λέοντος τοῦ ΙΓ΄.

Αἱ σημειώσεις συσσωρεύονται καὶ ὅταν κρίνῃ ὅτι ἡ στιγμή ἐφθασε προσκαλεῖ βοηθόν, ὅστις ὅτε μὲν εἶνε ὁ ἰδιαιτέρος αὐτοῦ γραμματεὺς ἢ ὁ εἰδικὸς γραμματεὺς τῶν λατινικῶν ἐπιστολῶν, ὅτε δὲ ὁ εἰδικὸς πρὸς τοὺς ἡγεμόνας. Ὁ γραμματεὺς συλλέγει ἅπαντα τὰ τεμάχια ταῦτα τοῦ σχεδίου ἐφ' ὧν ὁ Πάπας κατέστρωσε τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα· συναρμολογεῖ αὐτὰ καὶ ἀποτελεῖ ἐν σύνολον, διαφυλάττων τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ἐκφράσεων. «Ταῦτα εἶναι τὰ νήγματα τοῦ Λέοντος», ἔλεγέ τις ἡμέραν τινὰ παίζων ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ποντίφηκος· ὁ γραμματεὺς ἐπεξεργαζόμενος οὐδέποτε ἐξαλείφει τὰ ἔχνη τῶν νημάτων τούτων τοῦ Λέοντος. Λαμβάνει κατόπιν ὁ Πάπας τὸ ἔγγραφο, ὑποδεικνύει νέας διορθώσεις, μετασκευάζουσι πάλιν καὶ ἐξακολουθοῦσι μετασκευάζοντες ἕως ὅτου μείνῃ εὐχαριστημένος.

Ὁ κατάκλειστος οὗτος μέγας ἐρημίτης διατελεῖ τοσοῦτον καλῶς πεπληροφορημένος περὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ κόσμου, ὥστε αἱ ἐγκύκλιοι αὐτοῦ ἀποβαίνουν ὡς συστηματικὴ ἀπάντησις εἰς τὰς ἀνάγκας ταύτας. Οὐδαμῶς ἀρύεται ἐξ ἑαυτοῦ τὸ σχέδιον τῆς ἐγκυκλίου, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς χριστιανοσύνης. Ὅτε πολλοὶ πολιτικοὶ ἄνδρες οὐδὲν ἄλλο ἔβλεπον εἰ μὴ διαβατικὴν τινὰ κρίσιν ἐν τῷ ὡς ἀποκαλοῦσιν αὐτὸ κοινωνικῶν ζητήματι, Λέων ὁ ΙΓ΄. ἔγραφε περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἐπιστολὴν, ἐξ ἧς ὁ κληρὸς τῶν διαφορῶν χωρῶν ἔλαβε

τὴν ὄθησιν πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἐνέργειαν. Ἐκπληττεται τις βλέπων τὸν ἐνενηκοντούτη τοῦτον Πάπαν, ὅστις ἐσπούδασε καὶ ὠρίμασε τὸν νοῦν αὐτοῦ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ δημοκρατία μόλις εἶχεν ἀναφανῆ, ἐννοήσαντα εὐθύς τὸ νέον τοῦτο γεγονός, καὶ δὴ οὐχὶ μόνον ὡς ἄνθρωπον ἀλλὰ καὶ ὡς Ποντίφηκα· τὸ μικρὸν ἐκεῖνο γραφεῖον, τὸ τόσον καλῶς κεκλεισμένον, τὸ τοσοῦτον ἐχεμύθως διευθετημένον, διατελεῖ πράγματι ἀνεωγμένον εἰς ἀπάσας τὰς συγχρόνους ἐμπνεύσεις.

Καὶ ἐνῷ ὡς Πάπας τις τοῦ Μεσαιῶνος Λέων ὁ ΙΓ΄. παραινεῖ καὶ διευθύνει τὴν χριστιανοσύνην ὁμοίως καὶ ὡς Πάπας τις τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐνασμενίζεται εἰς τὰς κομψὰς φιλολογικὰς παιδιάς. Αἱ ὠραι πνευματικῆς σχολῆς, αἰτινες συμπίπτουσι πρὸς τὰς νυκτερινὰς αὐτοῦ ἀυπνίας, ἀφιερῶνται εἰς τὴν λατινικὴν στιχουργίαν.

Ἀναντιρρήτως Λέων ὁ ΙΓ΄. εἶνε ὁ μεγαλύτερος λατινιστὴς τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς· ἐπιμένει νὰ εἶνε, οὕτως εἶπεῖν, ὁ ποιητὴς τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχιερωσύνης. Γράφει στίχους δι' ἑαυτόν· γράφει καὶ ἑτέρους διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῶν Ῥήμων κατὰ τὸν πανηγυρισμὸν τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χλοδοβίκου λατινικὸν ποίημα ὀλόκληρον περὶ τῆς Γαλλίας. Ἡ οἰκειότης αὕτη πρὸς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν οὐδαμῶς εἶνε παίγιόν τι ἡγεμονικόν· θεωρεῖ μᾶλλον ταύτην ὡς φυσικὸν σχεδὸν καθῆκον τοῦ σεπτοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος. Ὁ κόσμος κατακτηθεὶς ὑπὸ τῆς Ῥώμης πρὸ ἑνεακαίδεκα αἰῶνων, κατεκτήθη κατόπιν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις ὀλίγον φροντίζουσα περὶ περιττῶν νεωτερισμῶν, παρέλαβε τὴν ἀμφίεσιν ἣν ἡ ἐθνικὴ Ῥώμη παρείχεν αὐτῇ. Ἐνεακαίδεκα αἰῶνες παρήλθον καὶ οὐδεὶς καλύτερον τοῦ Πάπα γνωρίζει νὰ φέρῃ τὸ φόρεμα τοῦτο, οὐδεὶς καλύτερον νὰ ποιήσῃ αὐτό.

ΕΣΠΕΡΙΝΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ.— Ο ΠΑΠΑΣ ΤΗΝ ΝΥΚΤΑ ΕΝ Τῷ ΑΓΙῳ ΠΕΤΡῳ

Ἡ ἐργασία παρατείνεται μέχρι τῶν τελευταίων ὥρῶν τῆς ἐσπέρας. Ἐνίστε πρὸ τοῦ νὰ κατακλιθῆ, ὁ Πάπας μετακαλεῖ ἀπαξ ἔτι τὸ φορεῖον αὐτοῦ καὶ νέα συνοδεία ἐκκινεῖ ἐν τῇ νυκτί. Διὰ τῶν διαδρόμων τοῦ ἀνακτόρου ἡ συνοδεία κατέρχεται, ἀλλ' οὐχὶ τὴν φορὰν ταύτην εἰς τοὺς κήπους, ἀλλ' εἰς ἀπέραντον καὶ ἀμαυρὸν ναόν· ὁ Πάπας ἔρχεται προσευξόμενος ἐν τῇ βασιλικῇ τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Οὐδόλως πλέον εἰσέρχεται βασιλικῶς ὡς ὅτε ἐκυριάρχει ἐν Ῥώμῃ· προσέρχεται ἀπροσδοκῆτως, ἀνευ κρότου, διὰ πλαγίου θύρας καὶ γονυπετεῖ ἐνώπιον τῆς «Ἐξομολογήσεως».

ἐνθα τὸ σῶμα τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἐφησυχάζει. Ὁ νεκρὸς ὃν σκέπει ὁ τάφος οὗτος καὶ ὁ ζῶν ὃν στηρίζει τὸ προσκυνητάριον τοῦτο, ἀποτελοῦσιν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, εἰς ἀπόστασιν ἐννεακαίδεκα αἰώνων.

Μεταξὺ τῶν τερμάτων τῆς σειρᾶς ταύτης οἱ διαφορώτεροι Πάπαι διεδέχθησαν ἀλλήλους, καὶ Λέων ὁ ΙΓ', ἐν ἐπεκτεινῆ τὸ βλέμμα πρὸς τὰ βᾶθη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, καθορᾷ τοὺς πολλαπλοῦς αὐτῶν τάφους. Ἡ προσευχὴ αὐτοῦ τότε ἀποβαίνει ὡς ὄπτασία. Ἐπαναβλέπει διὰ μέσου τῆς ἱστορίας, παρόντας εἰσέτι ἐντὸς τῆς κρυπτῆς ἢ ὑπὸ τὰς πλάκας τῆς βασιλικῆς τοὺς Πάπας οἵτινες ἔθεσάν ποτε τὴν ὑλικὴν αὐτῶν ἰσχὺν καὶ τὴν πραγματικὴν δύναμιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀποστολῆς, — τοὺς «θεοκράτας» Πάπας τοῦ Μέσου Αἰῶνος· καὶ κατόπιν, διαδεχομένους αὐτούς, τοὺς Πάπας οἵτινες ἐπεκαλοῦντο τὴν καλὴν θέλησιν τῶν βασιλέων πρὸς βοήθειαν τῆς Ἐκκλησίας, ἵνα ζήσῃ, — τοὺς Πάπας «διπλωμάτας», τοὺς τοῦ παλαιοῦ συστήματος.

Οὗτος καὶ ὑλικῆς ἐξουσίας στερεῖται καὶ ἡγεμονικῶν σχέσεων, ἀλλ' ἐννοήσας πρὸ πολλῶν ἡγεμόνων ὅτι τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα ἔμελλον ἐν τῷ αἰῶνι ἐν ᾧ ζῶμεν νὰ προβαδίσωσι τῶν πολιτικῶν, ἤνωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς μελέτης τῶν ζητημάτων τούτων, ἀπετάθη ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν καρδίαν τῶν πληθυσμῶν, ὧν ἡ δημοκρατικὴ ἐξέλιξις ἀπανταχοῦ ἐδραίωνει ἢ ἐτοιμάζει τὴν ἡγεμονίαν· καὶ θὰ μὲν χαρακτηριστικὸν Λέοντος τοῦ ΙΓ' ὅτι οὗτος, ἄνθρωπος ὧν τῆς παραδόσεως, ἐνόησε τὸ μέλλον καὶ ὅτι ἐν ὀνόματι τῆς παραδόσεως αὐτῆς προσεπάθησε νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὸ μέλλον τοῦτο, ἵνα δεσπόσῃ αὐτοῦ. Χάριτι αὐτοῦ ἡ παποσύνη τοῦ λήγοντος ἐννεακαίδεκάτου αἰῶνος παρήγαγε τὴν καλλίστην ἐνέργειαν, ἣν ἐδύνατό τις νὰ ὀνειρευθῆ δι' αὐτήν, ἐνέργειαν ἐμπροσθοφυλακῆς, μακρᾶς βολῆς καὶ μακροχρονίου λήξεως.

Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ.

Κ. Χ. Κ.

ΜΕΛΕΤΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΝ

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εἶναι ἱστορικὸν γεγονός ἐποικινήσαν πλείστας ἐριδας, καὶ ἐρ' οὐ ἥκιστα κατωρθώθη νὰ ἐπέλθῃ συνεννόησις. Ἐπεταί ἄραγ' ἐκ τούτου ὅτι δεόν νὰ παραιτηθῶμεν τῆς μελέτης αὐτοῦ καὶ ὅτι εἶναι ἐξ ἐκείνων ἐφ' ὧν οὐδέποτε γνωσθήσεται ἡ ἀλήθεια; Δὲν τὸ πιστεύω. Κατὰ πρῶτον δὲν δύνανται νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι ἐλλείπουσιν αἱ ἀποδείξεις πρὸς γνῶσιν αὐτοῦ· ἔχουσιν ὁμῶς τὸ σπουδαῖον ἐλάττωμα νὰ προέρχωνται πᾶσαι ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους· μόνοι οἱ νικηταὶ ὀμιλοῦσιν, οἱ ἠττημένοι μένουσιν ἄφωνοι. Ἐκτὸς τοῦ Ζωσίμου, ἅπαντες οἱ ἐθνικοὶ ἱστοριογράφοι φαίνονται ἀγνοοῦντες ὅτι μίαν ἡμέραν ὁ αὐτοκράτωρ ἠλλαξε θρήσκυμα. Ἀπ' ἐναντίας, οἱ χριστιανοί, οἵτινες φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐσεμνύοντο διὰ τόσον ὠραίαν κατάκτησιν, διηγοῦνται προθύμως πῶς αὕτη ἐγένετο. Εἰς ἐκ τῶν ἐνδοξοτέρων τούτων συγγραφέων, Εὐσέβιος ὁ ἐκ Καισαρείας, ἀφῆκεν ἡμῖν μάλιστα δις τὴν διήγησιν, ἡ δὲ μαρτυρία αὐτοῦ ἠδύνατο ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἀρκέσῃ, ἂν, διὰ πολλοὺς λόγους, δὲν ἦτο ὑποπτος εἰς τινὰς. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἐξ ἐκείνων οἵτινες στεροῦνται ἐν τινι μέτρῳ κύρους καὶ ὧν ὁ χαρακτήρ δὲν ἐπιβάλλει ἐμπιστοσύνην. Ὁ βίος ὃν ἔγραψε τοῦ Κωνσταντίνου βρῖθει μὲν περιέργων λεπτομερειῶν, πλὴν ἔχει ὕφος πανηγυρικοῦ, ὅπερ προξενεῖ ἀνησυχίαν. Διαβλέποντες ὅτι θέλει διὰ πάσης θυσίας νὰ ἐγκωμιάσῃ τὸν ἥρωά του, δυσπιστοῦμεν πρὸς τὸν τρόπον δι' οὗ παρουσιάζει τὰς πράξεις του καὶ κλίνομεν ν' ἀποκόψωμεν πολλὰ ἐκ τῶν ἀποδιδόμενων αὐτῷ ἐγκωμίων.

Ἐν τούτοις δὲν πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ μεγαλοποιῶμεν τὰ πράγματα. Τὸ ἔργον τοῦ Εὐσέβιου σύγκειται ἐκ δύο μερῶν ἅτινα δὲν ἔχουσι τὸν αὐτὸν χαρακτήρα καὶ ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὰς διηγήσεις ἀπὸ τῶν ἐπισήμων πράξεων ἃς ἀναφέρει. Αἱ διηγήσεις δὲ χρῆζουσιν ἐπιμελοῦς ἐξελέγξεως· διότι, καίπερ μὴ ἐπινοήσας ἐξ ὀλοκλήρου τὰ γεγονότα ἅτινα ἀναγράφει, ὅπερ θὰ ἦτο πολὺ ἀναιδὲς καὶ λίαν ἐπικίνδυνον, οὐχ ἦττον,

δυνατόν νὰ τὰ διέστρεψε, νὰ τοῖς ἔδωκε στροφὴν λίαν εὐνοϊκὴν, νὰ τὰ διηρμήνευσε κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἰδέας καὶ προτιμήσεις¹. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ στηριχθῶμεν περισσότερο ἐπὶ τῶν ἐγγράφων ἅτινα διέσωσεν. Ἦτο περίεργος, καὶ ἠρέσκετο νὰ συλλέγῃ τὰ σπάνια καὶ πρωτότυπα ἔγραφα, διατάγματα ἢ λόγους βασιλέων, ἐπιστολάς μεγάλων προσώπων, τεμάχια ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων κτλ. Ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν καὶ ἐνόει τὴν χρησιμότητα αὐτῶν· διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ δώσῃ μόνον τὴν ἔννοιαν, ἢ νὰ τὰ μετασκευάσῃ ἐξ ὀλοκλήρου κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἱστοριογράφων τῆς ἀρχαιότητος, τὰ ἀντιγράφει ὀλοκλήρα καὶ εὐαρεστεῖται νὰ τὰ ἀναδημοσιεῖ ὅπως τὰ εὔρε. Τοῦθ' ὅπερ καθιστᾷ σπουδαιοτάτην δι' ἡμᾶς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐν ἣ συνέλεξε τόσα πολύτιμα ἔγραφα ἀρνούμενος αὐτὰ ἀπὸ τῆς πλουσίας του βιβλιοθήκης, ἅτινα θὰ ἔμενον ἄγνωστα ἡμῖν ἄνευ αὐτοῦ. Ὁ Βίος τοῦ Κωνσταντίνου ἐγράφη ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ κινεῖ τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον. Μέχρι τοῦδε οὐδὲν κατωρθώθη ν' ἀποδειχθῇ ψευδὲς ἐκ τῶν ἐγγράφων ὧν εἶναι πλήρης. Πολλὰ δ' ἐξ αὐτῶν ἀπαντῶσιν ἀναλελυμένα ἢ ἀναδεδημοσιευμένα παρὰ τῷ Λακταντίῳ, παρὰ τῷ ἱερῷ Αὐγουστίνῳ, παρὰ τῷ Ὀπτάτῳ τῷ ἐκ Μιλέβου, οἵτινες τὰ ἐδανείσθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχείων τοῦ κράτους, καὶ εἶναι ἀνώτερα πάσης ὑποψίας. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἅτινα ἐξασθενοῦσιν, ἀναιροῦσι μάλιστα τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Εὐσεβίου, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι ἔργον του, διότι δὲν θὰ ἐλάμβανε τὸν κόπον νὰ τὰ κατασκευάσῃ ἵνα διαψεύσῃ αὐτὸς ἑαυτὸν². Ταῦτα δέ, περὶ ὧν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀμφιβάλ-

¹ Ἴδου μία ἀρκετὰ περίεργος ἀπόδειξις. Ὁ Eckhel ἐν τῇ Νομισματολογίᾳ αὐτοῦ (*Doctrina numorum*), παρατηρεῖ ὅτι ἐπὶ τινῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν νομισμάτων παρίσταται ὁ Κωνσταντίνος τὴν κεφαλὴν ὑψωμένην πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη προξένησεν ἐπίσης ἐντύπωσιν εἰς τὸν Εὐσεβίον, ὅστις διαβλέπει εἰς τοῦτο ἀπόδειξιν τῆς εὐσεβείας τοῦ ἡγεμόνος καὶ διατείνεται ὅτι ἠθέλησε νὰ λάβῃ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τὴν στάσιν ἀνθρώπου προσευχομένου. Ἀπ' ἐναντίας ὁ Ἰουλιανός, ὅστις ἐπωφελεῖται πάσης εὐκαιρίας ἵνα σκώψῃ τὸν θεῖόν του, τεκμαίρεται ἐκ τούτου ὅτι ἤρατο τῆς σελήνης, δηλαδὴ ἤτι ὀλίγον παράφρων. Ὅσον διὰ τὸν Eckhel, φρονεῖ ὅτι οἱ χαράξαντες τὸ νόμισμα τοῦτο ἠθέλησαν ἀπλοῦστα νὰ παρομοιάσωσι τὴν κεφαλὴν τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, εἰς ὃν οἱ καλλιτέχναι δίδουσι ἐνίτε τὴν στάσιν ταύτην.

² Τοιοῦτοτρόπως καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν φαίνεται ὁ Εὐσεβίος λέγων ἡμῖν ὅτι ὁ Κωνσταντίνος ἔκλεισε τοὺς ναοὺς καὶ ἀπηγόρευσε τὰς θυσίας, ἀντιγράφει ἐπιστολὴν του πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς ἐν ἣ διακηρύττει ὅτι ἕκαστος «ὀφείλει νὰ πράττῃ ὡς ἐννοεῖ» καὶ ὅτι αἱ τελεταὶ ἐν τοῖς ναοῖς δὲν ἐμποδίζονται.

λωμεν, δεόν νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὑπεράσπισις τῶν ἄλλων. Φρονῶ λοιπὸν ὅτι ἕως ὅτου ἀποδειχθῇ τὸ ἐναντίον, δυνάμεθα νὰ τὰ θεωρῶμεν αὐθεντικὰ καὶ νὰ τὰ μεταχειρίζομεθα μετ' ἀσφαλείας. Δὲν ἔχουσι δὲ δι' ἡμᾶς μόνον τὸ πλεονέκτημα ὅτι ρίπτουσι πολὺ φῶς ἐπὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἔγραψεν ἢ τὰ ἐνέπνευσεν ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντίνος, ὅστις ἦν ἐκ φύσεως καὶ ἀνατροφῆς εὐφραδῆς, ἀρεσκόμενος νὰ δημηγορῇ καὶ μεταβάλλων ἀσμένως ἐπίσημα ἔγραφα εἰς ἐπιδείξεις ῥητορικὰς, ἐπιτρέπουσι νὰ γνωρίσωμεν καὶ νὰ κρίνωμεν τὸν ἄνδρα.

I

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 311 παρεσκευάζετο ὁ Κωνσταντίνος νὰ πολεμήσῃ πρὸς τὸν Μαζέντιον. Μόλις πρὸ πέντε ἐτῶν ἐβασίλευεν ἀντὶ τοῦ πατρὸς του Κωνσταντίνου τοῦ Χλωροῦ· ἐγένετο ὁμῶς καλὴ χρῆσις τῶν πέντε τούτων ἐτῶν. Ἰκανὸς ὢν πολιτικὸς καὶ ἀνδρεῖος στρατιώτης κατῳρῆσε νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Φράγκους νὰ διέλθωσι τὸν Ῥῆνον καὶ διετήρησε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην. Ἡ Βρεττανία καὶ ἡ Γαλατία, αἵτινες ἀπετέλουσαν τὸ κράτος του, ἦσαν ἡσυχὸν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του· ἀφοῦ δὲ ἐγκατεστάθη ἐν αὐταῖς μονίμως, ἔμελλε νὰ ἐκστρατεύσῃ, ἵνα δοκιμάσῃ τὴν τύχην ἑξω. Ὅθεν ἐπὶ κεφαλῆς καλοῦ στρατοῦ ἐλάμβανε τὴν πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἀγούσαν καὶ ἐβάδιζε κατὰ τῆς Ῥώμης.

Ἡ κατάστασις τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἦτο τότε τόσον ἀνθηρὰ, ὅσον πρὸ τινῶν ἐτῶν, ὅτε ὁ Διοκλητιανὸς ἐώρταζε μετὰ τῆς τῶν πομπῆς τὴν εἰκοσαετηρίδα τῆς βασιλείας του. Ἐν τῷ τῷ διηρηθεῖτο ποιά τις ἀκμὴ εἰσέτι διὰ τῆς ὠθήσεως ἣν ὁ μέγας αὐτοκράτωρ εἶχε δώσει πρὸς σὺφρονα διοίκησιν· οἱ ἐξωτερικοὶ ἐχθροὶ μετὰ δειλίας ἐτόλμων νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐφοδοὺς των, καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κόσμου εὐρίσκετο ἐν εἰρήνῃ. Ἐν συντόμῳ, μεθ' ὅλα τὰ ἐν τῷ ὀρίζοντι ἀναφανένονα νέφη, οἱ κάτοικοι ἠδύναντο νὰ λογίζωνται εὐτυχεῖς, κυρίως ὅσακις ἀνεμιμνήσκοντο τῶν φοβερῶν κρίσεων δι' ὧν τὸ κράτος εἶχε διέλθει περὶ τὰ τέλη τοῦ προηγηθέντος αἰῶνος, ὅποτε εἶχε φανῆ ὑπὲρ ποτε ἐγγὺς τῆς καταστροφῆς· μίαν στιγμὴν μάλιστα ἐπὶ Γαλλικῆς ἢ μηχανῆς ἐφθασεν ἐντελῶς εἰς τὴν ἀκμὴν νὰ διαλυθῇ. Αἱ ἐπαρχίαι, ἃς οἱ λεγεῶνες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ὑπερασπίσωσιν, ἐσκέφθησαν νὰ προστατευθῶσι μόναι καὶ ἐξέλεξαν ἀρχηγούς· ὥστε ὑπῆρξαν τριάκοντα αὐτοκράτορες συγχρόνως. Εὐτυχῶς οὐδέποτε ἡ Ῥώμη ἐστερήθη καλῶν στρατηγῶν, καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐσώθη ὑπὸ τινῶν ἀνδρείων μαχητῶν,

οἵτινες ἀνεχαίτισαν τοὺς βαρβάρους καὶ ἀνεκτήσαντο τὰς ἐπαρχίας· ἦσαν δὲ οὗτοί· Κλαύδιος ὁ Γοτθικός, Αὐρήλιος, Πρόβος, ὁ Διοκλητιανὸς πρὸ πάντων, ὅστις κατὰ τοῦτο ὑπεεῖχε τῶν προκατόχων του ὅτι ἐθασίλευσεν εἴκοσιν ἔτη, ἐνῶ ἐκεῖνοι μόνις εἶχον ἐμφανισθῆ ἐπὶ τοῦ θρόνου. Χάρις εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς συνάρχοντας οὓς εἶχεν ἐκλέξει, τὸ κακὸν ἐπληρωθῆ, τὸ κράτος ἀνεῦρε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν δύναμιν, ἤρχισαν αὐθις νὰ ἐλπίζωσι, καὶ μετὰ τὴν καταιγίδα ταύτην ἐνόμισαν ὅτι ἔμελλον νὰ ἐπανέλθωσιν αἱ ἡμέραι τῶν Ἀντωνίνων καὶ τῶν Σεβήρων.

Δυστυχῶς ὅμως ὁ Διοκλητιανός, ὅστις ἐπέτυχε τόσον εἰς τὴν εἰρήνευσιν τοῦ κράτους, ὑπῆρξεν ἥττον ἱκανὸς κατὰ τὴν διοργάνωσιν αὐτοῦ. Καθίσταται εὐνόητον πῶς ἀπεφάσισε νὰ διανεμῆ τὴν ἐξουσίαν εἰς πολλοὺς ἡγεμόνας· καθότι ἕκαστον τῶν ἀπειλουμένων ὀρίων ὤφειλε νὰ ἔχη τὸν ὑπερασπιστὴν του, ὁ αὐτὸς δὲ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιμετωπίζῃ συγχρόνως Γερμανοὺς καὶ Πάρθους. Ἐπαινείται ἀκόμη ὅτι ἠθέλησε νὰ τηρήσῃ εἶδος ἱεραρχίας μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τούτων, ἵνα μὴ καταστραφῆ ἡ ἐνότης τοῦ κράτους διὰ τῆς πληθῆος τῶν αὐτοκρατόρων· τινὰς ὅμως ἐκ τῶν θεσμοθεσιῶν αὐτοῦ δυσκόλως κατορθοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος, ὅστις ἠρέσκετο νὰ περιστοιχίζηται ὑπὸ αὐτῆς ἐν ἡ ἡκμαζεν ἢ μᾶλλον μικρολόγος ἐθιμοτυπία, νὰ ἐνδύηται διὰ πορφύρας καὶ μετάξης, νὰ καλύπτηται διὰ χρυσοῦ καὶ ἀδαμάντων, νὰ ἀπαιτῆ ἵνα τὸν προσκυνῶσιν ὡς θεόν, ὅστις ἐφαίνετο τέλος συμμεριζόμενος πάσας τὰς ὀρέξεις τῶν μοναρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, παρεδέχθη, διὰ παραδόξου ἀντιθέσεως, μίαν ἐκ τῶν προσφιλεστέρων ἰδεῶν τῶν παλαιῶν Ῥωμαίων, ἐξώρισε δηλαδὴ τὴν κληρονομικότητα ἀπὸ τοῦ μοναρχικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Ἡ κληρονομικότης ὑπῆρχε μιστὴ παρ' ἅσασιν ἐκεῖνοις ὅσοι ἐν Ῥώμῃ ἐνεθυμοῦντο τὴν δημοκρατίαν καὶ ἐτήρουν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν λύπην τινὰ διὰ τὴν ἀπώλειαν αὐτῆς. Ὅσάκις δὲ ἀπεφάσισον νὰ ὑπομείνωσιν αὐθέντην, δὲν ἤθελον νὰ ἀντικαθίσταται ὁ ἡγεμὼν ἀμέσως ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του, ἀλλὰ προυτίμων νὰ ἐκλέγῃ διάδοχον ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας του. «Τὸ νὰ κατάγηται τις ἀπὸ βασιλικοῦ αἵματος, ἔλεγεν ὁ Τάκιτος, εἶναι ἀπλοῦν ἀποτέλεσμα τύχης. Ἀπ' ἐναντίας ὅστις υἰοθετεῖ ἄλλον τὸν ἐκλέγει ἐλευθέρως, καὶ ἂν θέλῃ νὰ ἐκλέξῃ καλῶς, δὲν ἔχει ἢ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν κοινὴν γνώμην». Ἀκολουθῶν τὰς ἀρχὰς ταύτας ἠθέλησεν ὁ Διοκλητιανὸς νὰ συστήσῃ μοναρχίαν ἐν ἡ ἡ υἰοθεσία ν' ἀντικαθιστᾶ τὸ γένος. Διέταξε λοιπὸν ἵνα οἱ τέσσαρες ἡγεμόνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων διένειμε τὸ κράτος (δύο αὐγούστοι καὶ δύο καίσαρες), μὴ λαμβάνοντες ποσῶς

ὑπ' ὄψιν τὰ νόμιμα τέκνα τῶν ἐκλέγωσιν, ὅπως τοὺς διαδεχθῆ, τὸν ἀξιωτέρον. Ἡ ἰδέα ὅμως αὕτη, ἡ λίαν ἐπαγωγὸς ἐν θεωρίᾳ, εὐρέθη δυσεφάρμοστος. Ἐπέτυχεν ἄπαξ μόνον ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων, χάρις εἰς τὴν τύχην, ἣτις ἔθεσεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Καισάρων τέσσαρας αὐτοκράτορας μὴ κτησαμένους ἄρρενα κληρονόμον. Ὅταν ὁ ἡγεμὼν ἔχη υἱόν, σπανίως ἀποφασίζει νὰ τὸν ἀποκληρώσῃ· ἔτι σπανιώτερον εἶναι νὰ στέρξῃ ὁ υἱὸς νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν εἰς ξένον, πᾶσα δὲ νεὰ διαδοχὴ καθίσταται ἀφορμὴ ἐμφυλίου πολέμου. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν παραιτήσιν τοῦ Διοκλητιανοῦ οὐδ' ἴχνος πλέον ἔμεινε τῆς ὠραίας ἱεραρχίας ἣν εἶχεν ἐπινοήσει. Ἀντὶ δύο αὐγούστων καὶ δύο καισάρων ὑπῆρξαν ἕξ ἢ ἑπτὰ αὐτοκράτορες, οἵτινες ἤξιον νὰ ὡσι περιβεβλημένοι δι' ἴσης ἐξουσίας καὶ οἵτινες ἐξηκολούθησαν τοὺς κατ' ἀλλήλων πολέμους μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἔμεινε μόνον εἰς ἐν τῇ ζωῇ.

Διέπραξεν ὅμως ὁ Διοκλητιανὸς ἔτι σοβαρώτερον σφάλμα· ἐνῶ ἔμελλε νὰ παραιτηθῆ τῆς ἐξουσίας, ἤρχισε τὴν καταδίωξιν τῶν χριστιανῶν. Ἐπὶ τριακονταετιαν σχεδὸν τοὺς εἶχον ἀφήσει ἡσύχους, καὶ ἐνῶ τοῖς ἦτο εὐκολον, ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀταξίας, νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τὰς ἀρχαίας ὕβρεις, ἐν τούτοις οὐδέποτε εἶχον ταραξεί, τὴν δημοσίαν εἰρήνην. Ὅθεν φρονοῦσιν ὅτι ἡ πολιτεία ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ τοὺς ἀνέχεται καὶ ὅτι ἡ στιγμή δὲν ἦτο κατάλληλος πρὸς πρόκλησιν νέων ἐχθρῶν· ὁ σοφὸς Διοκλητιανὸς ὤφειλε νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο. Διατείνονται συνήθως ὅτι παρῆρθη εἰς τὰ αὐστηρὰ μέτρα ὑπὸ τινος ἐκ τῶν συναδελφῶν του, τοῦ καίσαρος Γαλερίου, ὅστις ἦτο φανατικὸς εἰδωλολάτρης· φρονῶ ὅμως ὅτι δυνάμεθα νὰ παραχωρήσωμεν τῷ ἰδίῳ τὴν πρωτοβουλίαν· δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ τὸν ἐρεθίσωσι κατὰ τῶν χριστιανῶν, διότι ὁ ἴδιος εἶχε λόγους νὰ μὴ τοὺς ἀγαπᾷ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ ἀπὸ δούλων ἔλκων τὸ γένος καὶ σχεδὸν ἀλλόφυλος, εἶχεν ὅλα τὰ αἰσθήματα ἀρχαίου Ῥωμαίου· ἦτο συντηρητικὸς ἐκ φύσεως καὶ φρονήματος, ἀφωσιωμένος δὲ εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις καὶ θεωρῶν τὸ πρὸς τὸ παρελθὸν σέβας ὡς σωτηρίαν τῆς πολιτείας. «Εἶναι μέγα ἐγκλημα, ἔλεγεν ἐν τινι τῶν διαταγμάτων του, τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ καταστρέψῃ ὅ,τι ἄπαξ τεθὲν καὶ ὀρισθὲν ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος τηρεῖ ἔκτοτε τὴν κανονικὴν πορείαν καὶ τὴν νόμιμον αὐτοῦ θέσιν». Ὡς βλέπετε, ὠμίλει ὡς ὁ Κάτων. Ἀφοῦ ἐπανήγαγε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὑλικὴν τάξιν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἵνα θεμελιώσῃ διαρκῆ κατάστασιν, ἤθελε νὰ ἐπανορθώσῃ τοὺς ἀρχαίους θεσμούς. Εὖρε λοιπὸν ὠφέλιμον διὰ παντὸς μέσου νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Πιθανὸν νὰ ἦτο

εὐλαβῆς ὁ ἴδιος—μὴ ὑπαρχόντων τότε ἐλευθεροφρόνων, —ἀλλ' ἐν οἰαδῇ— ποτε περιπτώσει ἑθεώρει τὴν εὐλάβειαν ὡς καλὸν μέσον κυβερνήσεως. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἀπῆτει νὰ τὸν προσκυνῶσιν· ἐπόθει νὰ φαίνεται ὡς ἐνσάρκωσις τοῦ Διὸς ἐπὶ τῆς γῆς, οὐ τὸ ὄνομα ἐπισήμως εἶχε λάβει. Ὅθεν κατήντησε νὰ θεωρῇ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Διὸς ὡς ἰδίους καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν ἀπιστίαν πολιτικὸν ἔγκλημα. Πιθανὸν ἀκόμη, ὅτε ἐπεδόθη εἰς τὸ ἀπαίσιον τοῦτο ἔργον, νὰ μὴ παρητήρησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ. Ἔως τότε εἶχεν εὐδοκιμήσει σχεδὸν ἐν πάσαις ταῖς ἐπιχειρήσεσιν αὐτοῦ καὶ οὐδόλως ὑπώπτευν ὅτι εἶναι ἐνίοτε δυσκολώτερον νὰ βιάσῃ τις τὰς συνειδήσεις παρά νὰ κινήσῃ ἀνδρείους στρατοὺς. Εἶχε τὴν συνήθη ἐκείνην παρά τοῖς μεγάλοις κυβερνήταις οἴησιν, ἧς ἐνεκεν πιστεύουσιν ὅτι δύνανται τὰ πάντα νὰ κατορθώσωσι. Καταφαίνεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ περιφήμου αὐτοῦ διατάγματος περὶ τοῦ μεγίστου ὄρου, δι' οὗ ἠξίου νὰ καθορίσῃ τὴν ἀξίαν ὄλων τῶν σιτίων, ἵνα προλάβῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς ἐμπορικὰς κρίσεις. Τὸ σκληρὸν μᾶθημα ὅπερ ἔλαβεν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ δὲν τὸν ἐθεράπευσεν ἀπὸ τοῦ νὰ πιστεύῃ τὴν παντοδυναμίαν τῆς πολιτείας: προσέβαλε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐκ δευτέρου ἐνίκηθη. Ἡ καταδίωξις, ἥτις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦλάχιστον ὑπῆρξεν αὐστηροτάτη, ἐπέφερε τὴν ἐνίσχυσιν τῆς αἰρέσεως ἣν ἐπίστευε νὰ ἐκμηδενίσῃ καὶ τῇ ἔδωκε περισσοτέραν σπουδαιότητα. Ἀντὶ νὰ καταστρέψῃ τοὺς χριστιανούς ὡς ἤλπιζε, τοὺς ἔφερεν εἰς θέσιν νὰ κατασταθῶσιν ἐντελῶς κύριοι καὶ νὰ ἀντικαταστήσωσι τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν.

II

Ἐν τῷ διωγμῷ τούτῳ τῶν χριστιανῶν εἰς ἐκ τῶν κυβερνώντων ἡγεμόνων, ὁ καῖσαρ Κωνσταντῖος ὁ Χλωρός, φαίνεται ὅτι ἐτήρησεν ἐξαιρετικὴν στάσιν. Διατείνεται μάλιστα ὁ Εὐσέβιος ὅτι οὐδέποτε ἐφήρμοσεν εἰς τὰ κράτη του τὸ διάταγμα τοῦ διωγμοῦ· τοῦτο ὅμως εἶναι καταφανὴς ὑπερβολή. Ὁ Διοκλητιανός, ὅστις ἤθελε νὰ ὑποτάσσωνται αὐστηρῶς οἱ καῖσαρες εἰς τοὺς αὐγούστους, καὶ ὅστις ἐγίνωσκε τίνι τρόπῳ νὰ ἀναγκάζῃ τοὺς ἄλλους ἵνα τὸν ὑπακούωσι, δὲν θὰ ἠνείχετο τοιαύτην ἀπειθειαν. Τὸ διάταγμα ἀπέβλεπεν εἰς ὀλόκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν· ἔδει νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα ὄλων τῶν ἡγεμόνων· ὤμεν δὲ πεπεισμένοι ὅτι ἐδημοσιεύθη πανταχοῦ, καὶ ὅτι πανταχοῦ, ἐν τε τῇ Γαλατίᾳ ὡς καὶ εἰς ἄλλα μέρη, εἶχε λάβει ἀρχὴν ἐκτελέσεως. Τοῦτο τοῦλάχιστον διδάσκει ὁ Λακτάντιος,

ὅστις εἶναι ἀκριβέστερος καὶ κἀλλιον πληροφορημένος τοῦ Εὐσέβιου. «Ὁ Κωνσταντῖος, λέγει, ἵνα μὴ φανῇ διχονοῶν πρὸς τοὺς συναδέλφους του, κατέστρεψε τὰ μέρη ἐνθα οἱ χριστιανοὶ συνήρχοντο, δηλαδὴ τείχη τινά, καὶ ἐφύλαξε τὸν ἀληθῆ ναὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ὑπάρχει ἐν τοῖς ἀνθρώποις». Ἴδου ἡ ἀλήθεια. Ἀρχίσας τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διαταγῶν ἃς εἶχε λάβει παρά τοῦ Διοκλητιανοῦ, διέταξε τὴν καταστροφὴν ἐκκλησιῶν τινῶν, κατήγγειλεν ἴσως καὶ τινὰ πρόσωπα¹, ἀλλὰ δὲν προχώρησε περαιτέρω, καὶ ἅμα δὲν ὑπῆρχε κίνδυνος δι' αὐτόν, ἀφῆκε τοὺς χριστιανούς ἡσύχους. Ἡ αὐστηρότης τῶν ἄλλων ἡγεμόνων ἀνεδείκνυε τὴν πραότητα ταύτην, διὰ τοῦτο τὴν ἐμεγαλοποίησαν, καὶ ἐσχηματίσθη ἐνωρὶς ἡ ἰδέα ὅτι εἰς τὰ κράτη του οὐδεὶς κατεδιώχθη διὰ τὰς πεποιθήσεις του. Μετὰ τινὰ ἔτη ἔλεγον οἱ δυνατισταὶ ἐπίσκοποι, ἀποτεινόμενοι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον: «Κατάγεσαι ἀπὸ γένους εὐσεβοῦς σὺ τοῦ ὁποίου ὁ πατήρ ἐν μέσῳ σκληρῶν ἡγεμόνων τοσοῦτον ἐσεβάσθη τοὺς χριστιανούς, ὥστε ἐνεκεν αὐτοῦ ἡ Γαλατία δὲν ἐγνώρισε τὴν μάστιγα τοῦ διωγμοῦ». Ἄς εἴπωμεν ἀπλουστάτα ὅτι τὴν ἐγνώρισεν ὀλιγώτερον τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ πιστεύω ὅτι θὰ εὐρισκώμεθα ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Διὰ ποίαν ἀρὰ γε αἰτίαν Κωνσταντῖος ὁ Χλωρός ὑπῆρξε τόσο ἐννοῦς εἰς τὸν χριστιανισμὸν; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἔχει ὁ Εὐσέβιος ἐτοίμην τὴν ἀπάντησιν, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἦτο χριστιανός, ἢ σχεδὸν χριστιανός. Βεβαίως «ὅτι ἀφιέρωσεν εἰς τὸν μόνον Θεὸν τὰ τέκνα, τὴν σύζυγον, τοὺς θεράποντας καὶ ὀλόκληρον αὐτοῦ τὸ ἀνάκτορον, ὥστε τὸ πληροῦν αὐτὸ πλῆθος κατ' οὐδὲν διέφερε τοῦ συγχάζοντος εἰς τὰς ἐκκλησίας». Καὶ αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πατρὸς του ὡς περὶ θρησκομανοῦς ἐπικαλουμένου κατὰ πρῶτον εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς πράξεις «τὸν Πατέρα Θεόν». Φρονῶ ὅμως ὅτι τὰ συχνάκις ἀναφερόμενα ταῦτα κείμενα δὲν λέγουσιν ἐντελῶς ὅ,τι τοῖς ἀποδίδουσι. Ἡ δύνατό τις νὰ δέηται τῷ «μόνῳ Θεῷ» ἢ «τῷ οὐρανίῳ Πατρί»², χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ παύσῃ νὰ εἶναι εἰδωλολάτρης.

¹ Ἄν πιστεύσωμεν τὸ μαρτυρολόγιον, τινὲς ἐκ τῶν καταγγελιῶν τούτων ἀπέβησαν εἰς καταδικὴν καὶ θάνατον τῶν κατηγορηθέντων.

² Ἡ ἀόριστος αὕτη ἔκφρασις, τὸν Πατέρα Θεόν, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζεται ὁ Εὐσέβιος ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Κωνσταντίνου, νομίζω ὅτι εἶναι ἡ ἀκριβὴς μετάφρασις τῆς λατινικῆς ἐκφράσεως Divus Pater, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι ἵνα ὀρίσωσι τὴν Θεότητα. Τὴν ἀπέδιδον ἐνίοτε εἰς τὸν Δία, ὅστις ἑθεωρεῖτο ὡς ὁ πρῶτος τῶν Θεῶν. Εἶχε δὲ ἡ ἔκφρασις αὕτη τὸ πλεονέ-

Πείθουσι μόνον ἡμᾶς αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ ὅτι ὁ Κωνσταντῖος ἀνήκεν εἰς τὸν ὄμιλον ἐκείνων τῶν πεφωτισμένων, οἵτινες ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κέντρου τῆς πολυθείας, χωρὶς νὰ ἀρνηθῶσιν ἐντελῶς τὰς δημῶδεις ιδέας, ἤρθησαν μέχρι τοῦ νὰ κατανοήσωσι τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι αἱ εὐρεῖαι καὶ καθαραὶ αὐταὶ πεποιθήσεις τὸν διεθέσαν εἰς ἀνοχὴν πασῶν τῶν λατρείων· πιθανὸν μάλιστα νὰ ἐνέπνευσαν αὐτῷ ἰδιαίτην ἐκτίμησιν καὶ κλίσιν τινὰ πρὸς τοὺς χριστιανούς. ὅτι ὅμως ἡ κλίσις αὕτη ἔλαβε ποτε τὸν τύπον πλήρους δημοσίας προσελύσεως εἰς τὸν χριστιανισμόν, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν. Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς θὰ τὸ ἀνέφερον κἄπως ἀκριβέστερον· θὰ ἐκαυχῶντο διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Κωνσταντῖου· ἀφ' ἐτέρου ἤθελε διακρίνεσθαι παρὰ τοῖς εἰδωλολάτραις μνησικαχία τις ἐναντίον ἡγεμόνος ἐγκαταλιπόντος τὴν πίστιν αὐτῶν. Ἀπ' ἐναντίας τὸν ἐγκωμιάζουσιν ἀπαύστως καὶ θαυμάζουσι τὴν εὐσέβειαν ὡς καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετὰς αὐτοῦ. Ἡ δὲ γερούσια ἀπένειμεν εἰς Κωνσταντῖον τὸν Χλωρὸν μετὰ θάνατον τιμὰς ἀποθεώσεως, διότι τοιοῦτον ὑπῆρχεν ἔθιμον, τὸ ὅποιον οὐδ' οἱ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες ἀπέφυγον· φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχον περισστέραν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν τοῦτον παρὰ εἰς τοὺς ἄλλους οἵτινες εἶχον δημιουργηθῆ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἡ μορφή τοῦ ὠχροῦ αὐτοκράτορος, ὅστις διῆλθε τὸν βίον μαχόμενος γενναίως καὶ καλῶς κυβερνῶν τὰ κράτη του, ὅστις οὐδέποτε μετέσχε πολιτικῆς ῥαδιουργίας, ὅστις ἀπέσχε πάσης σκληρᾶς τιμωρίας καὶ ὑπῆρξε πατὴρ ἀγαθὸς δι' ὅλους τοὺς ὑπηκόους του, ἤρμοζεν εἰς τὸν Ὀλυμπον, καὶ βλέπομεν ὅτι τὸν ἐπικαλοῦνται συνήθως μετ' εἰλικρινείας ἥτις δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἐπιδείξεις δημοσίων προσευχῶν, ἃς οἱ ῥήτορες τόσον πολὺ ἐπιδαψιλεύουσιν.

Εὐρέθη λοιπόν, οὕτως εἰπεῖν, ὁ Κωνσταντῖνος, ἐκ γενετῆς φίλος τῶν χριστιανῶν· τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς του τὸν προέτρεπε νὰ τοὺς εὐνοῖ. Συναναστράφη ἀναμφιβόλως κατὰ τὴν νεότητά του τινὰς ἐκ τῶν ἱερέων καὶ ἐπισκόπων, ὑφ' ὧν λέγει ὁ Εὐσέβιος ὅτι ἠρέσκετο ὁ Κωνσταντῖος νὰ περιστοιχίζηται· ὅθεν ἐγνώρισε πρῶτως τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν καὶ ἐξωκειώθη πρὸς αὐτάς. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸν ἐκάλεσε μετ' ὀλίγον ὁ Διοκλητιανὸς παρ' αὐτῷ, διότι ἐπιθυμῶν ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν

κτῆμα ὅτι πᾶσα λατρεία ἠδύνατο νὰ τὴν ἐρμηνεύσῃ κατ' ἴδιον τρόπον. Οἱ χριστιανοὶ ἔβλεπον ἐν αὐτῇ τὸν Πατέρα Θεόν, καὶ οἱ εἰδωλολάτραι τὸν Πατέρα τῶν Θεῶν.

διαδοχὴν διὰ τῆς υἰοθεσίας, δὲν θεωρεῖ συμφέρον ν' ἀφήσῃ τοὺς υἱοὺς τῶν καισάρων νὰ παριστάνωσι πλησίον εἰς τοὺς πατέρας τῶν τῶ πρόσωπον ἐπιδοξῶν διαδόχων. Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πρώτου τῶν αὐγούστων εὗρεν ὁ Κωνσταντῖνος ἄλλας ιδέας περὶ τοῦ τρόπου τοῦ κυβερνᾶν, εἶχεν ἄλλα παραδείγματα πρὸ ὀφθαλμῶν. Δὲν εἶναι ὅμως πιθανὸν τὰ παραδείγματα ταῦτα καὶ αἱ ιδέαι νὰ ἐξήλειψαν ἀπὸ τοῦ νοῦ αὐτοῦ τὰς ἐντυπώσεις, ἃς εἶχε λάβει ἐνόσφῃ ἔμμενεν ἐν Γαλατίᾳ. Καίτοι ὁ αὐτοκράτωρ προσνήχθη αὐτῷ περιποιητικώτατα, θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀναμφιβόλως αἰχμάλωτον, ἢ τοῦλάχιστον ὄμηρον. Ἡ θέσις του μάλιστα τὸν καθίστα ἀντιπολιτευόμενον· τὸ ὑπόκωφον μῖσος ὅπερ ἠσθάνετο κατὰ τῶν ἀνθρώπων μεθ' ὧν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ζῆ, τὸν διεθέτεν εἰς τὸ νὰ κρίνῃ αὐστηρῶς ὅλας αὐτῶν τὰς πράξεις. Διηγῆθη βραδύτερον ὅτι εὕρισκετο Νικομήδειαν ὅτε ἐξέδωκεν ὁ Διοκλητιανὸς τὸ διάταγμα τοῦ διωγμοῦ καὶ εἶδε τιμωρούμενα τὰ πρῶτα θύματα. Προσθέτει δὲ ὅτι ἠγανάκτησε διὰ τοῦτο, καὶ δυνάμεθα νὰ τὸν πιστεύσωμεν. Καὶ ἂν ἀκόμη τὰ μαθήματα τῆς μετριοπαθείας, τῆς φρονήσεως, τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἅτινα εἶχε λάβει παρὰ τοῦ πατρὸς του, δὲν τὸν ἀπεμάκρυνον τῶν βιαίων τούτων μέτρων, ἤρκει ἵνα τῷ καταστῶσι μισητά, ὅτι ὑπῆρξαν ἔργον ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἀπεστρέφετο. Ἐκτοτε ἠσθάνθη ἑαυτὸν ἔτι μᾶλλον προσεγγίσαντα πρὸς τοὺς χριστιανούς, καὶ ἡ κοινότης τῶν ἐχθρῶν ἐσχημάτισεν ἀναμφιβόλως μεταξὺ τῶν νέων δεσμόν· πᾶς καταδικωμένος ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Γαλερίου ἐκτᾶτο δικαίωμα ἐπὶ τῆς εὐνοίας αὐτοῦ.

Ἐντοσοῦτῳ ἔμμενεν ὁ Κωνσταντῖνος εἰδωλολάτρης ὡς ὁ πατὴρ του, καὶ δὴ ἀρκοῦντως ἔνθερμος, ἀφοῦ ὠκοδόμει ναοὺς, τοὺς ὁποίους ἐπλήρου δώρων, καὶ ὁσάκις εἰσῆρχετο εἰς τινὰ πόλιν, ἐνόμιζον ὅτι ἤθελον εὐαρεστήσει αὐτῷ φέροντες ἐνώπιόν του, μετὰ τῶν σημαίων τῶν σωματείων, τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν. Ὑπόπτεισαν μάλιστα ὅτι ἰδιαζόντως ἐσέβετο τὸν Ἀπόλλωνα, ὅτι τὸν ἐτίμα ὡς πάτρωνα καὶ προστάτην, εἰς ἀντάλλαγμα δὲ ὁ θεὸς οὗτος τῷ παρεῖχεν ὅλως ἰδιαίτην χάριτας. Ἐν τινι λόγῳ ἐκφωνηθέντι ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἰς ἐκ τῶν πανηγυριστῶν του παρενείρει ὅτι, ἐνῶ προσήχετο ἐν τινὶ ναῷ, ἐνεφανίσθη εἰς αὐτὸν ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ἀπόλλων του (Apollo tuus), ἵνα τῷ ἀναγγεῖλῃ νίκην· «Θὰ ἀνεγνώρισας τὸν ἑαυτὸν σου εἰς αὐτόν, προσθέτει, διότι, ὡς αὐτὸς εἶσαι νέος, φαιδρός, εὐεργέτης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ὁ ὠραιότερος τῶν ἡγεμόνων». Χωρὶς ν' ἀποδώσωμεν μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὴν

κοινήν ταύτην κολακείαν¹, δυνάμεθα τουλάχιστον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἀπήρθεκε τότε εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ὀμιλῶσι περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ εὐνοουμένου τῶν θεῶν. Συγχρόνως ὅμως ἐνδιεφέρετο νὰ ἐπιδεικνύη δημοσίως τὴν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ εὐνοίαν του. « Ἡ πρώτη πράξις του, λέγει ὁ Λακτάντιος, ἅμα ἀντικατέστησε τὸν πατέρα του. ὑπῆρξε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ τιμῶσι τὸν Θεὸν τῶν, καὶ νὰ τοῖς παραχωρήσῃ τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς λατρείας τῶν ».

Ἄλλως τοιαῦτα ἦσαν τότε αἱ διαθέσεις ὄλων σχεδὸν τῶν συνετῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ διωγμός, παρατεινόμενος, εἶχε κουράσει πάντας, βαρυνθέντας τὰς ἀνωφελεῖς ταύτας αὐστηρότητας. Καὶ αὐτὸς ὁ Γαλέριος, ὁ μέγιστος ἐχθρὸς τῶν χριστιανῶν, ἐξέδωκε διάταγμα ἐν ᾧ διέταττε νὰ σταματήσῃ πᾶσα καταδίωξις, καὶ τελευτῶν ἐζήτηι οἰκτρῶς νὰ δέωνται ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους εἶχε τέως τόσον κακῶς μεταχειρισθῆ. Ἀληθῶς ὅμως τὸ διάταγμα του δὲν ἐξετελείετο εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ὁ καῖσαρ Μαξιμῖνος οὐδόλως λαβὼν αὐτὸ ὑπ' ὄψιν, ἐπέτρεπεν εἰς τινὰς δήμους φανατικούς ὑπὲρ τῶν τοπικῶν θεοτήτων, νὰ ἐξακολουθῶσι τὸν θρησκευτικὸν πόλεμον ἄλλ' αἱ μεμονωμένοι αὐταὶ καὶ ὄψιμοι ἔφοδοι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ βλάψωσι πολὺ τὸν χριστιανισμόν. Κατὰ κανόνα αἱ μεγάλαι προσβολαὶ ἄς ἀξιοῦσι νὰ κατενέγκωσι κατὰ τινος θρησκευτικῆς δοξασίας ἰσχύουσι μόνον κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν. Ἡ βία ἔχει ἀνάγκη ταχείας ἐπιτυχίας ἵνα τὴν συγχωρήσῃ, λαμβάνουσιν δι' αὐτῆς τύπον νομιμότητος. Ἄμα παρατείνεται, ἀφίνει καιρὸν εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς μετριοπαθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης νὰ συνέλθωσιν, ὅλοι δὲ οἱ διστάζοντες, ὅλοι οἱ ἀβέβαιοι, οἵτινες πανταχοῦ πλεονάζουσι, διακηρύττονται ἐπὶ τέλους κατ' αὐτῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἡ κοινὴ γνώμη, ἢ κατ' ἀρχὰς τοσοῦτον αὐστηρὰ πρὸς τοὺς χριστιανούς, ἅμα εἶδεν ὅτι μετὰ δεκαετῆ διωγμῶν δὲν εἶχε κατορθώσει ἡ πολιτεία νὰ τοὺς ἐκμηδενίσῃ, κατέστη εὐνοὺς πρὸς αὐτούς. Καθ' ἣν ἐποχὴν εὐρισκόμεθα, κατὰ

¹ Ἴνα δώσωσι περισσοτέραν βαρύτητα εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ ῥήτορος, ἥτις αὕτη καθ' ἑαυτὴν οὐδεμίαν θὰ εἶχε, παρατηροῦσιν ὅτι πλεῖστα νομίσματα τοῦ Κωνσταντῖνου φέρουσιν ἐν ἐξέρῳ τὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου μετὰ τῶν λέξεων: Soli invicto comiti. Τὰ νομίσματα δὲ ταῦτα ἀναφέρονται πανταχοῦ ὡς πρωφανῆς ἀπόδειξις τῆς εὐσεβείας τοῦ Κωνσταντῖνου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀπορῶ πῶς δὲν παρετήρησαν ὅτι ὑπάρχουσι σχεδὸν ἅλλα τόσα φέροντα τὴν εἰκόνα τοῦ Διός, τοῦ Ἄρεως ἢ τοῦ Ἡρακλέους, ὥστε θὰ ἠδύναντο νὰ συμπεράνωσιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐτίμα σχεδὸν ἐξ ἴσου πάσας τὰς μυθικὰς θεότητας.

τὸ 311, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εἶχε κατακτήσει τὴν ἐλευθερίαν ἢ δὲ ἐπιστροφή τοῦ Κωνσταντῖνου εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐμελλε νὰ τοῖς δώσῃ τὴν ἐξουσίαν.

III

Κατὰ ποίαν ἐποχὴν ἔγινεν ὁ Κωνσταντῖνος χριστιανός;

— Τοῦτο συνέβη ἄριετὰ ἄργά, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ζώσιμον, ὅστις διατείνεται ὅτι ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τῆς βασιλείας του ἐζήσκει τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν, « ἀλλὰ τὴν ἐζήσκει μᾶλλον ἐκ τοῦ φόβου μὴ διακινδυνεύσῃ ἀφῆνων αὐτὴν παρὰ ἀπὸ αἰσθημα κληθούς εὐσεβείας ». Ὅτε κατὰ τὸ 326 ἐθανάτωσε τὸν πρεσβύτερον υἱὸν καὶ τὴν σύζυγόν του, ἠσθάνθη τύψεις συνειδότος καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς νὰ τῷ παράσχῃσι μέσον τι πρὸς ἐξίλασμον τῶν ἀμαρτιῶν του· οἱ ἀρχιερεῖς ὅμως τῷ ἀπεκρίθησαν ὅτι δὲν ἐγνώριζον τοιαῦτα διὰ τόσον ἐγκληματικὰς πράξεις. « Ὑπῆρχε τότε, προσθέτει ὁ Ζώσιμος, Αἰγύπτιός τις¹ ὅστις ἐξ Ἰσπανίας εἶχε μεταβῆ εἰς Ῥώμην καὶ εἶχεν εἰσχωρήσει παρὰ ταῖς κυρίας τῆς αὐλῆς. Ὁ Αἰγύπτιος ἐβεβαίωσε τὸν αὐτοκράτορα ὅτι δὲν ὑπῆρχε σφάλμα τὸ ὅποσον νὰ μὴ συγχωρῆται διὰ τῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ χαρᾶς ἐδέχθη τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην, καὶ ἐπροθυμοποιήθη νὰ παραιτηθῆ τῆς θρησκείας τῶν πατέρων του ἵνα ἐγκολπωθῆ τὴν ἀνέαν ἀσέβειαν ». Ἡ διήγησις αὕτη ἀναμιμνήσκει τὴν μομφὴν τὴν ὁποίαν συχνὰ ἀπέδιδον οἱ ἔθνικοι εἰς τὸν χριστιανισμόν, ὅτι ἐπιθαρρύνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ διαπράττωσι παντὸς εἶδους ἐγκλήματα δίδων αὐτοῖς τὴν ἐλπίδα ὅτι συγχωροῦνται εὐκόλως. Ἐν τῇ σατύρᾳ τῶν καισάρων ὑποθέτει ὁ Ἰουλιανὸς ὅτι ὁ προκάτοχος τοῦ Κωνσταντῖνος μεταχειρίζεται τὸ εὐκόλον τοῦτο μέσον εἰς προσηλυτισμόν. « Διαφορεῖς, φονεῖς, ἱερόσυλοι, ἄτιμα ὄντα, κραυγάζει πάσῃ δυνάμει, ἔλθετε ἐδῶ εὐτόλμως· πλύνων διὰ τοῦ ὕδατος τούτου θὰ ἐξαγνίσω ὑμᾶς παραχρῆμα· ὁποιοσδήποτε δὲ ὑποπέσῃ εἰς τὰ αὐτὰ ἀμαρτήματα, θὰ τὸν διδάξω ὅτι τύπτων τὸ στήθος καὶ τὴν κεφαλὴν θὰ κατασταθῆ καθαρὸς ὡς πρότερον ». Τοιοῦτους περίπου λόγους θὰ ἀπηύθυνε καὶ ὁ Αἰγύπτιος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἐπήνεγκε τὸν ἐκχριστιανισμόν αὐτοῦ.

¹ Ὁ Tillemont ὑποθέτει, ὅτι ἐν τῇ νεαῖα τοῦ Αἰγυπτίου τούτου, ὅστις ἔρχεται ἐξ Ἰσπανίας, πρέπει νὰ ἴδωμεν ἄριστον ἐνθύμησιν τοῦ μέρους τὸ ὅποσον ἔπαίξεν ὁ Ὅσιος, ἐπίσκοπος Κορδοῦβης, ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κωνσταντῖνου.

Τί νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῆς διηγήσεως ταύτης τοῦ Ζωσίμου; Ἄν ἐννοῆ μόνον ὅτι τὰ ἀμαρτήματα τοῦ Κωνσταντίνου ἐπήνεγκον αὐξήσιν τινα εἰς τὴν εὐλάβειάν του, ὅτι, ἵνα κατενάσῃ τοὺς ἐλέγχους τῆς συνειδήσεως, ἐδιπλασίασε τὰς πρὸς τὰς ἐκκλησίας γενναιοδωρίας του καὶ τὰς εὐνοίας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐπίσκοπους, ὅτι ἐφάνη τέλος ἀποφασιστικώτερος ἢ πρὶν γίνῃ χριστιανός, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ τὸν πιστεύσωμεν ἄλλὰ βεβαίως ὅτι μέχρι τοῦ 326 ἐξήσκει τὴν ἀρχαίαν λατρείαν, ἡ ἐπιθυμία δὲ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν θάνατον τῆς συζύγου καὶ τοῦ υἱοῦ του ὑπῆρξε δι' αὐτὸν ἡ πρώτη ἀφορμὴ ἵν' ἀσπασθῆ «τὴν νέαν ἀσέθειαν». Τοῦτο δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν. Τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ἀποδεικνύουσιν ἐναργέστατα ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτοῦ ἀνήρχετο εἰς πολὺ προγενεστέραν ἐποχὴν.

Ἄμα ἐγένετο κύριος τῆς Ῥώμης, περὶ τὰ 312 ἢ 313 τὸ πολὺ, τὸν βλέπομεν ἐνασχολούμενον μετὰ ζήλου εἰς τὰ συμφέροντα τῶν χριστιανῶν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης, τὰ μέτρα, ἅτινα ὑπὲρ αὐτῶν λαμβάνει, ἀδιακόπως διαδέχονται ἀλλήλα ὅτε μὲν δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Καρχηδόνας ἀναγγέλλει αὐτῷ ὅτι θέτει σπουδαία ποσὰ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἱερέων «τῆς ἀγιωτάτης καθολικῆς ἐκκλησίας», ὅτε δὲ ἀπευθύνει λίαν κατεπείγουσαν διαταγὴν πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Ἀφρικῆς, ἵνα ἀποδώσῃ τὸ ταχύτερον ὅλα τὰ δημευθέντα κτήματα ἐν καιρῷ τοῦ διωγμοῦ. Ἄλλο διάταγμα ἐξαιρεῖ τοὺς κληρικούς ἀπὸ παντός δημοσίου φόρου, «ἐπειδὴ ὁμολογουμένως ἡ καθολικὴ θρησκεία εἶναι ἐκείνη ἣτις γινώσκει ἄριστα νὰ τιμᾷ τὴν θεότητα, καὶ ἐπειδὴ, ἐν τὴν φυλάττωσι καὶ τὴν σέβωνται, θὰ ἀποτελέσῃ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ κράτους». Παρατηρητέον ὅτι ἡ ἐξαίρεσις αὕτη δὲν ἀπονέμεται εἰς τοὺς ἱερεῖς πασῶν τῶν λατρειῶν, οὐδὲ κἂν πασῶν τῶν χριστιανικῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ μόνον «εἰς τοὺς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ὁ Κεκιλιανὸς εἶναι ἀρχηγός». Διὰ τῆς προδήλου ταύτης προτιμῆσεως φαίνεται ὁ αὐτοκράτωρ ὀρίζων ἐνταῦθα τὴν θρησκείαν, ἧς συμμερίζεται τὰς δοξασίας. Ἐρχεται ἔπειτα ἡ περιπεπλεγμένη ὑπόθεσις τῶν Δονατιστῶν. Κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος 313 γράφει ὁ Κωνσταντίνος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Μελχιάδην, ἵνα τὸν καταστήσῃ κριτὴν τῶν ἐρίδων, αἰτινες ἐτάραττον τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀφρικῆς: «Δὲν ἀγνοεῖς, τῷ λέγει, ὅτι τόσον μέγα εἶναι τὸ σέβασ μου πρὸς τὴν ἀγίαν ἐκκλησίαν, ὥστε δὲν ἐπιθυμῶ νὰ βλέπω διαιρέσεις καὶ σχίσματα». Περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον, ἐν ἐπιστολῇ ἀπευθυνομένῃ διὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν πρὸς ὑψηλὸν τι πρόσωπον, λέγει ὅτι τῷ ὀμιλεῖ με ἀνοικτὴν καρδίαν, «ἐπειδὴ γνωρίζει ὅτι ὡς αὐτὸς εἶναι λάτρις τοῦ ὑπερ-

τάτου Θεοῦ». Ἀποδεικνύεται δ' ὅτι ὁ ὑπέρτατος οὗτος Θεός, τὸν ὁποῖον λατρεύουσιν ἀμφότεροι, εἶναι ὁ τῶν χριστιανῶν, διότι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἀποκρινόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Δονατιστῶν, ἐκκαλοῦντων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τὴν ἀπόφασιν τῶν συνόδων, ὀμιλεῖ με αὐτὰς τὰς λέξεις: «Θέλουσι νὰ γίνω κριτὴς των, ἐγὼ ὅστις ἀναμένω τὴν κρίσιν τοῦ Χριστοῦ! Me in iudicium postulant, qui iudicium Christi exspecto!» Ἰδοὺ πρόδηλος ὁμολογία πίστεως. Ἐξ ὧν τούτων τῶν κειμένων δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι συνέβη, πρὸ τοῦ ἔτους 312, γεγονὸς ὅπερ προσήγγισε τὸν Κωνσταντίνον εἰς τὸν χριστιανισμὸν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο διηγοῦνται ἡμῖν μόνον οἱ χριστιανοὶ ἱστορικοί, ὅθεν παρ' αὐτοῖς δέον νὰ ζητησῶμεν τὰς λεπτομερείας.

Ὁ πρῶτος περὶ τούτου ὀμιλήσας εἶναι ὁ Λακτάντιος ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ τοῦ θανάτου τῶν διωκτῶν, ἧτις ἐδημοσιεύθη ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν νίκην τοῦ Κωνσταντίνου. Γνωστοποιεῖ ἡμῖν ὅτι τὸν μῆνα Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 311, εὐρισκόμενος ὁ ἡγεμὼν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Ῥώμης ἔτοιμος νὰ προσβάλλῃ τὸν ἐχθρόν του, εἶδε τὴν νύκτα ὄπτασίαν: «Διετάχθη νὰ χαράξῃ ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τῶν στρατιωτῶν του τὸ θεῖον σημεῖον (τὸν σταυρόν), καὶ ἔπειτα νὰ συγροτήσῃ τὴν μάχην. Ἐπραξε λοιπὸν τὸ διαταχθέν τὸ γράμμα Χ ἐζωγραφήθη διαπεπερασμένον ὑπὸ ῥάβδου τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ ἦν ἐλαφρῶς κεκλιμένη, σχηματίζουσα οὕτω τὸ μονογράφημα τοῦ Χριστοῦ· ἔπειτα δέ, προστατεύομενος ὁ στρατὸς ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ τούτου ὀνόματος, ἔσυρε τὸ ξίφος ἵνα πολεμήσῃ». Ἐνῦπνιον λοιπὸν ἄγει τὸν Κωνσταντίνον εἰς τὴν ἀπόφασιν ἐν κρίσει στιγμῇ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ κάμῃ πάνδημον δῆλωσιν ὅτι εἶναι χριστιανός. Παρατηρητέον ὅτι ὁ Λακτάντιος δὲν ἀναφέρει ἐνταῦθα ἀόριστόν τινα φήμην ἐξ ἐκείνων αἰτινες διατρέχουσι τὸν κόσμον χωρὶς νὰ γινώσκῃ τις τὴν πηγὴν αὐτῶν. Ἐπλησίαζε τὸν Κωνσταντίνον διότι προσκληθεὶς ἐκ Νικομηδείας εἰς Γαλατίαν, ἵν' ἀναθρέψῃ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος, ἔζη κατ' ἀνάγκην ἐν οικειότητι μετὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας· εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι μεταδίδει ἡμῖν διηγήσιν προερχομένην ἀπ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τινος τῶν περὶ αὐτόν.

Καὶ ὁ Εὐσέβιος δὲ ἀπὸ στόματος τοῦ Κωνσταντίνου τὸ συνέλεξεν ἐν τῇ μιᾷ τοῦλάχιστον τῶν ἐξηγήσεων, ἃς ἔδωκεν ἡμῖν περὶ τοῦ γεγονότος, διότι ὡς προείπον, τὸ διηγήθη δις. Ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ἧτις συνετάχθη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κρίσπου, δὲν φαίνεται ἀκόμη γινώσκων τὰς λεπτομερείας. Περιορίζεται λέγων ὅτι ὁ Κωνσταντίνος ἐνίκησε

τὸν Μαξέντιον διὰ τῆς βοήθειας τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι, πρὶν ἀρχίσῃ τὴν μάχην, «ἐκάλεισεν εὐσεβῶς εἰς βοήθειάν του τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰησοῦν Χριστόν», οἵτινες τὸν κατέστησαν νικητὴν. Εἶναι ὅμως πολὺ καλύτερον πεπληροφορημένος περὶ τοῦ τρόπου, δι' οὗ τὰ πράγματα ἐγένοντο, ὅταν διηγῆται τὸν βίον τοῦ αὐτοκράτορος. Τότε ἡ διήγησις εἶναι πλήρης καὶ οὐδεμία λεπτομέρεια ἐλλείπει. Τὸν δεικνύει εἰς ἡμᾶς, ὀλίγον πρὸ τῆς μάχης¹, λίαν ἀναποφάσιστον καὶ λίαν ἀνήσυχον, διανοούμενον ὅτι ἡ βοήθεια τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀρκεῖ ὅταν τις πορεύεται ἵνα δοκιμάσῃ τύχην τόσον ἀβεβαίαν, καὶ ὅτι δὲν εἶναι κακὸν νὰ ἐνισχυθῇ τις διὰ θείας ὑποστηρίξεως. Τῷ ἐπέρχεται τότε κατὰ νοῦν, ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἡγεμόνων τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν, ὁ μόνος ὅστις ἀπήλαυσεν εὐμερίας ἀδιαλείπτου εἶναι ὁ πατὴρ του Κωνσταντίου, ὅστις ἐπροστάτευσε τοὺς χριστιανούς, ἐνῶ οἱ καταδιώξαντες αὐτοὺς πάντες σχεδὸν ἀθλίως ἐτελεύτησαν. Αἱ σκέψεις αὗται προσήγγιζον ἤδη τὴν ψυχὴν του πρὸς τὸν χριστιανισμόν, καὶ παρεχάλει τὸν Θεὸν ἵνα τῷ δώσῃ ὁρατὸν τι σημεῖον, ὅπερ ἐντελῶς νὰ τὸν κρατύνη ἐν τῇ ἀποφάσει του. Ἡ δέησις του εἰσηκούσθη· εἶχεν ἐκκινήσει μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ὅτε περὶ τὸ μέσον τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὥραν ὁ ἥλιος ἀρχίζει νὰ κλίνη πρὸς τὸν ὀρίζοντα, εἶδεν εἰς τὸν οὐρανὸν διάπυρον σταυρόν, μετὰ τῶν λέξεων: «Ἐν τούτῳ νίκα». Οἱ στρατιῶται του τὸν εἶδον ἐπίσης, ἐννοεῖται δὲ ὅτι λίαν ἐξεπλάγησαν. Ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου πεπεισμένος, καὶ τῷ ἔμμενον ἀμφιβολίαί τινες εἰς τὸν νοῦν, ὅτε, κατὰ τὴν νύκτα, ἐνεφανίσθη αὐτῷ ὁ Χριστὸς κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα τὴν αὐτὴν εἰκόνα ἣν εἶχεν ἴδει εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τὸν διέταξε νὰ τὴν θέσῃ ἐπὶ σημαίας, ἣτις νὰ προηγηθῆται τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς μάχας — εἶναι δὲ αὕτη τὸ περίφημον λάβαρον, οὗτινος ὑπάρχουσιν ἀπεικονίσεις ἐπὶ τινων νομισμάτων τοῦ Κωνσταντίνου. — Τὴν διήγησιν ταύτην γνωστοποιεῖ ἡμῖν ὁ Εὐσέβιος ὅτι ἤκουσε παρὰ τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος, ὅστις ἠγγυήθη μεθ' ὄρκου περὶ τῆς ἀκριβείας αὐτῆς.

Τοιαῦτα λοιπὸν περίπου διηγοῦντο οἱ περὶ τὸν Κωνσταντίνον, κατὰ

¹ Ὁ Εὐσέβιος δὲν λέγει, κατὰ ποίαν στιγμὴν παρουσιάσθησαν ἡ ὄπτασία καὶ τὸ ὄνειρον· ἀλλ' ἐξάγεται ἐξ ὅλης τῆς διηγήσεώς του ὅτι ὁ Κωνσταντίνος, ὅτε ἔλαθε τὰς οὐρανόθεν ὁδηγίας, δὲν εἶχεν ἀκόμη εἰσέλθει εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἶχε μόνον ἐκκινήσει πορευόμενος κατὰ τοῦ Μαξεντίου. Ὑπάρχει σπουδαία διαφορὰ ἀπὸ τῆς διηγήσεως τοῦ Λακταντίου.

τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του, τοιαῦτα δὲ καὶ ὁ ἴδιος διηγείτο πρὸς τοὺς οικείους του, ὅταν εἶχε διαθέσει πρὸς ἐκμυστηρεύσεις. Ἄν ἀπὸ τοῦ Λακταντίου μέχρι τοῦ Εὐσεβίου ὑπέστη ἡ διήγησις σπουδαίας ἀλλοιωσεις, ἂν κυρίως ἠυξήθη πολὺ, τοῦτο προέρχεται ἐπειδὴ εἶναι φυσικὸν εἰς τὰς τοιαύτας ἱστορίας νὰ προσθέτωσιν ἀπαύστως. Ὅταν τὰς ἀναφέρωσι πολλάκις, δὲν τὰς ἀναφέρουσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐκάστοτε αὗται πλουτίζονται διὰ τινος νέου γεγονότος. Ὁ Εὐσέβιος εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐφεύρῃ μόνος ὅλα ταῦτα τὰ κοσμήματα· δὲν θὰ ἐξεπληττόμην ὅμως ἂν πρὸς τοῦτο εἰργάσθη καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ. Ὅπως ὁποῦτε, αὕτη εἶναι, μοι φαίνεται, ἡ ἐπίσημος καὶ ὀριστικὴ διήγησις τῆς προσελεύσεως τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν χριστιανισμόν· ταύτην δὲ παρεδέχθησαν ἄνευ δισταγμοῦ καὶ ἄνευ δυσπιστίας ὅλοι οἱ ἱστοριογράφοι τῆς ἐκκλησίας.

[Ἐπεται τὸ τέλος].

ΝΙΚΑΡΧΟΣ ΞΕΝΩΝΟΣ, ΑΚΑΡΝΑΝ, ΜΥΣΤΗΣ

Ἐν τῇ Ἀρμονίᾳ τὸ πρῶτον¹, ἐν τῷ Γερμανικῷ τῶν Ἀθηνῶν Ἀρχαιολογικῷ Περιοδικῷ ἔπειτα² ἐδημοσιεύθη ἔμμετρον ἐπιτύμβιον ἐπίγραμμα εἰς τινα Νικάρχον Ξένωνος ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ τοῦ δήμου Ἀνακτορίων τῆς Ἀκαρνανίας ἀρτίως εὐρεθέν, ἀναγνωστέον δὲ καὶ στικτέον καθ' ἡμᾶς ὧδε :

1. Οὐ μὲν πατήρ με, ξεῖνοι, ὁ δύσμορος οὐδέ με μάτηρ
νυμφιδίων θαλάμων ἔδρακον ἀπτόμενον,
ἀλλὰ πάρος διὰ νύκτια κατὰ πτόλιον Ἄρει λυγρῷ
φωτὸς ὑπὸ στυγερᾶς οὐλόμενον παλάμας.
5. Εἰσοσιπενταέτης δὲ γόνος πινυτοῖο Ξένωνος
Νικάρχος μύσταις ἄμμιγα ναιετάω[[ν]]
οὐδὲ γονεῦσιν ἐ(μ)οῖς ἀποδοῦς χάριν. Ὡ μέγας Ἄϊδα
τόν με κατακτείναντα αἶψα καταστορέσαις.

Τὸ ἐν στίχῳ 1ῳ τοῦ ἀντιγράφου ΟΥΜΕ ἐν τοῖς Mittheilungen διωρθώθη εἰς οὐ(δ)έ. Τὸ οὐ μὲν τῆς ἡμετέρας ἀναγνώσεως, συμφωνότερον τῷ χαραγμάτι, ἔχει τι τὸ ἰδιάζον καὶ προσκόπτον τῷ μέτρῳ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ εἶδος καὶ διὰ τὴν προέλευσιν καὶ τοὺς πιθανοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς οὐχὶ καὶ ἀπαράδεκτον.

Ἐν στίχῳ 5ῳ ἀναγνωστέον ναιετάω, ἐν ὀριστικῇ, ἀντὶ τοῦ πλημμελοῦς ναιετάων, εἴτε ὁ ἀντιγραφεὺς εἴτε ὁ χαραξίας τὸν λίθον εἶναι ὑπαίτιος τῆς προσθήκης τοῦ τελικοῦ Ν.

Ὡσαύτως δ' ἐν στίχῳ 7ῳ θετέον ἐ(μ)οῖς ἀντὶ τοῦ κακῶς ἢ χαρχθέντος ἢ ἀντιγραφέντος εοῖς, ὅπερ οὐδαμῶς ἀρμόζει εἰς τὸ στόμα τοῦ ἐν τῷ ἐπιγράμματι φθεγγομένου Νικάρχου, πλὴν ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ ναιετάων κεῖται ἐπὶ τοῦ λίθου ναιεταί ἐν τρίτῳ

¹ Ἀρμονία ἐπιστημ. περιοδικὸν σύγγραμμα, Α' σ. 352, 353 καὶ 464.

² Mitth. d. D. Arch. Inst. XXV, σ. 113.

προσώπῳ, ὅπερ ἀνώμαλον ἐν προσφωνήσει κατὰ τὰ λοιπὰ πάντα πρωτοπροσώπῳ.

Παρανόησις τοῦ ἐν στίχῳ 6ῳ «μύσταις ἄμμιγα» παρήγαγε τὸν ἐν τῇ Ἀρμονίᾳ πρῶτον ἐκδότῃν τοῦ ἐπιγράμματος εἰς ζήτησιν ἐπὶ γῆς τῶν μυστῶν, μεθ' ὧν κατῴκει ὁ δολοφονηθεὶς. Ἄλλ' ἐκ τοῦ τάφου φωνεῖ ὁ νεκρὸς λέγων ἀπλῶς τοῦτο, ὅτι ἐν Ἄδου μετὰ μακάρων οἰκεῖ.

Κατὰ τὰς παρὰ τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ λαῷ γενικῶς κρατούσας θρησκευτικὰς ἰδέας, μόνος ὁ τετελεσμένος, ὁ μύστης, θνήσκων ἐγένετο ὄλβιος, μάκαρ, μακάριος ὁ ἀτέλεστος, ὁ ἀμύητος δὲν εἶχε τὴν αὐτὴν τύχην·

Ὅς δ' ἀτελής ἱερῶν, ὅς τ' ἔμμορος, οὐποθ' ὁμοίην
αἴσαν ἔχει, φθίμενός περ, ὑπὸ ζόφῳ εὐρώευνι¹.

Ὁ ἀμύητος, ὁ ἀτέλεστος, καὶ αὐτὸς ὁ ἐναρετώτατος, Ἀγησίλαος ἢ Ἐπαμεινώνδας, ἀφικόμενος εἰς Ἄδου «ἐν βορβόρῳ κείσεται», αὐτὸς δὲ κεκαθαρμένος τε καὶ τετελεσμένος ἐκείσε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκήσει.—Κρείττονα μοῖραν εἶχον, μετὰ τῶν θεῶν ὄκουν ἢ διῆγον, ἐν ταῖς μακάρων νήσοις διέτριβον θανόντες καὶ εἰς Ἄδου καταβάντες μόνοι οἱ μύσται².

Χαῖρε, παθὼν τὸ πάθημα τό γ' οὐπω πρόσθε ἐπεπόνθεις
θεὸς ἐγένου ἐξ ἀνθρώπου,

λέγει πρὸς τὸν τεθνεῶτα νεκρικὴ τις ταινία ἐν σικελικῷ τάφῳ εὐρεθεῖσα.

Ὀλβιε καὶ μακαριστέ, θεὸς δ' ἔση ἀντὶ βροτοῖο,

λέγει ἄλλη ὁμοία σικελικὴ πινακίς. Ὁρθότατα δὲ παρατηρεῖ ὁ P. Foucart ἐν τῇ περισπουδάστῳ περὶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων πραγματείᾳ εἰς ἣν παραπέμπομεν³, ὅτι, οὕτως ἐχούσης τῆς κοινῆς πίστεως περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς τῶν μυστῶν, ὡς συνάγεται ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς τὸ γενικὸν αἶσθημα μαρτυρεῖται πολλάκις κάλλιον ἢ παρὰ τοῖς

¹ Ὑμνος εἰς Δήμητρα, στίχ. 482-483.

² Πλάτωνος Φαίδων, 13, 29. Γοργίας, 47. Πολιτεία, Β', 6. Κικέρωνος de legibus, II, 14. Ἀριστοῦ βήτορος λόγοι ΙΓ' ΙΘ'. Ἰσοκράτους Πανηγυρικός, 28. Σοφοκλέους ἀπόσπασμα 348. Διογένους Λαερτίου, VI, 2. Πλουτάρχου, Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημ. ἀκούειν, 4.

³ Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Eleusis, παραχρόνι καὶ ἰδίως ἐν σ. 54-55.

συγγραφεῦσιν, ἡ περὶ τῆς μελλούσης μακαριότητος πεποιθήσις est assez vive pour aller jusqu'à l'enthousiasme et faire envisager la mort comme un gain:

*Ἡ καλὸν ἐκ μακάρων μυστήριον, οὐ μόνον εἶναι
τὸν θάνατον θνητοῖς οὐ κακόν, ἀλλ' ἀγαθόν.*

Ταῦτα συντελοῦσιν εἰς ἐξήγησιν τῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐπιγράμματι λόγων τοῦ προῶως ὑπὸ φονικῆς χειρὸς ἀποθανόντος Νικάρχου. Κλαίει μὲν τὴν ἀτυχίαν πατρὸς καὶ μητρὸς ἐπιζησάντων ἵνα ἴδωσιν εἰκοσιπενταέτη μόλις τὸν υἱὸν αὐτῶν, ἀνυμφον, ἀνυμέναιον, δολοφονούμενον· λυπεῖται ὅτι οὐδὲ ν' ἀποδώσῃ τῶν τροφείων τὴν χάριν εἰς τοὺς γεννήτορας ἐπέτρεψεν αὐτῷ ἡ μοῖρα· ἐπικαλεῖται ταχίστην τοῦ μεγάλου θεοῦ Ἄδου τὴν τιμωρίαν ἐπὶ τοῦ δολοφόνου τὴν κεφαλὴν—ἀλλὰ καὶ μακαρίζει ἑαυτὸν ὅτι ἀποθανὼν νέος κατοικεῖ ἤδη μύσταις ἄμμιγα, μετὰ μυστῶν, διάγων οὕτω βίον θεῖον.

Ἐξ οὗ δείκνυται ὅτι Νικάρχος ὁ Ξένωνος καὶ ζῶν συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν μεμνημένων.

Ἐν Κηφισίᾳ, τῇ 18 Αὐγούστου 1900.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ν. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Εἶχον ἀνακοινώσει τῇ Ἑλληνικῇ κυβερνήσει σχέδιον ὅπως ὀχυρωθῶσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ Φάληρον καὶ ἡ Μουνηχία ὅσῳ οἶόν τε ἀπλούστερον, ἐπιφυλαττομένης διὰ τὸ μέλλον τῆς ἰσχυροτέρας ὀχυρώσεως τῶν ἐξόχως σπουδαίων τούτων θέσεων, δι' ἧς αἱ μὲν Ἀθηναὶ καθίσταντο περιτταὶ ὡς φρούριον, τὸ δὲ λοιπὸν τῶν θαυμασίων τούτων κτισμάτων ἀπηλλάσσεται περαιτέρω ἐκ τῶν τοῦ πολέμου καταστροφῶν. Ἡ Ἀκρόπολις ἄλλως ἔνεκεν ἐλλείψεως ποσίου ὕδατος δὲν δύναται ἐπὶ μακρὸν νὰ ἀντιστῇ μεθ' ὅλην τὴν θέσιν αὐτῆς ἐπὶ σπουδαίων καὶ πέριξ ἀποτόμων βράχων. Ἀφ' οὗ δὲ αἱ ἀποστολαὶ παρὰ τὴν Χασίαν καὶ τὸ Φάληρον δὲν ἔσχον περαιτέρω ἐπιτυχίαν καὶ ὁ συνταγματάρχης Γόρδων ἀπαυδήσας ἐκ τοῦ δυσaréστου τῆς ἀρχηγίας ἀνθρώπων μὴ θελόντων νὰ ὑπακούωσιν, ἔδωκε τὴν παραίτησιν τοῦ τῇ 20 Φεβρουαρίου (ν. ἔ.), ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις μοὶ ἀνέθηκε τῇ 23 Φεβρουαρίου (ν.) τὴν διεύθυνσιν ἐπιχειρήματος κατὰ ἀποθηκῶν τῶν Τούρκων παρὰ τὸν Ὠρωπὸν. Εἶχον ἤδη πρότερον ἀναγνωρίσει τὴν σπουδαιότητα ἀποστολῆς κατ' ἐκείνης τῆς ἀκτῆς, ὅπως ἀποκόψω τὰς ἐκεῖθεν τῷ Σερρασκέρῃ προερχομένας ζωαρκείας καὶ ἀνέλαβον ὅθεν πρόθυμος τὴν ἐντολὴν ταύτην, καίτοι τὸ ταμεῖόν μου παρουσίαζε μέγα κενόν, ἀπ' ἐναντίας ὅμως τρόφιμα καὶ πολυεφοδία δὲν μοὶ ἔλειπον. Κατὰ τὴν ἀποστολὴν ἐν Φαλήρῳ παρετήρησα πλείονα σφάλματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἔλλειψιν ὑπακοῆς παρὰ τοῖς στρατιώταις καὶ συχνάκις τὴν τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως παρὰ τοῖς ὀπλαρχηγοῖς. Ἥλιπιζον δὲ νὰ ἐξασφαλισθῶ ἀπὸ τῶν τοιούτων κωλυμάτων, ἀναθέτων τὴν διοίκησιν τῶν παλληκαρίων τῷ καπετὰν Πέττῃ, οὗτινος ἡ καλὴ ὄλως εὐρωπαϊκῆ

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 50, 122, 196, 330, 440 καὶ 519.

μόρφωσις μοί ἤγγυατο ἀνώτερόν τινα βαθμὸν συνέσεως καὶ φιλοτιμίας.

Ἐτερός τις Ἑπτανήσιος, ὁ καπετὰν Πανᾶς, ὡς καὶ ὁ Νεαπολίτης καπετὰν Μικέλης με ἐβασάνιζον ἵνα συμπαραλάβω αὐτούς, ἀλλὰ μοί ἐδόθησαν περὶ ἀμφοτέρων πληροφορίαὶ δυνάμεναι νὰ με ἐμποδίσωσιν ὅπως συμβληθῶ πρὸς αὐτούς. Ὅτε δὲ μάλιστα ὁ πρῶτος δι' ἀπειλῶν προσεπάθει νὰ ἐνδώσω, τότε ἔτι μᾶλλον ἀπεφάσισα ἐπ' οὐδεμιᾷ περιπτώσει νὰ συμπαραλάβω τοῦτον. Ὅθεν κατέστη μοι ἄσπονδος ἐχθρός, κακολογῶν με ἀδιαλείπτως, καὶ ἴσως εἶναι ὁ αἷτιος πλείστων περὶ τῆς δράσεώς μου ψευδολογιῶν.

Ὅρισας ὅθεν τὸν ἀρχηγὸν τῶν παλληκαρίων προσέβην εἰς τὴν στρατολογίαν τῶν ἀνδρῶν, ἐπειδὴ δὲ διέθετον μόνον 700 ἰσπανικὰ δίστηλα ἠδυνάμην νὰ ὑπολογίζω τὸ πολὺ ἕως 400 ἀνδρας· εἰς ἕκαστον ὤφειλον νὰ δοθῶσι τοῦλάχιστον ἄνευ ἄλλου μισθοῦ ζευγὸς ὑποδημάτων καὶ μανδύας ἐκ τριχῶν αἰγός· τοιοῦτους δὲ μανδύας οἱ πλείστοι ἐν τῇ φυγῇ παρὰ τὴν Χασιὰν ἔρριψαν ἀπ' αὐτῶν. Ἐκ τῶν στρατευμάτων τῶν ἐν Φαλήρῳ δὲν ἠδυνάμην οὐδὲ ἤθελον νὰ στρατολογήσω τινὰ· διὰ τοῦτο ἀπέστειλα τὸν Πέταν εἰς Σαλαμίνα, ὅπου ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ σώματος τοῦ Βούρβαχη πληθὸς ἀέργων στρατιωτῶν ἐνδιητᾶτο. Ὁ ὑπολοχαγὸς Schilcher μετέβη μετ' αὐτοῦ, καθ' οὗ καὶ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ ἐπαίχθησαν κατὰ τὸν ἑλληνικὸν τρόπον παντοσείδεις μηχανορραφαί ἐκ μέρους ἄλλων ὀπλαρχηγῶν καὶ παρενεβλήθησαν ἐμπόδια, ὥστε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἀνθρώπων οὐς ἠδυνήθη νὰ στρατολογήσῃ ἦτο τοιοῦτος συρφετός ὥστε ὁ Schilcher ἔγραψε τὰς οἰκτροτέρας ἐπὶ τούτῳ ἐκθέσεις.

Ἐν τσοσούτῳ ὁ Καραϊσκάκης ἦλθεν ἐκ τῆς βορείου Ἑλλάδος, καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὴν Ἐλευσίνα, αὐτὸς δὲ ἦλθεν ἐπὶ τῆς φρεγάτας «Ἑλλάδος», ἐνθα ἔβλεπον αὐτὸν κατὰ πρῶτον. Ἄνθρωπος ὑψηλός, λίαν ἀπισχανθείς, μετὰ παχέος μέλανος μύστακος· τὸ μέτωπόν του δὲν ἦτο εὐρὺ ἀλλὰ καλῶς ἐσχηματισμένον, ὑπὸ τὰς μεγάλας τοξοειδεῖς ὄφρυς ἔλαμπον ἔξυπνοι, караδοκοῦντες καὶ βαθέως ἐμπεπηγμένοι ὀφθαλμοί, οἵτινες ὅμως ἐπληροῦντο πυρὸς ἅμα ὡς περιήρητο εἰς σφοδρότερα ψυχικὰ πάθη· λεπτὴ ἀλλ' ὑπόσιμος ρίς, προεξέχοντα μῆλα τῶν παρειῶν καὶ μέγα στόμα ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τοῦ ἰσχυροῦ, ὑποκιτρίνου προσώπου αὐτοῦ, τοῦ ἰσταμένου ἐπὶ κατεσκληκῆτος τραχήλου — εἰκὼν τῆς φθίσεως, διότι ἐπὶ τῶν παρειῶν ὡσαύτως ἐπεκάθητο τὸ νοσηρὸν ἐκεῖνο ἐρύθημα τῆς φθίσεως, ἣ δὲ φωνή του ἦτο βραγγώδης καὶ ἔβηχεν ἰσχυρῶς. Τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ κρανίου του ἦτο κεκαρ-

μένον κατὰ τὸν Ἀλβανικὸν τρόπον, ὅπισθεν ὅμως ἄφηνε νὰ κυματίζῃ ἡ μακρὰ μέλαινα κόμη του ἐπὶ τοῦ αὐχένος καὶ τῶν ὤμων, ἣ ἐκρυσπτεν αὐτὴν συνεσπειρωμένην κάτωθεν τοῦ φεσίου του.

Ἐφερε στολὴν Ἀλβανικὴν πλουσίως κεκοσμημένην ἐκ πορφυροῦ ἐπικρόκου, εἶδος ἐπενδύτου ὃν εἰσήγαγεν ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων ὡς αὐλικὴν στολὴν καὶ ὅστις ὅπισθεν ἐκάλυπτε σχεδὸν τὴν πολύπτυχον μακρὰν φουστανέλλαν ἐξ ἐκλεκτοῦ λευκοῦ περκαλίου· ἄνωθεν τοῦ ἐνδύματος τούτου ἔφερε μίαν φέρμελιν (ἔσωκάρδιον ἄνευ χειρῶν), ἣς τὰ πλούσια χρυσὰ κεντήματα καθίστων δυσδιάκριτον τὸ ὕφασμα ἐξ οὗ εἶχε κατασκευασθῆ. Ὡσαύτως χρυσοκέντητα ἦσαν τὰ τουζουλούκια, ὧν κάτωθεν προέβαλλον λευκαὶ περικνημίδες ἐντὸς βαθέως ἀνοικτῶν ἐμβάδων ἐξ ἐρυθροῦ μαροκινοῦ. Τουρκικὴ σπάθη ἐντὸς χρυσῆς θήκης ἐκρέματο ἀπὸ τῶν ὤμων διὰ πορφυρᾶς παχείας θώμιγγος ἐκ μετάξης καὶ ἐν τῇ διὰ χρυσοῦ κεκαλυμμένη ζώνῃ ἦσαν ἐμπεπηγμένα πιστόλια μετὰ χρυσοῦ λαβῶν.

Πλήρης ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἀποψιν τοῦ Καραϊσκάκη ἦτο ἡ τοῦ γηραιοῦ ναυάρχου Μιαούλη, τοῦ ἤδη κυβερνήτου μόνου τῆς φρεγάτας. Τὸ ἀγαθόν, εἰλικρινὲς πρόσωπον αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀνοικτοῦ μετώπου, τῶν φιλοφρόνων ὀφθαλμῶν καὶ τῆς καμπυλομένης πρὸς τὰ ἐμπρὸς εὐρείας ρίνος του ἄνωθεν ὑποφαίου μύστακος ἐνέπνεεν ἐμπιστοσύνην καὶ σεβασμὸν. Ἐπὶ βραχέος ἰσχυροῦ λαιμοῦ καὶ πλατεῖος αὐχένος ἐταλαντεύετο ἡ μεγάλη κεφαλὴ κεκαλυμμένη ὑπὸ ἀραιᾶς καὶ βραχείας φαϊᾶς κόμης, ἐφ' ἣς μικρὸν φέσιον μετὰ κυανοῦ θυσάνου. Ἐφερε βαθυκυανὸν ἔνδυμα ἐκ πανίου ἀπλῶς κεκοσμημένον διὰ μελανῶν μεταξίνων μηρίνων ἐπὶ τῶν ῥαφῶν καὶ τῶν παρυφῶν, κάτωθεν τούτου ὅμοιον ἔσωκάρδιον. πλατυτάτας περισκελίδας ὡσαύτως ἐκ βαθυκυανοῦ πανίου ἐξικνουμένας μέχρι τῆς κνήμης, λευκὰς περικνημίδας καὶ πλατείας ἀνοικτὰς μελαινας ἐλαφρὰς ἐμβάδας· περὶ τὴν ὄσφιν περιετύλισσε πλατεῖαν καὶ παχεῖαν ζώνην ἐξ ἐρυθρᾶς μετάξης μετὰ χρυσοῦφάντων νημάτων, ἣτις ἐξετείνετο ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ ἔσωκαρδίου καὶ μέχρι τῶν ἰσχιῶν, μορφῇ μεγαλοπρεπῆς, ἐπιβλητικῆ καὶ εὐσταθῆς!

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῶν δύο διασημοτάτων ἡρώων τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Καραϊσκάκης ἐλάλει ἄλβανιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ, ὁ δὲ Μιαούλης πρὸς τούτους ὀλίγα ἰσπανικὰ καὶ πορτογαλικὰ καὶ ἐνόει κατ' ἀκολουθίαν ἀναγκαίως καὶ τὴν ἰταλικὴν. Ἀμφότεροι ὅμως πλέον τοῦ ὀνόματός των δὲν ἠδύναντο νὰ γράψωσι.

Ἐφερον τὴν συνδιάλεξιν ἐπὶ τῆς μελετωμένης μου ἀποστολῆς καὶ ὅπως καταστῶ σαφέστερος πρὸς κατανόησιν περὶ τῆς ἀλληλουχίας τῶν ἐπιχειρήσεων ἐξήπλωσα τὸν χάρτην μου τὸν τοῦ Lapie ἐπὶ τῆς τραπέζης. Ἐπιθεωρήσας δὲ τοῦτον ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁ Καραϊσκάκης μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι δὲν ἐνόει τι περὶ τοπογραφικῶν χαρτῶν καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην τούτων, διότι καὶ οὕτως ἐγίνωσκε τὴν χώραν ἐπαρκέστατα, ἀλλὰ κατενόει ὅτι τοιαύτη ἀπεικόνισις θὰ ἦτο ἀναγκαία ἐκείνοις οἷς ἡ χώρα ἦτο ξένη. Ἐνέκρινε λίαν τὴν ἐπιχειρήσιν κατὰ τοῦ Ὁρωποῦ καὶ ὑπεσχέθη νὰ μοὶ δώσῃ ἓνα δραστήριον ἀξιωματικὸν τοῦ σώματός του, τὸν καπετὰν Βιρβίλην, μετὰ 100 ἀνδρῶν, οὓς ὅμως ὤρειλον μετὰ τὴν ἐκστρατείαν νὰ ἀρῆσω ὅπως προσκολληθῶσιν αὐτῷ πάλιν. Ἐκεῖνος δὲ ἀφ' ἐτέρου ἤθελε νὰ ἀναμείνῃ τί οἱ Τοῦρκοι ἐσκόπευον νὰ πράξωσι καὶ νὰ ἴδῃ πόσους ἀνθρώπους ἠδύναντο νὰ συλλεχθῶσιν, ἵνα πράξῃ ἀναλόγως. Ἐν τοσοῦτῳ θὰ ἔμεινε μεταξὺ Ἐλευσίνος καὶ Πειραιῶς ἐντὸς περιφράκτου θέσεως. Νῦν δὲ ἐγένετο συνδιάσκεψις μεταξὺ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, τοῦ πλοίαρχου Ἀστιγγος καὶ τοῦ πλοίαρχου Παπανικολῆ περὶ τῆς παραλαβῆς τῶν ἀποβιβασθέντων στρατευμάτων, διότι ἡ φρεγάττα «Ἑλλάς», τὸ ἀτμοκίνητον «Καρτερία» καὶ τὸ βρικόκιον «Νέλσων» εἶχον τεθῆ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἀποστολῆς ταύτης. Ἐπὶ τούτοις ἐξέπλευσα εἰς Αἰγίνα ὅπως φροντίσω περὶ τῶν ζωαρκειῶν καὶ πολεμοφοδίων¹ καὶ ἐπέστρεψα ὀπίσω

¹ Κατὰ τὴν ἐν Αἰγίνην διατριβὴν μου, ὅτε ἐκανόνιζον ὑποθέσεις τινὰς παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἀφίκετο καὶ ὁ Ψαριανὸς πλοίαρχος Γιαννίτης ἰδιοκτῆτης τοῦ ἐν τῷ Φαληρικῷ ὄρμῳ προσομοῦντος βρικόκιου «Νέλσωνος» καὶ ἀπῆτει χρήματα, ἵνα δυνηθῆ νὰ δοθῆ τοῦλάχιστον τοῖς ναύταις ἐκείνου τοῦ πλοίου καταβολή τις τοῦ μισθοῦ των, διότι ἄλλως εἶδει νὰ λάβῃ ὀπίσω τὸ πλοῖον ὅπως μὴ κατασραφῆ. Ἡ Κυβέρνησις ἐζήτηε νὰ παρηγορήσῃ τὸν ἀνθρώπον, μάλιστα δὲ ἤθελε νὰ δώσῃ αὐτῷ ἐπιταγὴν ἐπὶ τοῦ τελωνείου τῆς Σύρου, ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ἔστρεψε νὰ δεχθῆ ταύτην.

Ἐν τῇ σειρᾷ τῆς θερμῆς συνδιαλέξεως ἤκουσα τὸν πλοίαρχον νὰ λέγῃ ἐπανειλημμένως «εἰ μὴ λόγος κολοπέλλου» (:). Ἡρώτησα τότε τὸν κ. Τρικούπην διατί ὁ πλοίαρχος ἀπῆτει παρ' ἐμοῦ ὑπόσχεσιν καὶ ἔλαβον ὡς ἀπάντησιν, ὅτι ἤθελεν ἀφήσει τότε μόνον τὸ πλοῖόν του ἐν τῷ λιμένι πρὸς στάθμευσιν, ἐὰν ἡγγυώμην αὐτῷ τὴν πληρωμὴν. Εἶπον τότε διὰ τρίτου εἰς τὸν πλοίαρχον ὅτι ἄγνοῶ ἂν ἡ πότι θέλω λάβει χρήματα, ἀλλὰ προθύμως θέλω ὑποσχεθῆ ὅτι τὸ πλοῖόν του θὰ πληρωθῆ ἐκ τῶν πρώτων χρημάτων ἅτινα ἦτο δυνατόν νὰ λάβω. Μοὶ ἔτεινε τότε τὴν χειρὰ του καὶ τὸ πλοῖον ἔμεινε. Ἐνωσεται ὅτι ἐτήρησα τὸν λόγον μου.

ὑστερον εἰς Φάληρον, ὅθεν ἔμελλον νὰ μεταβῶ εἰς Σαλαμίνα ὅπως ἐπιθεωρήσω τὰ παλληκάρια ἅτινα ἐστρατολόγησεν ὁ Πέτας.

Ἐφερον μετ' ἐμοῦ ὑποδήματα, μανδύας καὶ ἄλευρα ὡς καὶ τινα κιβώτια πλήρη φυσιγγίων. Φθάσας δὲ εὔρον ἐκεῖ μόνον τὴν φρεγάτταν «Ἑλλάδα». Ἡ «Καρτερία» καὶ ὁ «Νέλσων» διετάχθησαν κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου νὰ ἀποκλείσωσι τὴν διόδον μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας, διότι ἡ Κυβέρνησις ἔμαθεν ὅτι μεταφορὰ ζωαρκειῶν διὰ τοὺς Τοῦρκους ἐρχομένη ἐκ Βώλου ἔμελλε νὰ διευθυνθῆ δι' ἐκείνης τῆς ὁδοῦ. Ἡ διάταξις αὕτη ἡ ποιηθεῖσα κατὰ γνήσιον ἑλληνικὸν τρόπον μὲ ἐξώργισε τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδεμία λέξις μοὶ ἐλέχθη κατὰ τὴν διατριβὴν μου ἐν Αἰγίνη, ἀπ' ἐναντίας δὲ ἀπὸ 8 ἡμερῶν ἤδη ἀνεγινώσκετο ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐφημερίδι ὅτι ἀποστολή τις κατὰ τοῦ Ὁρωποῦ ἤθελε λάβει χώραν, ὡς ἂν ἐπεθυμείτο νὰ δοθῆ καιρὸς τοῖς Τοῦρκοις ἢ τοῖς ἐξ Εὐρώπης φίλοις αὐτῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ των (διότι βεβαίως ἐκεῖνοι μὲν δὲν ἀναγινώσκουσιν ἑλληνικὰς ἐφημερίδας ἀλλ' οὗτοι), ὅπως λάβωσι τὰ μέτρα των. Τὰ ἀποσπασθέντα ταῦτα πλοῖα ἔμελλον νὰ ἀναμείνωσιν ἡμᾶς κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου.

Μετὰ τινα κωλύματα καὶ ἀναβολὰς ἔφερον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος τέλος τὰ παλληκάρια ὑπὸ τὸν Πέταν, πρὸς οὓς ἔτι εἶχε προσέλθει ὁ καπετὰν Βιρβίλης μετὰ 60 ἀνδρῶν, εἴτα τρεῖς ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν μου¹, τὸν ἰατρόν, ἕξ ὑπαξιωματικούς, Γερμανοὺς τινὰς καὶ Ἄγγλους φιλέλληνας, ἐν ὧν περὶ τοὺς 500 ἐν τῷ πλοίῳ αἱ ἀκάθαρτοι ὀμάδες τῶν παλληκαρίων δυσαρέστως ὑπεβλέποντο ὑπὸ τῶν καθαρίων ναυτῶν².

¹ Ἐν Αἰγίνη ὑπελείφθησαν ὁ ὑπολοχαγὸς Schnizlein τετραυματισμένος καὶ Schönhammer ὡς ἀντιπρόσωπός μου παρὰ τῇ ἐπιτροπείᾳ.

² Παρακάμπτοντες τὴν ἄκραν τοῦ Σουνίου τὴν νῦν Κάβο-Κολόνες, εἶδομεν τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια τοῦ ἐξαίσιου ναοῦ, ὅπου ποτὲ ὁ Πλάτων ἐδίδασκε. «Ἐξαισιότεραν ἔδραν» ἔγραψον τότε πρὸς φίλον μου, «οὐδεὶς καθηγητῆς ἔχει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ θεία ὄντως θεὰ ἐκείθεν πρὸς τὸ θαυμασίον πέλαγος, ὁ καλῶς ἐσχηματισμένος ἐρυθροκίτρινος βράχος, ἐφ' οὗ ἴστανται ἐν τῷ μέσῳ ἀναφύεντων θάμνων οἱ ὠραῖοι μαρμάρινοι στῦλοι οἱ διατηρούμενοι λευκοὶ ἕνεκα τῆς θαλασσίας αὔρας καὶ οὗ τὴν βάσιν λούει δι' ἀφροῦ τὸ βαθυκύανον κύμα τὸ τότε ἀνυψούμενον ὑπὸ δροσεροῦ ἀέρος ὅτε παραπλέομεν—ἄνωθεν ἡμῶν ὁ ἀνέφελος κυανοῦς θόλος τοῦ οὐρανοῦ!»

Ὅμως ὡς ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ παλατίῳ ὁ σωρὸς κόπρου, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐξήτμισε τὴν θερμὴν τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἀναμνήσεως ἐπιγραφή καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ὠραίου ἐπιστυλίου ἐξικνουμένη, γεγραμμένη δὲ διὰ κολοσσαίων

Ὁ καιρὸς κατέστη θυελλώδης καὶ εὐρομεν τὰ προαποσταλέντα πλοῖα μόλις τὴν πρωίαν τῆς δευτέρας ἡμέρας παρὰ τὸν λιμένα Ῥάφτην, εἰς ὃν ἀπεσύρθησαν φοβούμενα τὴν κακοκαιρίαν. Ἐπὶ βράχου κειμένου πρὸ τοῦ λιμένος Ῥάφτη ὑπάρχει περὶ τοὺς 60 πόδας ὑψηλόν, ἀκέφαλον καθήμενον ἄγαλμα ἐν ποδῆρει ἐσθῆτι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου καὶ ῥωμαϊκῆς τέχνης. Τίνα δὲ παρίστα, δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθω, πρέπει δὲ νὰ ᾔτο ἀνὴρ πολλῶν ἀγαθῶν πρόξενος ἢ λίαν ματαιόδοξος ὁ ἰδρυσάμενος ἢ ὁ πρὸς ὃν ἰδρύθη τὸ μνημεῖον, οὗτινος τὸ μάρμαρον μόνον διὰ γιγαντιαίων μόχθων ἠδυνήθη νὰ κομισθῆ ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐφθάσαμεν εἰς τὸν ὄρμον τοῦ Μαραθῶνος ζητοῦντες τὰ πλοῖα ἐκεῖνα· εἶδομεν ἀνθρώπους ἐν τῷ πεδίῳ, ἀνεπετάσαμεν γαλλικὴν σημαίαν καὶ ἐστείλαμεν λέμβον εἰς τὴν ξηρὰν ἐνδύσαντες τοὺς ναύτας τὰ ἐνδύματα τῶν ὑπαξιωματικῶν ἡμῶν. Ὁ καπετὰν Πέτας ἐνεδύθη ὡσαύτως εὐρωπαϊκὴν στολήν, ὅπως προσποιηθῆ τὸν ἀπεσταλμένον.

[Ἔπεται συνέχεια]

χαρακτήρων ἐκ ναυτικῆς πίστεως, ἡ ἐξῆς : *Bellona Austriaca* 1824. Ἀκουσίως ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν τὸ γνωστὸν γερμανικὸν ῥητὸν περὶ τῶν χειρῶν τῶν τρελλῶν καὶ ἐφαντάσθημεν ὅτι ἐν τῇ θέσει τοῦ κυβερνήτου τῆς Βελλώνας τῆς τότε αὐστριακῆς ναυαρχίδος ἐν Ἀνατολῇ ἠθέλομεν ἐξαναγκάσει τὸν ναυτοπαῖδα (διότι οὐδεὶς ἄλλος ἠδύνατο νὰ εἶναι τόσον πρόστυχος) τὸν βεβηλώσαντα τὸ ἱερόν τοῦτο διὰ τοιοῦτου ἀστείου, νὰ ἀπαλείψῃ διὰ τῆς γλώσσης ὀλόκληρον ταύτην τὴν μουντζουριὰν καὶ νὰ τῷ καταλογίσωμεν ἕκαστον γράμμα διὰ δραστηρίου ξυλοκοπήματος, ὅπως εἰς τὸ ἐξῆς παρέλθη αὐτῷ ἡ διάθεσις νὰ παραδίδῃ τὸ ὄνομα πλοίου καὶ ἔθνος εἰς τὴν ὄργην καὶ τὴν χλεῦν ἐκάστου ἀνθρώπου εἰς ὃν τοιαύτη ἐπίχρισις δηλητηριάζει τὴν θεὰν τοῦ ἐξαισίου.

Οὕτω πως ἔγραφον τότε ἐν τῇ στιγμῇ τῆς ἀγανακτήσεώς μου, νῦν ὅμως ὁ ἄλμυρός θαλάσσιος ἀὴρ θὰ ἐξῆλειψεν ἐντελῶς τὴν βρωμερὰν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἐλπίζω ὅτι οὐδεὶς πλέον θέλει συλλάβει τὴν ἰδέαν, χάριν τοιαύτης ἀθανασίας κατὰ τὸν τρόπον τοῦ *Kieselack* (διαβοήτου δοξομανοῦς Ἄγγλου) νὰ καταναλώσῃ κόπον, χρόνον καὶ ἐλαιόχρωμα.